

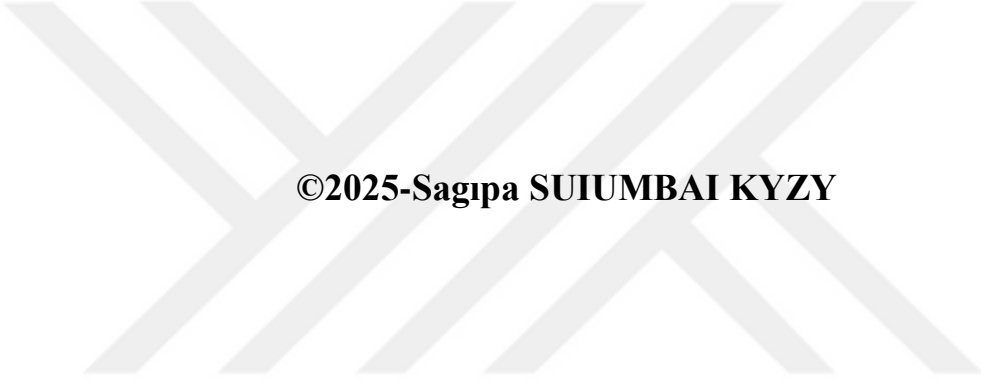
T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

KIRGIZİSTAN’DA DUNGANLAR

SAGIPA SUIUMBAL KYZY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2025

©2025-Sagipa SUIUMBAI KYZY

T.C.
KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

KIRGIZİSTAN’DA DUNGANLAR
DUNGANS IN KYRGYZSTAN

Hazırlayan

Sagıpa SUIUMBAL KYZY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

KIRŞEHİR-2025

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Sagıpa SUIUMBAI KYZY tarafından hazırlanan “*Kırgızistan’da Dunganlar*” adlı tez çalışması 04.09.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman(İmza)

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Üye.....(İmza)

Prof. Dr. Kenan HAS

Üye.....(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Sinan BARAN

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

04/09/2025

(İmza)

Prof. Dr. Cemalettin İPEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin 2 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

04/09/2025

Sagipa SUIUMBAI KYZY

İmza

ÖZET

KIRGIZİSTAN'DA DUNGANLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: Sagıpa SUIUMBAL KYZY

Danışman: Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

2025 – 121-X

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Jüri

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Prof. Dr. Kenan HAS

Dr. Öğr. Üyesi Sinan BARAN

Kırgızistan, Orta Asya'daki en yoğun Dungan nüfusuna ev sahipliği yapması bakımından bölgenin önemli çok kültürlü coğrafyalarından biridir. Çin'in kuzeybatısından 19. yüzyılın sonlarında Kırgızistan'a göç eden Dunganlar, hem Müslüman kimliklerini hem de Çin kültürel unsurlarını bir arada koruyarak özgün bir toplumsal yapı geliştirmişlerdir. Bu çalışmanın amacı; Dungan toplumunda tarih, din, dil ve kültür bağlamında şekillenen geleneksel örf, âdet, inanç ve uygulamaları ortaya koymaktır. Özellikle hayatın çeşitli safhalarına ilişkin (doğum, düğün, ölüm, ibadet anlayışı) inanışlar ve uygulamalar incelenerek, Dungan kültüründeki İslamî etkiler ile Çin kültürel unsurlarının sentezi değerlendirilmiştir. Bu araştırmanın verileri, görüşme yaptığımız Dunganlardan elde edilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan görüşme tekniği kullanılmış ve veriler içerik analiziyle çözümlenmiştir.

Dunganlar, Çin'deki baskılardan kaçıp Orta Asya'ya göç ettikten sonra, özellikle tarım ve ticaret alanlarında başarılı olmuşlardır. Sosyo-kültürel açıdan İslam'ın ve geleneksel değerlerin güçlü bir etkisi altında kalarak, yerel halklarla barışçıl ilişkiler kurmuşlar ve kimliklerini koruyarak topluma entegre olmuşlardır.

Bu çalışma sonucunda Kırgızistan Dunganlarının inanç sisteminde hem İslam'ın kurumsal yapısının hem de Çin kökenli bazı kültürel izlerin iç içe geçtiği özgün bir kimlik yapısı tespit edilmiştir. Bu durum, Dunganların bir yandan dini kimliklerini korurken diğer yandan tarihsel köklerini de yaşattıklarını göstermektedir. Ayrıca içinde bulundukları Kırgız toplumunun etkisiyle İslamî pratiklerde Sünnileşme eğiliminin zamanla güçlendiği gözlenmiştir. Çin kökenli olmalarına rağmen İslam inancını merkezde tutan Dunganlar, hem kültürel farklılıkları hem de dini kimlikleri ile Kırgızistan'ın çok kültürlü yapısında kendilerine özgü bir yer edinmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Dungan, Göç, Kırgızistan'da Dunganlar

ABSTRACT

DUNGANS IN KYRGYZSTAN

M.Sc.Thesis

Preparer: Sagıpa SUIUMBAI KYZY

Advisor : Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

2025 – 121-X

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School Of Social Sciences

International Relations Department

Jury

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Prof. Dr. Kenan HAS

Dr. Faculty Member Sinan BARAN

Kyrgyzstan is one of the important multicultural regions in Central Asia due to hosting the largest Dungan population in the area. The Dungans, who migrated from northwest China to Kyrgyzstan in the late 19th century, developed a unique social structure by preserving both their Muslim identity and Chinese cultural elements together. The purpose of this study is to reveal the traditional customs, traditions, beliefs, and practices shaped within the Dungan society in the context of history, religion, language, and culture. Beliefs and practices related to various stages of life (birth, wedding, death, and religious worship) are examined, and the synthesis of Islamic influences with Chinese cultural elements in Dungan culture is evaluated. The data for this research was obtained from interviews conducted with Dungans. The interview technique, one of the qualitative research methods, was used, and the data were analyzed through content analysis.

After fleeing oppression in China and migrating to Central Asia, the Dungans have particularly succeeded in agriculture and trade. Socio-culturally, they remained under the strong influence of Islam and traditional values, established peaceful relations with local communities, and integrated into society while preserving their identity.

As a result of this thesis, it was determined that the belief system of the Dungans in Kyrgyzstan reflects a unique identity structure in which both the institutional framework of Islam and some cultural traces of Chinese origin are intertwined. This situation shows that while preserving their religious identity, the Dungans also keep their historical roots alive. Moreover, it has been observed that, influenced by the Kyrgyz society they live in, there is a growing tendency towards Sunni practices within Islamic rituals over time.

Keywords: Dungan, Dungans in Kyrgyzstan, Migration

ÖN SÖZ

Dunganlar, Kırgızistan'ın kültürel zenginliğinin önemli bir parçası olarak yüzyıllardır varlıklarını sürdürmektedir. Zaman içerisinde değişen ve gelişen Dungan kimliği farklı hal ve boyutlar kazanmıştır. Bugün Kırgızistan'da yaşayan Dunganlar, bu coğrafyada güçlü bir geleneksel bağın temsilcileri olarak hayatlarını sürdürmektedirler.

Dungan kültürü, adeta geçmiş ile gelecek arasında bir köprü gibidir. Topluluğun önde gelen simalarının hayatları incelendiğinde, bu geleneğin ne denli bir zengin bir fikir ve inanç birikimine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dunganların en önemli ortak paydası, topluluk dayanışması ve kültürel kimliklerini yaşatma çabasıdır.

Kırgızistan, Dunganlara ev sahipliği yapması bakımından bölgenin en önemli kültürel merkezlerinden biridir. Çalışmamızı Kırgızistan'da yaşayan Dunganlar üzerine yöneltmemizin amacı, bu kadim geleneğin mirasçıları hakkında yapılan çalışmalara küçük de olsa bir katkı sunabilmektir.

Bu çalışma, uzun soluklu bir araştırma sürecinin, sabrın ve emeğin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Hayatımın farklı dönemlerinde bana emek, cesaret ve ilham veren insanların ortak katkısıdır.

Araştırmamın başından sonuna kadar değerli bilgileri, rehberliği ve akademik titizliği ile bana ışık tutan, her aşamasında desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Yine eğitim sürecinde tavsiye ve değerli görüşleriyle akademik hayatımda bu günlere gelmemde yardımcı olan Prof. Dr. Nur ÇETİN'e teşekkür ederim. Hayatımın her anında sevgisi, sabrı ve duasıyla bana güç veren, bugünlere gelmemin en büyük mimarlarından olan annem Alaigul TURSUNOVA'ya ve kardeşlerime minnettarım. Türkiye'deki eğitim hayatımda her zaman yanımda olarak maddi-manevi desteğini esirgemeyen Bedia YILMAZ'a da gönülden teşekkür ederim.

Bu çalışmanın, Dunganlar üzerine yapılacak akademik çalışmalara katkı sunacağına ve bu kadim kültürün ortaya çıkarılıp korunmasına katkı sağlayacağına inanıyorum. Tekrar katkı ve desteği dokunan herkese şükranlarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
RESİMLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM	5
DUNGANLAR	5
1. DUNGAN KELİMESİ	5
2. DUNGANLARIN MENŞEİ.....	7
3. TARİHİ GELİŞİMİ	10
4. COĞRAFİ YAPI	19
5. DİNİ DURUM.....	24
6. DEMOGRAFİK YAPI.....	27
7. EKONOMİK DURUM.....	31
8. DİL DURUMU	36
9. EĞİTİM VE DİN EĞİTİMİ	39
II. BÖLÜM.....	44
DUNGANLARDA ÖRF ADET İNANÇ VE UYGULAMALAR.....	44
1. HAYATIN ÇEŞİTLİ SAFHALARI İLE İLGİLİ İNANÇ VE UYGULAMALAR ..	44
1.1. DOĞUM.....	44
1.1.1. Doğum Öncesi	45

1.1.1.1.	Kısırlığın Nedenleri.....	45
1.1.1.2.	Gebelikten Korunma Yöntemleri	45
1.1.1.3.	Kısırlığı Engellemek İçin Alınan Önlemler	46
1.1.1.4.	Hamileliğin Belirtileri	48
1.1.1.5.	Cinsiyet Belirleme.....	48
1.1.1.6.	Düşük Belirtileri ve Bu Konuda Alınan Önlemler.....	50
1.1.1.7.	Doğuma Hazırlık	51
1.1.1.8.	Doğumu Kolaylaştıran Uygulamalar	54
1.1.2.	Doğum Sonrası ve Çocuk.....	55
1.1.2.1.	Çocuğu Yaşamayan Ailelere Yönelik Geleneksel Uygulamalar	55
1.1.2.2.	Lohusalık Dönemi ve Bu Döneme Dair İnanışlar	56
1.1.2.3.	Anne Sütünün Yetersizliğine Karşı Başvurulan Uygulamalar.....	57
1.1.2.4.	Kırlama ve Kırk Çıkarma Ritüelleri.....	57
1.1.2.5.	Bebeği Nazardan Koruma Yöntemleri.....	58
1.1.2.6.	Diş Çıkarma ve Diş Hediği Geleneği.....	59
1.1.2.7.	Sünnet.....	59
1.1.2.8.	Kirvelik.....	60
1.1.2.9.	Çocukla İlgili Toplumsal İnanış ve Pratikler	61
1.2.	EVLENME ve DÜĞÜN.....	62
1.2.1.	Kısmet Açma	63
1.2.2.	Evlilik ve Eş Seçimi	64
1.2.3.	Evlenme Çağı	65
1.2.4.	Görücülük	66
1.2.5.	Dünürcü Gönderme.....	67
1.2.6.	Nışan	68

1.2.7. Nikah.....	71
1.2.8. Düğün.....	72
1.2.9. Boşanma	85
1.2.10. Evlilik Dışı Birliktelilere Bakış.....	86
1.2.11. Kız Kaçırma	87
1.3. ÖLÜM.....	87
1.3.1. Ölüm Öncesi İnanç ve Uygulamalar	88
1.3.2. Ölüm ve Defin Süreci	89
1.3.3. Taziye.....	90
1.3.4. Mevtanın Anılması ve Eşyalarına Dair Uygulamalar	91
1.3.5. Yas ve Toplumsal Anlamı	92
1.3.6. Mezar Kültürü ve Mezarlık Ziyaretleri	93
1.4. DUNGANLARDA İBADET ANLAYIŞI.....	94
1.4.1. Namaz	94
1.4.2. Hac	95
1.4.3. Zekât ve Fitre	96
1.4.4. Kurban.....	97
1.4.5. Ramazan (Oruç)	99
1.5. ÖRNEK BİR CAMİ “İBRAHİM HACI” CAMİİ	100
SONUÇ	104
KAYNAKÇA.....	112
DİJİTAL KAYNAKÇA	119
KAYNAK KİŞİLER.....	120
ÖZGEÇMİŞ	121

RESİMLER LİSTESİ

Resim 2.1. Çeyiz.....	74
Resim 2.2. Dungan Düğünü.....	79
Resim 2.3. Düğün Yemeği “Şi”.....	82
Resim 2.4. Dungan Camisi.....	102
Resim 2.5. Dungan Camisi İçerisi.....	103

KISALTMALAR

ABD	: Ana Bilim Dalı
bkz	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Dr.	: Doktor
KAEÜ	: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
K.K.	: Kaynak Kişi
s	: Sayfa
S	: Sayı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
yay	: Yayımları, yayımları, yayınevi
Prof	: Profesör

GİRİŞ

Orta Asya, tarihi boyunca farklı etnik ve kültürel toplulukların bir arada yaşadığı, göçlerin, sınır değişimlerinin ve siyasal dönüşümlerin yoğun şekilde yaşandığı bir bölge olmuştur. Bu çeşitliliğin önemli örneklerinden biri de Çin kökenli Müslüman bir topluluk olan Dunganlardır. 19. yüzyılda Çin'deki Müslüman isyanları sonrasında, özellikle 1877 yılında Qing Hanedanlığı'nın baskısı neticesinde başlayan büyük göç dalgasıyla Çin'in kuzeybatısından Orta Asya'nın farklı bölgelerine yerleşmişlerdir.

Süreç içerisinde diğer bölgeler gibi Kırgızistan da bu topluluk için önemli bir yerleşim alanı haline gelmiştir. Dunganlar burada bir taraftan kendi kültürlerini yaşatmaya çalışırken bir taraftan da içinde bulundukları çok kültürlü yapıya uyum sağlamaya çalışmışlardır. Tarım ve ticaret ile uğraşan, büyük ölçüde kırsal alanda yaşayan Dunganlar, İslam inançları ile eski kültürlerini harmanlayarak özgün bir yaşam biçimi geliştirmişlerdir. Bu durum onları bölgenin etnografik yapısında özel kılmaktadır. Günümüzde Dunganlar, yoğun olarak Kırgızistan'da özellikle Çüy ve Isık Göl bölgelerinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Bir taraftan yerel halkla ilişkilerini devam ettirirken bir taraftan da kültürel miraslarını özgün biçimde devam ettirme çabası içerisindeyler.

Kırgızistan'daki Dungan toplumu, köken itibarıyla Çin kültür havzasına mensup olmakla birlikte, zamanla Orta Asya'daki Müslüman halklarla etkileşime girerek özgün bir kimlik formu geliştirme yoluna gitmişlerdir. İslam inancı, geleneksel Çin kültürü ve göç sonrası tecrübeler, Dungan kimliğini biçimlendiren üç ana unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu özellikleriyle Dunganlar, hem kültürel çeşitliliğin bir unsuru hem de etnik kimliğin korunması bağlamında dikkate değer bir azınlık topluluğu olarak değerlendirilmektedir.

Kırgızistan'da resmi olarak tanınan etnik gruplardan biri olan Dunganların dili, dini yaşantısı, eğitim düzeyi, ekonomik faaliyetleri ve toplumsal rolleri üzerine yapılan araştırmalar, bu topluluğun tarihsel kökenlerinden günümüz sosyokültürel yapısına uzanan geniş bir çerçeveyi ortaya koymaktadır. Sovyetler Birliği döneminde yaşanan kolektivizasyon süreçleri, dil politikaları ve dini baskılar, doğal olarak Dunganları da etkilemiştir. Ancak her şeye rağmen Dunganların kültürel varlıklarını koruma konusundaki dirençleri, bir çok yönden kendilerini korumalarını ve günümüze kadar özgün bir şekilde ulaşmalarını sağlamıştır. Bu durum, onların

hem ie dönük bir muhafazakârlık hem de evre toplumlarla sınırlı ama dengeli bir etkileşim kurmalarını doğurmuştur.

Kırgızistan’da yaşayan ve köklü bir tarih ile zengin bir kültür mirasına sahip olan Dunganlar, özellikle kültürler arası etkileşim ve göç çalışmaları açısından dikkat çekici bir araştırma sahası sunmaktadır. Dunganlar, hem İslam dünyasına hem de Çin kültürel havzasına ait unsurları bünyesinde barındıran yapısıyla, sosyal bilimler araştırmacıları için özgün bir inceleme alanı oluşturmaktadır.

Ancak mevcut literatür incelendiğinde, Dungan toplumu üzerine gerçekleştirilen yüksek lisans ve doktora tezleri, kitaplar ve akademik makalelerin oldukça sınırlı olduğu; özellikle alan araştırmasına dayalı etnografik çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Mevcut alışmalar çoğunlukla Çin’den Orta Asya’ya göç süreçleri ve tarihsel arka plan, Dungan dili ve Rusça ile ilişkisi, tarım ve ticaret faaliyetleri konularına odaklanmaktadır. Buna karşın, Dunganların örf, âdet ve günlük yaşam pratikleri; doğum, evlilik ve ölüm ritüellerine ilişkin inanç ve uygulamalar; dini yaşam, ibadet pratikleri ve İslam-Çin kültürel etkileşimi; toplumsal yapı, aile ilişkileri ve kuşaklar arası kültürel aktarım; Dungan mutfağı ve geleneksel beslenme kültürü ile yerleşim coğrafyası ve kırsal-kentsel yaşam farkları gibi konular yeterince incelenmemiştir.

Bu bağlamda, söz konusu boşlukları kısmen gidermeyi amaçlayan bu alışma, Dungan toplumunun tarih, dil, din, kültür ve toplumsal yaşamının çeşitli yönlerini derinlemesine incelemektedir. Özellikle tarihsel yönleri, önceki çalışmaların birikimi üzerine inşa edilerek, yeni verilerle güncellenmekte ve zenginleşmektedir. Ağırlıklı olarak alan araştırmasına dayanan çalışmamızda, sahada toplanan veriler ışığında hayatın çeşitli safhalarına ilişkin (doğum, düğün, ölüm, ibadet anlayışı) inanışlar ve uygulamalar detaylı biçimde incelenmeye gayret edilmiştir. Dungan kültüründeki İslami etkiler ile Çin kültürel unsurlarının sentezi kapsamlı şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın konusu “Kırgızistan’da Dunganlar”dır. Dunganların hayat tarzında İslam inanç ve uygulamalarının kuramsal arka planını derinlemesine ve sistemli bir şekilde incelemektir. Dungan kültürü ve geleneğine bakıldığında bunları diğer topluluklardan farklı kılan Çin ve İslam kültürel unsurlarını sentezleyen özgün bir yapıya sahip olmalarıdır. Nüfus olarak az olmalarına rağmen, kültürel bütünlüklerini koruyarak, gelenek, görenek, inanç ve ritüellerini günümüze taşımayı başaramışlardır. Bu bağlamda Dunganlar, kültürel

kimliklerini yaşatmada önemli bir örnek teşkil etmektedir. Dungan kültürünün ve inançlarının incelenmesi, hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde kültürel etkileşimler ve dinî fenomenler açısından büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla Dunganlar, akademik açıdan incelenmesi gereken zengin bir kültürel ve dini mirasa sahip bir topluluktur.

Araştırmamız, Kırgızistan’da yaşayan Dunganlar ile sınırlıdır. Çalışmanın teorik ve pratik olmak üzere iki temel ayağı bulunmaktadır. Onların tarihsel geçmişine dair literatür taraması yapılacaktır. Bu kapsamda, Çin'deki Hui Müslümanlarının tarihi, Dungan göçleri, Qing İmparatorluğu dönemindeki isyanlar ve göç süreçlerine ilişkin belgeler, akademik makaleler ve tarihsel kaynaklar analiz edilecektir. Özellikle Dunganların Çin’den Kırgızistan’a göç süreçleriyle ilgili tarihsel belgeler ve göçmenlik literatürü detaylı olarak ele alınacaktır. Bu veriler, Dunganların göç nedenlerini, bu süreçte karşılaştıkları zorlukları ve yeni yerleşim yerlerinde nasıl bir sosyal yapı oluşturduklarını anlamak için temel bir kaynak oluşturacaktır.

Teorik bölümde öncelikle Dunganların menşei, tarihsel kökenleri, göç süreçleri ve Kırgızistan’daki yerleşim yapısı ele alınacak; ardından Dunganların ekonomik, dil, din ve eğitim durumu incelenecektir. Pratik bölümde ise sahada belirlenen sayıda Dungan ile görüşmeler ve mülakatlar gerçekleştirilerek, hayatın çeşitli safhalarına ilişkin (doğum, düğün, ölüm), inanç ve uygulamalara; ibadet anlayışları, yaşam tarzları ve dini inançlar detaylı biçimde analiz edilmeye çalışılacaktır. Araştırma büyük ölçüde bir alan araştırmasıdır. Bu kapsamda, sahaya inilerek katılma, görüşme ve gözlem yöntemleriyle veri toplanıp Dungan toplumunun kültürel yapısı bilimsel metotlarla incelenmeye çalışılacaktır.

Dunganlar kendilerine özgü yaşam biçimleriyle köklü bir geleneğin hem sahibi hem de bu geleneğin kuşaklara aktarılmasında en önemli özne konumundadırlar. Dunganların yaşam tarzlarına bakıldığında, İslamî inanç sistemlerinin onlar için önemli olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Dunganların tarih boyunca yaşamış ve yaşayan önemli temsilcilerinin verdikleri demeçler ve yaşam biçimlerindeki uygulamalar bu durumu doğrular niteliktedir.

Çalışmanın amacı, Dunganların hayat biçimleri üzerinde İslamî geleneğin yerini ortaya koymaktır. Bu çalışma, güncel olmasıyla birlikte Dungan toplumunda etkisi olan İslam inancını, bilinen şekliyle ifade etmek için İslam inanç sistemi ve ritüellerini oluşturan tarihi süreci ele alarak açıklamayı amaçlamaktadır. Ayrıca Dunganların hayatına etki eden bu inanca ne derece

bağlı oldukları, ritüel ve uygulamaları yerine getirmedeki özenleri araştırmanın derinleştirilmesi açısından önemlidir.

İslam inanç sistemini oluşturan tarihi süreçle birlikte sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik bağlamlar da etkin bir alana sahiptir. Çalışmanın konusunu meydana getiren “Kırgızistan’da Dunganlar”, Dunganlarda hayatın çeşitli safhaları ile ilgili alanında daha önce çalışılmamış olması ve aynı toplum içerisinde yaşanan sosyo-dini önyargılardan arındırılması açısından önem taşımaktadır.

I. BÖLÜM

DUNGANLAR

1. DUNGAN KELİMESİ

Dungan (Dungan dilinde: Дуңған) kelimesi, Çin kökenli Müslümanları tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Bu kelimenin kökeni, çeşitli rivayetlere dayanmaktadır. En yaygın görüşlerden biri, Dungan sözcüğünün Çince Dong (Doğu) ve Gan (Gansu bölgesi) hecelerinin birleşiminden türediğini öne sürmektedir. Bu yorum doğrultusunda, Dong ve Gan birleşimi, Doğulu Gansulular anlamına gelir. Bu bağlamda, Dungan kelimesi, özellikle 19. yüzyıldaki Çin'in kuzey batısındaki büyük Müslüman ayaklanmalarının ardından Orta Asya'ya göç eden Hui Müslümanlarını tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır.¹

Başka bir görüşe göre, Dungan kelimesi, Orta Asya halkları tarafından Çin'deki Müslümanlar için kullanılan dışsal bir adlandırma şeklidir. Yani bu terim, Dunganlar tarafından değil, onlarla temas eden Türk ve diğer Orta Asya halkları tarafından kabul görmüştür.² Bu bağlamda, Dungan kelimesi, yalnızca dini bir kimliği değil, aynı zamanda etnik ve kültürel bir aidiyeti de ifade etmektedir. Orta Asya'nın Türk ve diğer kültürel etkileşimleri, İslam'ı benimsemiş ancak Çin kültüründen etkilenmiş Dungan kimliğinin şekillenmesinde elbetteki önemli bir etkidir.

Dungan terimi, esas olarak Çin'i terk ederek Orta Asya'ya göç eden Müslüman topluluğu ifade etmek için kullanılmaktadır. Buna karşın, Çin'de kalan ve İslam'ı benimsemiş olan Müslüman nüfus Hui olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda Hui halkı, Çin sınırları içerisinde yaşayan ve tarihsel süreç içerisinde İslam'ı benimseyerek bu dini inanç doğrultusunda sosyo-kültürel kimliğini şekillendiren bir topluluğu temsil etmektedir. Dunganların ise, yaşadıkları zorunlu göç neticesinde hem coğrafi hem de kültürel anlamda Hui halkından bir ölçüde ayrılmış ve farklı bir statü kazanmış olmaları muhakkaktır.

Dungan kelimesinin etimolojisi üzerine yapılan çalışmalar, özellikle Rus akademik çevrelerinde iki temel görüş etrafında şekillenmiştir. Avustralyalı araştırmacı Rimsky-

¹ Dru C. Gladney, *Muslim Chinese: Ethnic Nationalism in the People's Republic*, (Harvard University Press), Cambridge and London 1991, s. 58

² Svetlana Rimsky-Korsakoff Dyer, *Soviet Dungans in 1985: Birthdays, Weddings, Funerals and Kolkhoz Life*, (Center for Chinese Studies), Taipei 1991, s. 13

Korsakoff Dyer, Dungan teriminin Rusça kökenli bir adlandırma olduğunu ve Dungan topluluklarının kendi günlük konuşmalarında bu ifadeyi kullanmadıklarını belirtmektedir.³ Bu görüş, Dungan kimliğinin adlandırılmasının dışsal bir tanımlama olduğuna ve topluluğun kendi öz tanımlamasıyla birebir örtüşmediğine işaret etmektedir.

Benzer şekilde, Rus araştırmacılar Tsibuzgin ve Shmakov da Dungan kelimesinin etimolojik kökeninin kesin olarak bilinmediğini ifade etmişlerdir. Tsibuzgin ve Shmakov’a göre, bazı teoriler Dunganların, günümüz Doğu Türkistan’ın güneybatısında yer alan Iurus bölgesinden geldiklerini ifade etseler de bu düşünce tarihsel kaynaklarla net biçimde doğrulanamamıştır.⁴

Kimi araştırmacılara göre Dungan kelimesi, Türk dili menşelidir. Joseph Fletcher ve Jonathan N. Lipman, Dungan adının Türkçeden türediğini savunan önemli araştırmacılar. Fletcher, Ming Hanedanlığı döneminde “Ulamâ-yi Tunganiyyan” adlı topluluğun tasavvufa yönelmesini sağlayan Kaşgarlı bir sûfinin, bu konuda yazdığı Türkçe ve Farsça el yazmalarına atıfta bulunmuştur. Ayrıca, 17. yüzyılın başlarında Orta Asyalı bir sûfi olan Muhammed Yusuf’un, Salarlar ve “Ulamâ-yi Tunganiyyan”ı (Dungan Âlimleri / Çince konuşan Müslüman âlimler) tasavvufa davet ettiği el yazmalarında bu isimlerin geçtiği ifade edilmektedir.⁵

Bu bağlamda, Döngenler veya Tunganlar kelimelerinin, Türkçede Çağatayca kökenli geri dönmek anlamına gelen *dönan* sözcüğünden türediği ileri sürülmektedir.⁶ Günümüzde Dunganların Çin’deki resmî adı Hui veya Huizu olarak kullanılmaktadır. Bu ifadeler de Çince geri dönmek anlamına gelen hui karakterine dayanmaktadır. Bu durum, hem Türkçe hem de Çince terminolojide dönmek kavramının etimolojik olarak benzer bir anlam taşıdığını göstermektedir.⁷

Öte yandan, Dunganlar ile bazı bölgelerde birlikte yaşayan Uygur Türkleri ve Türkistan Türkleri, bu topluluğu “Tungan”, “Tung’gan” veya “Dungan” gibi farklı adlandırmalarla ifade

³ Rimsky - Dyer, *Soviet Dungans in 1985* ..., s. 13

⁴ Kari Fougner, *Chinese Perspectives on the Dungan People and Language*, (Masters thesis in EAL 4090)- East Asian linguistics, Department of Culture Studies and Oriental Languages, Oslo 2012, s. 23

⁵ Jonathan N. Lipman, *Familiar Strangers: A History of Muslims in Northwest China*, (University of Washington Press), Seattle and London 1997, s. 59

⁶ Lipman, *Familiar Strangers* ..., s. 59

⁷ Fougner, *Chinese Perspectives on the Dungan People and Language...*, s. 23

etmişlerdir.⁸ Bu çeşitlilik, bölgesel telaffuz farklılıkları ve tarihî etkileşimlerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Görüldüğü kadarıyla Dungan ve Hui kelimelerinin kökeni konusunda Rus, Çin ve Türk kaynaklı rivayetler arasında tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Etimolojik açıdan Hui veya Dungan adlarının anlamı ve kökeni, tarihî belgelerdeki ses değişimleri ve farklı dillerin etkileri nedeniyle günümüzde de kesinlik kazanmamış, belirsizliğini korumuştur.

2. DUNGANLARIN MENŞEİ

Araştırmacılar, Dunganların, aslında Çin'deki Güney ve Kuzey Hanedanlıkları (265-588) ile Tang Hanedanlığı (618-906) döneminde Huihe olarak bilinen topluluklardan türediğini öne sürmektedir. Tang Hanedanlığı'nın sonlarına doğru, Beş Hanedanlık (907-960) ve Song Hanedanlığı (960-1279) dönemlerinde bu topluluğa Huihu adı verilmiştir. Yuan (1280-1368) ve Ming Hanedanlıkları (1368-1644) dönemlerinde ise bu topluluk Huihui olarak anılmaya başlanmıştır.⁹

Qing Hanedanlığı (1644-1911) sürecinde ise, Dunganların Çin'deki demografik varlıkları daha da genişlemiş ve özellikle Ningxia ile Gansu gibi kuzeybatı bölgelerine yoğun bir şekilde yerleşmişlerdir. 20. yüzyıla gelindiğinde Dunganlar, hem Çin'de hem de Orta Asya'da topluluklar halinde yaşamlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya'daki Dunganlar, sosyal ve kültürel örgütlenme açısından daha sistemli bir yapı kazanmış ve bu bölgede özgün bir kimlik oluşturmuşlardır.¹⁰

Qing Hanedanlığı döneminde yaşamış olan Gu Yanwu'nun *Bilginin Günlüğü* (Zhi Zhi Lu) adlı eserinde yer verdiği bazı kavramsal tartışmalar *Chen Zihua* tarafından ele alınmıştır. Chen Zihua, bu çalışmasında, Yuan Hanedanlığı döneminde Müslümanları tanımlamak için kullanılan Huihui teriminin, önceki dönemlerde kaydedilen Huihe ve Huihu adlarının fonetik açıdan değişime uğramasıyla ortaya çıktığını ileri sürmektedir.¹¹ Ona göre, "Huihui" kavramı

⁸Abdurreşit Celil Karluk, *Çinlilik ve Çin'de Ötekiler*, (Atlas Yayınları), Ankara 2021, s. 101

⁹Svetlana Rimsky-Korsakoff Dyer, "Muslim life in Soviet Russia: the case of the Dungans", *Institute of Muslim Minority Affairs*, Journal 2/2, 1980, s. 13

¹⁰Lipman, *Familiar Strangers* ..., s. 120-125

¹¹Juldyz Smagulova, "The Dungans of Kazakhstan: Old Minority in A New Nation-State, Multilingualism In The Chinese Diaspora Worldwide", *Routledge*, England 2015, s. 63

doğrudan İslam'la ilişkili olmayıp, esasen eski etnik grupların adlarının ses benzerliği üzerinden türemiştir. Ancak, Chen Zihua'nın bu görüşünü destekleyen sağlam tarihsel belgeler bulunmamaktadır. Bu nedenle, söz konusu iddia, kişisel tahminlere ve yalnızca fonetik benzerliğe dayalı bir çıkarım olarak değerlendirilmelidir. Bu durum, Hui topluluklarının tarihsel kökenlerini açıklamada yalnızca dilbilimsel benzerliklere dayanmanın yetersiz kalabileceğini göstermektedir.

Bazı araştırmacılar da, Dunganların Çin tarihindeki Tujue olarak bilinen halk, yani Türklerle ortak bir kökenden geldiğini ileri sürmektedirler. Bu yaklaşıma göre, Tujue halkı, Çiang adlı eski topluluktan türemiş ve başlangıçta Moğol ırkının bir kolu olarak kabul edilmiştir. Dungan halkının etnogenezinde etkili olan Song Hanedanlığı (960-1279) döneminde ise İslamiyet'in özellikle Uygurlar arasında yaygınlık kazandığı ve Uygurların genellikle Chanhui olarak adlandırıldığı belirtilmektedir. Bu bağlamda, İslam dini Çin kaynaklarında Hui Jiao şeklinde tanımlanmıştır.¹²

Yuan Hanedanlığı (1280-1368) ve sonrasındaki dönemlerde İslamiyet'in Türkler arasında giderek daha fazla benimsenmesi, Türk kökenli Müslümanların Hui halkı olarak adlandırılmasında etkili olmuştur. Bu görüşü savunan isimlerden biri olan Lü Zhen-yu, *Çin Halklarının Kısa Tarihi* (Zhongguo Minzu Jianming) adlı eserinde, Dunganların tarihsel kökenlerinin Türk ve Uygur unsurları üzerinden şekillendiğini ve bu etkileşimlerin İslam kimliğinin oluşum sürecinde belirleyici bir rol oynadığını ifade etmektedir.¹³ Bu teoriye göre, Dunganlar Çin'e dışarıdan göç etmemiş, aksine Çin'in yerli halklarından biri olarak kabul edilmiştir. Moğol ırkının bir kolu oldukları ve modern Dungan milletine dönüşümlerinin ise sadece din değişimiyle ilişkili olduğu belirtilmiştir.

Görülüyor ki, Dunganların etnik kökenine dair bazı teoriler, Huihe ve Huihu halklarının Türk ırkına mensup olduğu veya onun bir kolu olduğu varsayımına dayanmaktadır. Ancak bu yaklaşım, Müslüman halkın etnik kökeni ile İslam'ın yayılış sürecini birbirine karıştırma eğiliminde olduğu için eleştirilmiştir. Özellikle, Haneda Tai'nin çalışmaları, Huihu yazısının

¹²Michal Biran *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History: Between China and the Islamic World*, (Cambridge University Press), Cambridge 2008, s. 145-147

¹³James Leibold, *Reconfiguring Chinese Nationalism: How the Qing Frontier and Its Indigenes Became Chinese*, (Palgrave Macmillan), London 2008, s. 112

Tujue döneminden kalma Türk yazısı olduğunu ve Karabalgasun'daki Huihu Kağanı'na ait yazıtlarda bu yazının Çin, Soğd ve Türk yazılarıyla birlikte kullanıldığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, Huihe ve Huihu halklarının zamanla Uygur halkına dönüştüğünü destekleyen kanıtlar arasında yer almaktadır.¹⁴ Ancak, Türklerin doğrudan Dunganlara dönüştüğüne dair herhangi bir tarihsel kayıt bulunmamaktadır. Bu durum, Dungan milletinin oluşumunda bazı Türk unsurlarının etkili olabileceği olasılığını dışlamamakla birlikte, bu etkileşimin doğrudan bir dönüşüm şeklinde değil, daha karmaşık ve çok boyutlu bir süreç olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Bazı kaynaklara göre, Gomin'dan yönetimi sırasında Ningxia eyaletinin kukla hükümetinin başkanı olan Ma Hongkui ve onun Müslüman olan birçok memuru, hem Dunganların hem de Çinlilerin İmparator Huang-di'nin torunları olduklarını iddia ediyorlardı. Bu görüşe göre, Dunganlar ve Çinliler ortak bir soya ve ırka mensuptu. Bu iddia, Chang Jiang'ın Çin'in Kuzeybatı Sınırı (Zhongguo de sibeijiao) adlı eserinde de yer almaktadır. Ayrıca, 2 Şubat 1938 tarihli "Sicjinpingsbao" gazetesinin baş yazısında da "Müslüman yurttaşlarımız ile Çinlilerin ortak ataları vardır ve aynı ırka aittirler" ifadeleri yer almaktadır.¹⁵

Çin tarih yazımında Dunganlar hakkında verilen bilgilere göre, "Sözcüklerin Açıklaması" (Zheng Zi Tong) metninde, Dunganların (Huihui) Daşı kabilesine mensup olduğu belirtilmektedir. Buna göre Jin ve Yuan Hanedanlığı dönemlerinden başlayarak, Dunganların Çin'de geniş bir şekilde yayıldığı ve günümüzde bir çok yerde bulundukları ifade edilmiştir. Buna ek olarak, "Eski Gansu Eyaleti Tasviri" (Gansu Jiu Zhi) Dunganların (Huihui) Daşı Devleti'ne mensup olduğunu ve anavatanlarının bugünkü İran olduğunu belirtilmektedir. Çin'e ilk olarak Yuan Hanedanlığı döneminde geldikleri ve "Semu" olarak bilindikleri de vurgulanmaktadır.¹⁶

Diğer yandan Dunganları (Huihui), Batı Bölgesi'nde yer alan günümüz Modena Devleti ile ilişkilendirenler vardır. Yuan Hanedanlığı döneminde Dunganların dünyaya yayıldığı

¹⁴Svetlana Rimsky-Korsakoff Dyer, "The Soviet Dungans, the Muslims from China, Their Past, Present, and Future", *Monumenta Serica*, 39/1, 1990, s. 301

¹⁵Zulfiya Imyarova, "Balancing between majorities: the negotiable identity of Osh Dungans", *Routledge/Taylor&Francis Group, Central Asian Survey*, 41/3, 2022, s. 404

¹⁶Yosin Ortikov Abdulkobiyevich, "National Language as a Factor of Ethno-Cultural Identity in the Dungans of Uzbekistan", *Journal of Intellectual Property and Human Rights*, 2/5, 2023, s. 14

düşüncesi bulunmaktadır. Buna göre Modena'nın Dunganların (Huihui) anavatanı olduğu ve Yuan Hanedanlığı döneminde bu halkın dünyanın farklı coğrafyalarına yayıldığı ifade edilmiştir.¹⁷

3. TARİHİ GELİŞİMİ

Tang Hanedanlığı (618-907) döneminde, İslamiyet'i kabul etmiş olan bazı Pers ve Arap topluluklarının Çin'e yerleşmeye başladığı görülmektedir. İlk Müslümanların Çin'e Tang Hanedanlığı döneminde geldikleri nakledilir. Bu dönemde Arap ve Fars tüccarları, Çin'e İpek Yolu'nun iki farklı güzergahı üzerinden ulaşırlar. Bunlar, kuzeybatı Çin'deki *Büyük İpek Yolu* ve güneydoğuya ulaşan *Deniz İpek Yolu*. Bu yolların isimleri, daha sonra Alman coğrafyacı ve seyyah Ferdinand von Richthofen tarafından *İpek Yolu* olarak adlandırılır.¹⁸ Özellikle Tang yönetimi, yabancılara birçok ayrıcalık tanır, bu durum farklı coğrafyalardan gelen bireylerin Çin'e yerleşmesini ve yabancı nüfusun kayda değer şekilde artmasını beraberinde getirir. Tang İmparatoru Taizong (T'ai-tsung) döneminde, İslamiyet'in Çin'e ilk kez ulaştığı ve Araplarla temaların başladığı görülmektedir. Bu erken dönemde İslam'ın Çin'de tanınmasında birkaç etken rol oynar. Öncelikle, Arap Yarımadası'ndan gelen elçiler ve tüccarlar vasıtasıyla İslam kültürü Çin toplumuna tanıtılır. Ardından, 751 yılında gerçekleşen Talas Savaşı, Araplar ile Türklerin Çin'e karşı oluşturduğu ittifak nedeniyle, İslamiyet'in Orta Asya üzerinden Çin'e yönelmesini hızlandıran bir diğer önemli olaydır. Son olarak, 755 yılında başlayan An Lushan İsyanı, Tang Hanedanlığı'nı siyasi ve toplumsal açıdan derinden sarsar. Bu karışıklık ortamı İslamî unsurların Çin toplumundaki yerleşimini kolaylaştırır. Böylece, İslam'ın Çin'deki varlığı hem harici temaslar hem de dahili dinamiklerle desteklenir ve Tang dönemi, Çin'de İslamiyet'in ilk izlerinin görüldüğü dönem olarak tarihsel literatürde yerini almış olur.¹⁹

Song Hanedanlığı (960-1279) dönemine gelindiğinde ise, Çin'e gelen Pers ve Arap kökenli Müslümanların sayısında belirgin bir artış gözlemlenmektedir Song yönetimi, Dashi

¹⁷Salmira Khishanlo, "The Role of the Dungans in Trade Relations Between Kazakhstan and China", *History Issues*, 8/1, 2021, s. 201

¹⁸Derviş Ulaşan Eraslan, "Kırgızistan'daki Dunganların Sosyal Çatışma Dönemlerinde Çevre ile İlişkileri", *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 6/12, 2023, s. 97; Ceylan Ertuğrul, *Çinli Müslüman Alim Wang Daiyu'nün Çin İslam Tarihindeki Yeri ve Önemi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Sinoloji) Anabilim Dalı, 2019, s. 58; Françoise Aubin, "A glimpse of Chinese Islam", *Institute of Muslim Minority Affairs*, 12/2, 1991, s. 339

¹⁹Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, (TTK yay.), Ankara 2022, s. 197

kökenli tüccarlarla yürütülen dış ticareti denetim altına almak amacıyla, başta Guangzhou, Minzhou ve Hangzhou olmak üzere önemli liman şehirlerinde “ticaret gemileri yönetim ofisleri” kurulmasını sağlar. Bu ofisler, hem yabancı gemilerin giriş-çıkışlarını kontrol etmek hem de ticaret faaliyetlerini düzenlemekle görevli olur. Böylece Song Hanedanlığı’nın dış ticaret politikasında Müslüman tüccarların oynadığı rol kurumsal bir çerçeveye oturtulduğu belirtilir.²⁰

Tarihî kaynaklar, 1101-1125 yılları arasında hüküm süren İmparator Tianzuo döneminde, Liao Hanedanlığı’na bağlı önemli bir figür olan Yelü Daşı’nın gerçekleştirdiği batı seferi kapsamında Semerkand’da karargâh kurduğunu ve bu süreçte bölgedeki Huihui Devleti’nin kendisine itaat ettiğini ortaya koymaktadır. Nakledildiğine göre bu bilgiler, *Liao Hanedanlığı Tarihi (Liao Shi)* ile *İmparator Tianzuo’nun Saltanatı Tasviri (Tianzuo Huandi Benci)* adlı kaynaklarda yer almaktadır. İlgili metinlerde, Yelü Daşı’nın Semerkand’a ulaşarak burada hâkimiyet kurduğu, hatta hareketinin Dashi (Arap Yarımadası) topraklarına kadar uzandığı ifade edilmekte; ayrıca seferin Kerman bölgesine dek yayıldığına dair kayıtlar da bulunmaktadır.²¹

Öte yandan, *Moğolların Gizli Tarihi (Yuan Chao Bi Shi)* adlı klasik eserde, Horezm (Huolazimo) bölgesi “*Huihui Devleti*” olarak nitelendirilmiş ve buradaki Müslüman toplulukların bu kimlikle tanımlandığı aktarılmıştır.²² Benzer biçimde, Gansu, Ningxia ve Qinghai Eyaletlerinin Kısa Tarihi (Gan Ning Qing Shilue) isimli kaynakta da Horezm, “Huihui Huolazimo” (Dungan Horezm) şeklinde tanımlanarak, bölgedeki İslamî unsurların Çin terminolojisiindeki yansımalarına işaret edilmiştir. Bu tür anlatılar, Orta Asya’daki Müslüman toplulukların tarihî süreç içerisindeki Çin tarih yazımındaki algısına ve Huihui (Dungan) kimliğinin tarihsel coğrafyada nasıl şekillendiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.²³

Dashi Devleti (Dashi Go-Arap Halifeliği), bu alıntılarda bahsedilen, günümüz İran, Arabistan ve Orta Asya topraklarını kapsayan bir devlet olduğu anlaşılmaktadır. Tang ve Song hanedanlıkları döneminde bu bölgeye Dashi denmektedir. Ayrıca, Sünsıgan, Cirman ve

²⁰Eraslan, “Kırgızistan’daki Dunganların Sosyal Çatışma Dönemlerinde Çevre ile İlişkileri...” s. 97

²¹Filiz Kılıç, “Kırgızistan’daki Dunganlar: Tarihleri, Göçleri, Yaşamları, Dil Durumları”, *Türkbilgi (Türkoloji Araştırmaları Dergisi)*, 14/26, 2013, s. 6-7

²²Sigi Hutuhu, *Moğolların Gizli Tarihi*, Çev: Ahmet Temir, (TTK yay.), Ankara 1986, s. 115; Fuat. A. Arsan, *18. Yüzyıl Sonu - 19. Yüzyıl Çin’inde Genel Durum ve Yünnan Müslüman Ayaklanmaları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinoloji ABD, Ankara 1990, s. 45

²³Kılıç, “Kırgızistan’daki Dunganlar...,” s. 6-7

Hualazımo gibi isimler de günümüz İran topraklarını ifade etmektedir. Son olarak, Modena ya da Modina, eski Arap İmparatorluğu'nun başkenti olan günümüzdeki Medine şehridir.²⁴

Yukarıda belirttiğimiz şekilde söz konusu Pers ve Arap tüccarlarının bir kısmı Çin'e yerleşmiş olsa da, sayılarının oldukça sınırlı olduğu nakledilir. Çin'e gelip yerleşen bu kişilerin çoğunluğunun izole bir yaşam sürdüğü ve demografik olarak dağınık bir şekilde yerleşmiş oldukları belirtilir. Kimi kaynaklar, Dungan halkının oluşumunda bu tüccarların ana kaynak (etnik kökeni) oluşturduğunu söylemenin doğru olmadığı görüşündedirler. Dunganların, Çin'e ilk kez Yuan Hanedanlığı döneminde büyük bir göç dalgasıyla gelmeye başladıklarını ileri sürerler. Bu görüşe göre bu dönemde, Dunganlar, daha önce Çin'e göç etmiş olanlarla kaynaşarak, modern Dungan halkının yapısına önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır.²⁵

Song Hanedanlığı'nın son yıllarında, Cengiz Han büyük bir batı seferi düzenler. Bu sefer sırasında, önce Uygurları (günümüz Sincan bölgesinin güneyi ve kuzeyindeki halklar) ve Karlukları (Khalalu) (Sincan'ın kuzeybatısı ve Balkaş Gölü civarındaki halklar) fetheder; ardından Batı Liao'yu (Karakitaylar) (İli ve Tarım nehir vadileri), Horezm'i (günümüz Hazar Denizi'nin batısı, Aral Denizi'nin doğusu ve Seyhun Nehri'nin kuzeyi) ele geçirir ve Yasu halkını (Hazar Denizi'nin batısı ve Karadeniz'in doğusu) boyunduruk altına alır. Cengiz Han'ın ölümünden sonra da Batu Han, Kıpçakları boyunduruk altına alıp, kuzeyde Güney Rusya'yı yenilgiye uğratarak, batıda Polonya'ya bölgesine hakim olur ve güneyde Macaristan'ı yener.

²⁴ Çin tarih yazımında “Dashi Devleti” *Dashi Guo* terimi, Tang (618–907) ve Song (960–1279) hanedanlıkları dönemlerinde Arap İslam dünyasını tanımlamak üzere kullanılmıştır. Bu adlandırma, özellikle Abbâsiler döneminde zirveye ulaşan ve siyasi etkisi günümüz İran, Arabistan Yarımadası ve Orta Asya'nın önemli bir bölümüne yayılan İslam Halifeliği'ni ifade etmektedir. Çin kaynaklarında sıklıkla karşılaşılan *Dashi* ismine ek olarak, *Sünsigan* (Sasani kökenli bölgeleri ima eden), *Cirman* (Germen ya da İran hinterlandı) ve *Hualazımo* (Horasan ya da Khwarezm bölgesi) gibi ifadeler, Çinli yazarların Batı Asya coğrafyasını kavramsallaştırma biçimlerini göstermektedir. Ayrıca, *Modena* ya da *Modina* olarak geçen yer adı ise, Arap İmparatorluğu'nun önemli merkezlerinden biri olan ve günümüzde Suudi Arabistan sınırlarında yer alan Medine şehrine işaret etmektedir. Bu terminolojik kullanım, hem Çin'in İslam coğrafyasıyla kurduğu tarihsel temasın göstergesi hem de Dungan etnogenezi üzerine yürütülen tarihsel yorumların coğrafi arka planını anlamada önemli bir kaynak sunmaktadır. Bu bilgiler, Zhao Rugua'nın 13. yüzyılda kaleme aldığı *Zhufanzhi* (Yabancı Ülkelerin Tanımı) adlı eserde yer almaktadır. Zhao Rugua, bu eserinde Çin'in dış ticaret ilişkileri ve yabancı ülkeler hakkında kapsamlı bilgiler sunmuş, özellikle Dashi Devleti'ni detaylı bir şekilde tasvir etmiştir. Eserde, Çin ile Dashi arasındaki diplomatik ve ticari ilişkiler, elçi gönderimleri ve kültürel etkileşimler gibi konular ele alınmıştır. Zhao Rugua'nın *Zhufanzhi* adlı eseri, Çin'in İslam dünyasıyla olan tarihsel ilişkilerini anlamada önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. (Bkz: Zhao Rugua, *Yabancıların Tasviri: Bir Çinlinin Gözüyle Ortaçağ İslam Dünyası*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019, s. 115; Yaşar Kalafat-Derya Yelis, “Türk Halk İnanmalarında Dunganlar”, *Avrasya Etüdleri*, 38/2011-1, s. 126.

²⁵ Anvar Soatovich Shosaidov, “Markaziy Davlat Arxivi Hujjatlarida Xitoy Xalqlariga O'ld Ma'lumotlar”, *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3/21, 2023, s. 550

Hülagü Han ise Hazar Denizi'nin güneybatısındaki Munaysir ve Bağdat'ı (günümüz Irak'ının başkenti) ele geçirerek Arabistan'ı hakimiyeti altına alır.²⁶ Böylece, Moğollar, Sincan, İran, Arabistan, Orta Asya ve Doğu Avrupa'daki İslam'ı benimseyen halklar üzerinde egemenlik sağlayarak etki alanını genişletirler.

Moğollar, Güney Song Hanedanlığı'nı ele geçirmek ve Çin'i tamamen boyunduruk altına almak amacıyla, Batı'dan ele geçirdikleri halkları yanlarına alarak “koruma birlikleri” ve “muhafızlar” olarak bilinen *Tanmaçi* adı verilen askeri birlikler kurarlar. Bu birlikler, Moğol ordusuyla birlikte Çin'e gönderilir ve Güney Song'un düşüşünün ardından Çin'in çeşitli bölgelerinde konuşlandırılırlar.²⁷ Bu birliklerin başlıca görevleri arasında, İmparatorluk şehri, başkent ve çevresi, hazine, tahıl yolları gibi stratejik bölgelerin korunması ile ayrıca askeri yerleşim bölgelerin oluşturulması bulunmaktadır.

Song Hanedanlığı boyunca Müslümanlar sadece ticaretle değil, aynı zamanda diplomasi ve bilim gibi alanlarda da rol oynamışlardır. Bu topluluklar, Çin toplumu içinde “Huihui” olarak tanımlanmaya başlanır ve bu adlandırma, zamanla dini-kültürel kimliğe işaret eden bir etnik isim haline gelir. Song dönemi, Çin'de İslam'ın toplumsal varlık kazandığı, Müslüman toplulukların kültürel sürekliliğini koruyarak yerleştiği bir dönem olarak tarihsel önem taşımaktadır.²⁸

Yuan Hanedanlığı (1271-1368), Cengiz Han'ın torunu Kubilay Han tarafından kurulur ve Çin'deki ilk yabancı (Moğol) kökenli hanedan olur. Bu dönemde Çin, Moğol İmparatorluğu'nun doğu ayağını oluşturur, dolayısıyla Orta Asya ve İslam dünyası ile doğrudan siyasi ve ekonomik bağlar kurulur. Moğollar, İslam dünyasından birçok bilim insanı, zanaatkâr ve yöneticiyi Çin'e getirerek bürokraside ve teknik alanlarda görevlendirirler. Yuan Hanedanlığı Tarihi (Yuan Shi)'ne göre, farklı zamanlarda çeşitli türde koruma orduları ve muhafız birlikleri kurulmuştur: Yasa sağ muhafız ordusu, Yasa sol muhafız ordusu, Kıpçak sağ muhafız ordusu, Kıpçak sol muhafız ordusu, Baş muhafız ordusu (*Long Zhenwei*), Kanglı muhafız ordusu, On

²⁶Cengiz Buyar, “Kırgızistan'da Bir Etnik Grup: Sart Kalmaklar”, *Electronic Turkish Studies*, 8/9, 2013, s. 822-823

²⁷Cemile Kınacı, “Türk Dünyasının Kültürel Mirası ve Müzeler”, *Bilgi*, S:77, s. 339-342

²⁸Lo Jung-Pang, *China As A Sea Power, 1127-1368: A Preliminary Survey Of The Maritime Expansion And Naval Exploits Of The Chinese People During The Southern Song And Yuan Periods*, (Nus Press), Singapore 2012, s. 88

Bin Karluk Ordusu, Rus Muhafız Birliği ve Batı Eyaleti Muhafız Ordusu - Dungan Ordusu gibi.²⁹

Rivayete göre Çin'e getirilen halklar arasında Yasa, Kıpçak, Kanglı, Karakitay, Karluk, Uygur, Dungan ve diğer halklar bulunmaktadır. Bu halklardan oluşturulan ordular içinde, en büyük sayıyı oluşturan Batı Eyaleti Muhafız Birliği, Dunganlardan meydana gelmiş olup, bu birliğin sayısının iki ile üç milyon arasında olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Yuan Hanedanlığı Tarihi, İmparator Shizu (Kubilay, 1277–1294) döneminde, Dungan ordularının tüm eyaletlere (*lu*) gönderildiğini belirtmektedir.³⁰ Bu durum, o dönemde Çin'e getirilen Dunganların sayısının ne kadar fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Dunganlar, yalnızca sıradan askerlerden ibaret olmayıp, aynı zamanda Dungan topçuları, silah yapımcıları, zanaatkârlar, Dungan donanması ve çeşitli subaylar ve komutanlar da bu ordularda yer almıştır.

Kaynaklara göre Dungan orduları, modern Dungan milletinin oluşumunun temel kaynağını oluşturmaktadır. Ancak, Moğol hanedanı döneminde Çin'e göç eden Dunganlar arasında yalnızca askerler değil, aynı zamanda Dungan aristokratları, bürokratlar, bilim insanları ve teknisyenler de bulunmaktaydı. Bu kişiler, Moğolların tarafına geçerek, çeşitli önemli görevlerde yer almışlardır.³¹ Örnek olarak:

- *Saidyanqi Zhaiziding (Şemseddin)*: Cengiz Han'ın (1206-1227) batı seferi sırasında Moğolların safına katılmış önemli bir figürdür. Daha sonra, Moğol İmparatoru Möngke (1251-1259) döneminde Sichuan seferine katılır ve Moğol ordusunun lojistik sorumluluğunu üstlenir. Oğlu Husin (Hüseyin) ise askeri başarılarıyla tanınmış ve Moğol hanedanı adına Yunnan eyaletini fetheder.
- *Jabar (Cafer)*: Cengiz Han döneminde Moğolların tarafına geçmiş ve Jin Devleti'ne (1115-1234) elçi olarak hizmet etmiştir. Ayrıca, Jin Devleti'ni fethetmek için Cengiz Han'a bir strateji sunmuştur.

²⁹Gürhan Kırilen, "Xuan Zang'ın Orta Asya İzlenimleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53/1, Ankara 2013, s. 68

³⁰Yelda Tekkaya, *Putimtsev'in Kulca Seyahat Notları (1811)*, Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2023, s. 48

³¹Hilmi Gülenay, "Kırgızların İlk Romanı Uzak Col'da Ötekileştirme ve İdeolojik Propaganda", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12, 2023, s. 673

- *Cele*: Möngke döneminde Zhaiziding ile birlikte Sichuan ve Shaanxi eyaletlerinin fethine katılır, sonrasında Yunnan'da savaşı.
- *Mahemu*: Kubilay Han döneminde Sinyang'ın ele geçirilmesinde ün kazanır ve askeri başarıları ile tanınır.
- *Ahema (Ahmed)*: Kubilay Han döneminde mali işlerden sorumludur, demir üretimini artırır ve tuz vergisini yükseltir. Bu dönemde, Çin halkının varlıklarını toplayıp Moğol sarayına aktarmak amacıyla büyük çaba sarf eder. Oğlu Husyun (Hüseyin), aynı dönemde Dadu bölgesinin askeri valisi ve Daxing'in valisi olarak görev yapar.
- *Abdulakheman (Abdurrahman)*: Cengiz Han döneminde vergi toplama işlerinden sorumlu olup geniş bir coğrafyada bu görevi üstlenir.
- *Isimaen (İsmail) ve Alaovadin (Allahüddin)*: Dungan toplarının yapımında uzmanlaşmış önemli isimlerdir. Kubilay Han'ın daveti üzerine İlhanlılar'dan Pekin'e gelerek, Moğol Devleti'nde "On Bin Dungan Topçu ve Silahçı Ordusu"na komutanlık yapmışlardır.
- *Jamaladdin*: Kubilay Han döneminde Batı Asya'dan astronomi araçlarını Çin'e getirerek, Dungan gözlemevinin başına geçmiştir.
- *Yexeyder*: Kubilay Han'ın inşaat işleriyle ilgilenen "Çadır İdaresi"nin başında bulunmuş ve saray inşaat projelerinin yönetiminden sorumlu olmuştur.

Ayrıca, Dungan orduları Moğollarla birlikte Çin topraklarına girdiğinde, ilk fethedilen bölge Çin'in kuzeybatısı olmuştur. Kuzeybatı Çin, Pers ve Arabistan'a coğrafi olarak yakın bir konumda bulunmasından ötürü, Dunganlar bu bölgeye sürekli olarak göç etmişlerdir. Bu nedenle, özellikle Sincan, Gansu, Shaanxi, Ningxia ve Qinghai eyaletlerinde Dungan nüfusunun önemli ölçüde fazlaştığı kaydedilir. Kuzeybatıdaki Dungan nüfusunun aşırı artışı sonucu, İmparator Shizu döneminde (Kubilay Han) ve Zhongtong döneminin ilk yılında (1260), Ganzhou (günümüz Zhangye ilçesi) ve Liangzhou (günümüz Wuwei ilçesi) bölgelerinde yaşayan 436 aile (toplamda 1479 kişi) Jiangnan bölgesindeki garnizonlara yerleştirilir. Ayrıca, İmparator Shundi döneminin Yuantung yılı ikinci yılında (1334), Liangzhou'dan 220 Dungan daha Zhejiang bölgesine göç ettirilir.³² Bu tarihsel bilgiler, Dunganların kuzeybatı Çin'deki yoğun varlıklarını ve Çin'in çeşitli bölgelerine zorunlu göç süreçlerini ortaya koymaktadır.

³²Hayati Beşirli, "Kırgızistan'ın Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Yapısı", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2011, s. 310

Ming Hanedanlığı (1368-1644), Moğol egemenliğine son veren ve Han kökenli bir sülale tarafından kurulan bir hanedanlıktır. Ming yönetimi, dış etkilere karşı daha korumacı bir politika izlemiş olmasına rağmen, Çinli Müslüman topluluklar bu dönemde yerel toplumlarla daha fazla bütünleşmiş; İslami kurumlar yerelleşmiş ve Camiler, İslam okulları (jingtang jiaoyu) gibi yapılar yaygınlaşmıştır. Ming Hanedanlığı döneminde, Çin İslam düşüncesinin gelişimi açısından önemli bir merkez olarak öne çıkan şehirlerden biri Nanjing olur. Bu şehir, Hui kökenli Müslüman âlimlerin yoğun faaliyet gösterdiği, İslami ilimlerin aktarıldığı ve yorumlandığı bir merkez hâline gelir. Burası “Çin’de İslam düşüncesinin beşiği” olarak adlandırılır. Özellikle Ming hanedanlığının son dönemlerine gelindiğinde, Çin İslam anlayışının akademik ve entelektüel temellerinin Nanjing merkezli olarak sistematize edildiği ve buradan ülkenin farklı bölgelerine yayıldığı görülmektedir.³³

Hanedanlık içinde, özellikle Hongwu, Yongle, Xuande ve Zhengde imparatorları döneminde İslamiyet’e yönelik görece olumlu politikalar izlendiği ileri sürülmektedir. Bu dönemlerde çok sayıda cami inşa edilir, İslam eğitimi veren kurumlar kurulur ve Hui Müslümanlarının sarayda hem idarî hem askerî görevlerde bulunmalarına imkân tanınır. Nitekim bazı Çinli tarihçiler, Zhengde İmparatoru zamanında domuz eti tüketimi ve alkol kullanımı gibi İslam’a aykırı davranışların yasaklandığını ve imparatorun Müslümanlara karşı özel bir sempati beslediğini ileri sürmektedir.³⁴

Bunun ötesinde, dönemin bazı iddialarına göre Zhengde İmparatoru’nun kendisinin de Müslüman olduğu ve bu nedenle eşi İmparatoriçe Ma Hou’nun da Müslüman kimliğini muhafaza ettiği belirtilmektedir. Kraliçenin, bazı oğullarını ve kızlarını Müslüman ailelerle evlendirdiği de aynı bağlamda aktarılan bilgiler arasındadır. Ancak bu konuda herhangi bir Çinli tarihçinin kapsamlı bir çalışma yapmadığı, hatta bu tür bilgilerin tarihsel belirsizlik nedeniyle “korunması gereken bir sır” olarak görüldüğü ifade edilmiştir.³⁵ Ming döneminde Hui Müslümanlar yalnızca dinî alanlarla sınırlı kalmamış; astroloji, takvim hesaplamaları ve kehanet yorumları gibi alanlarda da saray tarafından istihdam edilmişlerdir. Özellikle Qintianjian

³³ Michael Dillon, *China’s Muslim Hui Community: Migration, Settlement and Sects*, (Curzon Press), Routledge, 1999, s. 36

³⁴ Fauziah Fathil, “A Study of Islam in Ming Dynasty China”, *International Journal of History and Cultural Studies*, 5/4, 2019, s. 178

³⁵ Derviş Ulaşhan Eraslan, *Kırgızistan’daki Dunganların Sosyo-Kültürel Yapısı*, Yüksek Lisans Tezi, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek 2023, s. 64

(İmparatorluk Astronomi Bürosu) bünyesinde, Müslümanların astronomik bilgilerine özel önem verilir; bu bağlamda “*Huihui Tianwenshu*” (Müslüman Astronomi Takvimi) adlı eser hazırlanır ve bu eser günümüze ulaşan nadir kaynaklardan biri olarak görülür.³⁶

Qing Hanedanlığı (1644-1912) döneminde Çin’in etnik ve dini yapısında önemli kırılmalar yaşanmıştır. Han Çinlileri dışındaki topluluklara karşı geliştirilen merkezîyetçi ve baskıcı politikalar, özellikle Müslüman Hui halkını derinden etkiler. Bu dönemde yaşanan toplumsal huzursuzluklar, Dunganlar olarak bilinen Hui Müslümanlarının tarihinde kritik bir dönüm noktası olarak ifade edilir. 19.yüzyılın ortalarında patlak veren *Yünnan (1856-1873)* ve *Shaanxi-Gansu (1862-1877)* Müslüman ayaklanmaları, Qing yönetiminin bölgedeki Müslümanlara yönelik baskıcı politikalarının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bu isyanlar sırasında on binlerce Hui Müslümanı öldürülmüş, binlercesi de sürgün veya zorunlu göçle karşı karşıya kalmıştır. Qing yönetimi, isyanları bastırmak için sert askerî yöntemlere başvurmuş; bunun sonucunda Çin’in kuzeybatısındaki Hui yerleşimleri büyük ölçüde tahrip edilmiştir.³⁷

Bu süreçte önemli bir grup Dungan, hayatlarını kurtarmak amacıyla Çin sınırlarını terk ederek Rus İmparatorluğu topraklarına, özellikle de bugünkü *Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan* bölgelerine göç eder. Bu göç hareketi sadece fiziksel bir yer değiştirme değil, aynı zamanda etnik ve kültürel bir yeniden yapılanma süreci olarak görülebilir. Dunganlar, yeni yerleştikleri coğrafyalarda kimliklerini korumaya çalışarak hem İslam inançlarını hem de Çin-Müslüman kültürel miraslarını yaşatmaya devam ettirirler. Qing dönemi, Dunganların tarihsel hafızasında bir “travma dönemi” olarak yer eder; bu dönemden sonra Dungan toplumu Çin sınırları dışında bir diasporik kimlik içerisinde varlık göstermeye başlar. Göç, baskı ve asimilasyon karşısında Dunganlar, hem İslami geleneklerine hem de Çin kökenli dilsel ve kültürel formlarına tutunarak etno-dinsel bir direniş biçimi geliştirmişlerdir.³⁸

³⁶ Lipman, *Familiar Strangers:...*, s. 48

³⁷ Arsan, *18.Yüzyıl Sonu - 19. Yüzyıl Çin’inde:...*, s. 51

³⁸ Sergei Aleksandrovich Komissarov – Anna Alekseevna Frolova, “The Dongan People : An ethnos inside the ethnos”, *Problems of Archaeology, Ethnography, Anthropology of Siberia and Adjacent Territories*, Novosibirsk State University, 23/19, 2017, s. 482

Bu isyanların bastırılmasının ardından binlerce Hui Müslümanı hayatını kaybeder ya da sürgün edilirler. İşte bu süreçte, bugünkü Dunganlar, yani Orta Asya'ya göç eden Çinli Müslümanlar, büyük ölçüde bu baskılardan kaçan gruplardır. 1880'li yıllarda Rus İmparatorluğu topraklarına sığınan bu topluluklar, Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan'a yerleşerek kültürel kimliklerini sürdürmeye devam etmişlerdir.³⁹

Qing Hanedanlığı Sonrası Dönem (1912-1949) Çin Cumhuriyeti kurulur ve Çin tarihinde yeni bir siyasi dönem başlar. Sun Yat-sen'in öncülüğünü yaptığı bu dönem, Mançu kökenli imparatorluk yapısına son vererek modern, laik ve ulusal bir devlet modeline yönelmiştir. Ancak bu geçiş süreci, güçlü bir merkezi otoritenin tesis edilememesi nedeniyle kısa sürede askeri klikler (*warlords*) dönemiyle kesintiye uğrar.⁴⁰ Qing sonrası dönemde Han-olmayan topluluklara karşı izlenen politikalar hem ideolojik hem de pratik düzeyde önemli değişim gösterir. Sun Yat-sen'in ü temel ilkesinden biri olan *Milliyetçilik* (*minzuzhuyi*), teoride tüm etnik grupları *Çin milleti* (*Zhonghua minzu*) çatısı altında eşitlemeyi hedeflemiş olsa da pratikte bu, Han-Çinli kültürel normlarının merkeze alınması şeklinde tecelli etmiştir.⁴¹

Müslüman topluluklar, özellikle Hui halkı (yani Dunganların Çin'deki etnik karşılığı), bu dönemde siyasi ittifaklar kurma yoluna gider, yer yer kendi bölgesel özerkliklerini korumaya çalışırlar. Bu bağlamda, Ma ailesi (Ma Bufang, Ma Hongkui, Ma Zhongying gibi generaller), Çin'in kuzeybatısındaki Müslüman bölgelerde güçlü askeri ve siyasi yapılar kurup hem Çin hükümetleriyle hem de dış güçlerle karmaşık ilişkiler geliştirirler. Qing sonrası dönemde Çin ile diplomatik ilişkilerini sürdüren Sovyetler Birliği, Orta Asya'daki Dungan topluluklarını hem bir azınlık grubu hem de Çin'le ilişkilerde stratejik bir araç olarak değerlendirir. 1930'lu yıllardan itibaren Sovyet Dunganları sosyalist sistemle bütünleşmiş, ancak İslamî kimlikleri büyük ölçüde bastırılmıştır. Çin'de kalan bazı Dungan unsurlar ise, yeni kurulan cumhuriyetle uyum sağlama çabası içinde olsa da yaşanan siyasi istikrarsızlıklar bu süreci sekteye uğratır.⁴²

³⁹ Dillon, *China's Muslim Hui Community:...*, s. 127

⁴⁰ Selçuk Esenbel, *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı: Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları*, (İletişim Yayınları), İstanbul 2021, s. 138-140

⁴¹ James Leibold, "Nationality (minzu) Policy in China: A Retrospective", *Made in China Journal*, 4.09.2020., <https://madeinchinajournal.com/2020/09/04/nationality-minzu/>, (Erişim Tarihi: 10.05.2025)

⁴² Lipman, *Familiar Strangers: ...*, s. 147-155.

1931 yılında Japonya'nın Mançurya'yı işgali ve ardından gelen İkinci Çin-Japon Savaşı (1937-1945), ülkenin tüm dini ve etnik yapılarında olduğu gibi Müslüman topluluklar üzerinde de derin etkiler bırakır. Birçok Müslüman grup, Japon işgaline karşı milliyetçi direnişe katılır ve bu sayede ulusal meşruiyet arayışına girer. Ancak 1945'ten sonra başlayan Çin İç Savaşı (Milliyetçiler ve Komünistler arasında) sırasında Müslümanlar, taraflar arasında sıkışmış, gelecekteki siyasi düzenin nasıl şekilleneceği konusunda belirsizlik içinde kalmışlardır.⁴³ Qing Hanedanlığı sonrası dönem, Çin'deki Müslüman toplulukların-özellikle Hui/Dunganların-siyasal stratejilerini yeniden belirledikleri, çok katmanlı kimlik politikaları izledikleri bir süreç olarak düşünülebilir. Qing Hanedanlığı altında maruz kaldıkları baskılar, bu dönemde daha esnek bazı imkanlara dönüşmüş olsa da, ulusal kimlik inşası ve siyasi istikrarsızlık, İslamî yapılar üzerinde yeni sınırlamalar getirmiştir. Bu geçiş dönemi, hem Çin'de kalan Müslüman toplulukların hem de diasporadaki Dunganların gelecekteki sosyo-kültürel yönelimleri açısından belirleyici olmuştur.⁴⁴

4. COĞRAFİ YAPI

19. yüzyılın ikinci yarısında, Çarlık Rusyası'nın genişleme politikaları doğrultusunda imparatorluk sınırları içerisine çok sayıda Rus olmayan etnik ve dini topluluk dahil olmuştur. Bu süreçte, özellikle Qing yönetimine karşı ayaklanan Doğu Türkistan'daki (bugünkü Xinjiang) Türk kökenli Müslüman nüfus ile daha sonra *Dungan* adıyla tanımlanacak olan Çinli Müslümanlar, siyasi baskılar ve şiddet olaylarından kaçarak Rusya'nın hakimiyeti altındaki Türkistan bölgesine göç etmişlerdir. Bu zorunlu nüfus hareketi, kronolojik olarak üç ana göç dalgası şeklinde gerçekleşir. Her üç göç dalgası da yalnızca demografik değil, aynı zamanda sosyo-kültürel ve siyasi düzeyde de önemli etkiler bırakır. Dungan topluluklarının Orta Asya'daki yeniden yerleşimi, bölgenin etnik dokusunu belirleyici biçimde etkiler.⁴⁵

Dunganlar, Çin'in kuzeybatı bölgeleri olan Gansu, Shaanxi, Ningxia ve Kaşgar gibi merkezlerden farklı zamanlarda göç ederek başta Kırgızistan olmak üzere Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine yerleşmiş Müslüman bir etnik topluluktur. Bu göçlerin ilki, 19. yüzyılın son

⁴³Joseph Fletcher, "The Naqshbandiyya in Northwest China", *Studies on Chinese and Islamic Inner Asia*, Variorum, Great Britain, 1995, s. 15

⁴⁴Şevket Kanat, *Çinli Müslümanlar Huiler / Tunganlar Ve Guomindang Dönemi İlişkileri (1911-1949)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020, s. 54

⁴⁵Gladney, *Muslim Chinese: ...*, s. 19-22

çeyreğinde meydana gelen siyasi çalkantıların ve dini temelli ayaklanmaların ardından gerçekleşir. Özellikle Qing Hanedanlığı'nın Kaşgar Hanlığı'nı ortadan kaldırması ve kuzeybatı Çin'deki Müslüman isyanlarını sert şekilde bastırması, binlerce Hui Müslümanını göçe zorlar. Bu çerçevede, 1877 yılının sert kış aylarında, üç farklı Dungan göçmen grubu, Tanrı Dağlarını aşarak Kırgızistan topraklarına ulaşır. İlk grup, Ma Da-ren liderliğindeki Turfan kökenli yaklaşık 1000 kişilik bir Dungan kafilesinden oluşmaktadır. Bu grup, Kırgızistan'ın güneybatısındaki Oş bölgesine yerleşir.⁴⁶

İkinci grup ise, Kansu'nun Di-daozhou bölgesinden gelen ve Ahung A-ye-lao-ren tarafından yönetilen bir kafilerdir. Bu topluluk, Karakol şehrine yaklaşık dokuz kilometre uzaklıktaki İrdık (Ырдык) adlı küçük yerleşim birimine yerleştirilir. Bu grubun nüfusu 1130 kişi olarak kaydedilmiştir. Üçüncü ve en büyük grup ise, Shaanxi bölgesinde meydana gelen isyanların önemli liderlerinden biri olan Biy En Hu tarafından sevk edilmiştir. Bu grup, Tokmok şehrinin sekiz kilometre kuzeydoğusundaki Karakunuz köyüne yerleşmiş olup, sayıları 3314 kişiyi bulmaktaydı. Tarihsel kayıtlara göre, Çin'den yola çıkan yaklaşık 10.000 kişilik Dungan göçmen nüfusundan yalnızca bu son grup sağ olarak Karakunuz'a ulaşabilmiştir. Bu bağlamda, Biy En Hu, 1877'deki ilk göç dalgasına dahil olan üç ana Dungan grubunun göç sürecinden doğrudan sorumlu kişi olarak öne çıkmaktadır. Bu ilk göç dalgası, yalnızca zorunlu yer değiştirmeyi değil, aynı zamanda Dungan kimliğinin sınır ötesi bir yapıya bürünmesini ve Orta Asya'da yeniden inşa sürecini de beraberinde getirmiştir.⁴⁷

İlk büyük göç dalgası, 1862-1877 yılları arasında Çin'in kuzeybatısında patlak veren Müslüman ayaklanmaları sonrasında meydana gelmiştir. Gansu ve Shaanxi eyaletlerinde yaşayan Hui Müslümanları, Qing ordusunun yoğun baskı ve şiddet politikalarından kaçmak amacıyla batıya, yani Çarlık Rusyası'nın kontrolü altındaki Orta Asya topraklarına yönelmişlerdir. Bu göçmen gruplar, günümüzde Kırgızistan'ın sınırları içinde yer alan Oş, Çüy ve Isık Göl çevresine üç ayrı koldan ulaşarak yerleşmişlerdir. Göçmenlerin bir kısmı tarımla uğraşarak kırsal alanlarda yaşamlarını sürdürmüş; diğer kısmı ise ticaret ve el sanatları gibi faaliyetlerle yeni toplumla entegrasyon sürecine girmiştir.⁴⁸

⁴⁶Svetlana Rimsky-Korsakoff Dyer, "Karakunuz: An early settlement of the Chinese Muslims in Russia", *Asian Ethnology*, (Asian Folklore Studies), (Çev: Tsibuzgin, V.; Shmakov, A.), 51/2, Japan 1992, s. 245

⁴⁷Fougnier, *Chinese Perspectives on the Dungan People and Language...*, s. 19

⁴⁸Alexandre Papas, *Handbook of Sufi Studies: Sufi Institutions*, Brill Press, Holland 2020, s. 215

Dunganların Çin'den Orta Asya'ya yönelik göç süreci, yalnızca zorunlu sürgün ve savaş kaçınılmasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda siyasi antlaşmaların sonucunda şekillenen bir yer değiştirme sürecini de içermiştir. Bu bağlamda ikinci göç dalgası, 12 Şubat 1881 tarihinde Çarlık Rusyası ile Qing Hanedanlığı arasında imzalanan ve tarihte İli Antlaşması olarak da bilinen St. Petersburg Antlaşması sonrasında gerçekleşmiştir. 1871 yılından itibaren Çarlık Rusyası'nın askeri işgali altında kalan İli bölgesi, antlaşmanın imzalanmasına kadar on yıl boyunca Rus yönetimi altında kalmış, bu süre zarfında bölgede önemli altyapı yatırımları gerçekleştirilmiştir. Rus yetkililer, bölgede sulama sistemleri, okullar, hastaneler ve kiliseler inşa ederek yerleşim yapısını yeniden düzenlemişlerdir. Ancak antlaşma gereği Rusya, İli bölgesinden çekilmeyi kabul etmiş; bunun karşılığında ise İli Vadisi'nde yaşayan Müslümanların, özellikle Dunganlar ve Uygurların, Çarlık topraklarına göç etmelerine kolaylık sağlanması konusunda Qing yönetimi ile mutabakata varılmıştır.⁴⁹

Qing Hanedanlığı, söz konusu Müslüman toplulukları-bilhassa Dunganlar ve Uygurları- önceki isyanlara katıldıkları gerekçesiyle potansiyel tehdit olarak görür ve onların bölgeden ayrılmasını dolaylı olarak teşvik eder. Bu durum, göçün ikinci dalgasının ilkine kıyasla daha planlı, daha az zorlayıcı koşullarda gerçekleşmesine neden olur. Bu dönemde gerçekleşen göçün başlıca katılımcıları, Çin'in Gansu eyaletinden gelen Dunganlar ile Uygur toplulukları olur. Göçmenler, günümüzde Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Çuy bölgesinde yer alan Sokuluk çevresine yerleşir ve bu bölgedeki Dungan yerleşimlerinin temelini atarlar. İlk göç dalgasında olduğu gibi kitlesel ve ani bir nüfus hareketi yerine, 1881 ile 1884 yılları arasında küçük gruplar hâlinde ve görece gönüllü koşullarda Bişkek çevresine dağılırlar. Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arşiv kayıtlarına göre, Kulca (Yining) bölgesinden göç eden Dungan nüfusu 4.682 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu göç dalgası, Dunganların Orta Asya'daki etnik-toplumsal varlığının kurumsallaşmasında ve farklı bölgelere yerleşim stratejilerinin gelişmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.⁵⁰

Dunganlar, 1880'li yıllarda Çin'deki anti-Qing isyanının bastırılmasının ardından, Çin'den kaçan Hui kökenli Müslüman-Sünni topluluğun torunlarıdır. Bu grup, Qing Hanedanı'na karşı ayaklanarak, imparatorluk ordularının baskısından kaçarken Rus

⁴⁹ Fougner, *Chinese Perspectives on the Dungan People and Language...*, s. 21

⁵⁰ Rimsky - Dyer, "Karakunuz: ...", s. 245

İmparatorluğu topraklarına sığınmıştır. Bugün, bu topluluk başta Kırgızistan olmak üzere, Kazakistan ve Özbekistan’da yaşamaktadır. Dunganların nüfusu oldukça az olmakla birlikte, toplamda yaklaşık 110 bin kişi oldukları tahmin edilmektedir ve büyük çoğunluğu Kırgızistan’da ikamet etmektedir.⁵¹

1881 yılında Çin ve Rusya arasında imzalanan Saint Petersburg Antlaşması ile birlikte, Çin’den Orta Asya’ya göç eden Müslüman topluluklar, Rus İmparatorluğu vatandaşı statüsüne kavuşmuştur. Bu toplulukların başında gelen Dunganlar, yalnızca Çinli Müslüman Hui halkından ibaret olmayıp, etnik ve dilsel açıdan farklı unsurları da barındırmaktadır. Özellikle Doğu Türkistan’dan gelen ve ilerleyen süreçte Uygurlar olarak kimlik kazanan Türk kökenli Müslümanlar da bu gruplar arasında yer almaktadır. Dungan toplulukları, yerleştikleri bölgelerde esas olarak tarım faaliyetleriyle uğraşmakta, aynı zamanda bölgesel ticarete de etkin rol oynamaktadırlar. Bu çift yönlü ekonomik etkinlik, onların göç sonrası sosyo-ekonomik yapılarının şekillenmesinde belirleyici olmuştur.⁵²

Dunganların Çin’den Orta Asya’ya yönelik göçleri, yalnızca 19. yüzyıldaki ayaklanmalar ve siyasi antlaşmalarla sınırlı kalmaz. Aynı zamanda 20. yüzyılda Çin’in sosyo-politik dönüşümleriyle de şekillenir. Bu bağlamda üçüncü göç dalgası, esas olarak 1957 ile 1962 yılları arasında, özellikle Çin’in Sincan Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan) kaynaklı Müslüman nüfusun hareketliliği ile gerçekleşir. 1950’lerin sonlarında Çin’de başlayan “Büyük Atılım” (*Da Yuejin*) kampanyasının yol açtığı kıtlık, tarımsal çöküş ve sosyal baskılar, Müslüman topluluklar arasında huzursuzluğa neden olur. Bu dönemde özellikle Kazaklar, Uygurlar ve Dunganlar, artan devlet baskısı ve dini özgürlüklerin kısıtlanması nedeniyle Çin’den ayrılmanın yollarını aramışlardır. 1962 yılının Mayıs ayı başlarında, Sincan bölgesinde yaşanan siyasi gerginliklerin ardından binlerce Müslüman, Çin sınırını geçerek Sovyetler Birliği topraklarına sığınmıştır.⁵³

Bu kitlesel göç hareketi sonucunda Dungan nüfusunun önemli bir kısmı, Kırgızistan’ın Tokmok ile Bişkek arasındaki bölgelerde yeniden yerleşim sağlamıştır. Özellikle Sortobé köyü

⁵¹ Beşirli, *Kırgızistan’ın Sosyo-Ekonomik ...*, s. 316; Gladney, *Muslim Chinese: ...*, s. 94-97

⁵² Beşirli, s. 317

⁵³ Emile Kok-Kheng Yeoh, “From Dungs to Xinyimin: China, Chinese Migration and the Changing Sociopolitical Fabric of Central Asian Republics”, *Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations*, 1/2, Malasiya, 2015, s. 202

ile İvanovka kasabası, bu yeni göçmen grupların yoğunlaştığı yerleşim birimleri hâline gelir. Bu yerleşimler, günümüzde de Dungan kimliğinin ve toplumsal dayanışmasının sürdüğü önemli merkezlerdir. Söz konusu göç, yalnızca üçüncü dalga olarak değil, aynı zamanda Soğuk Savaş bağlamında Çin-Sovyet ilişkilerinin gerilimiyle de bağlantılı olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu göç hareketi, Çin'in iç politikalarının bölgesel sonuçlarını doğrudan yansıtan önemli bir demografik değişimdir. Buna ek olarak, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, Orta Asya Cumhuriyetlerinin sınır rejimlerinde yaşanan esneklik ve “açık kapı politikaları”, Çin'deki Dunganlar arasında bireysel ve küçük ölçekli göç hareketlerini teşvik etmiştir. Bu dönem, bazı akademisyenler tarafından Dunganların dördüncü göç dalgası olarak değerlendirilir⁵⁴. Ancak bu hareket, önceki kitlesel göçlerden farklı olarak daha çok ekonomik ve akrabalık ilişkilerine dayalı, gönüllülük esaslı bireysel göçlerle karakterize edilmiştir.⁵⁴

Dunganlar, tarihsel kimliklerini ve kültürel miraslarını büyük ölçüde korumayı başarmış olsalar da, göç ettikleri bölgelerdeki yerel halklarla etkileşim içerisine girerek yeni sosyal ve kültürel özellikler geliştirmişlerdir. Öte yandan, Çin'de yaşayan Hui halkı ise hâlen ülkenin hemen her eyaletine dağılmış şekilde varlığını sürdürmektedir. 2000 yılı nüfus verilerine göre, Hui nüfusunun en yoğun olduğu bölgelerden biri Ningxia Hui Özerk Bölgesi'dir; burada Hui nüfusu 1,86 milyona ulaşmakta ve bu sayı, Çin'deki toplam Hui nüfusunun yaklaşık %18,9'unu oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, Hui nüfusu aşağıda belirtilen bölgelerde de yoğun olarak bulunmaktadır.⁵⁵

- *Sincan-Uygur Özerk Bölgesi, Changji Hui Özerk Bölgesi*
- *Yanchi Hui Özerk İlçesi*
- *Linxia Hui Özerk Bölgesi*
- *Mengyuan Hui Özerk İlçesi*
- *Weining-Lolo-Hui-Miao Özerk İlçesi*

Günümüzde Hui topluluğu, Çin Halk Cumhuriyeti'nin tüm eyaletlerine yayılmış durumdadır ve özellikle ekonomik olanakların daha gelişmiş olduğu batı bölgeleri ile büyük şehir merkezlerine yönelik bir iç göç eğilimi gözlemlenmektedir. Dungan topluluğu, Çin'den Orta Asya'ya göç etmiş Müslüman bir nüfusu temsil etmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi

⁵⁴ Kok-Yeoh, “From Dungans to Xinyimin: ...”, s. 203

⁵⁵ Komissarov – Frolova, “The Dongan People : ...”, s. 483

Etnik ve dini köken itibarıyla Hui Müslümanları ile yakın ilişkili olan bu topluluk, genellikle *Müslüman Çinliler* şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁶ *Dungan* terimi, tarihsel olarak Türk toplulukları tarafından Hui Müslümanlarına atfen kullanılan bir isimdir. Hui kelimesi ise, Çince’de *geri dönmek* ya da *dönüş* anlamına gelen bir ifadeden türemektedir ve bu bağlamda, topluluğun İslam’a dönüşüyle ilişkilendirilmiştir.⁵⁷

5. DİNİ DURUM

Daha önce de kısmen bahsettiğimiz gibi Dunganlar Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içerisinde Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan topraklarında yaşamaktadırlar. Bunlar arasında en fazla Dungan nüfusu Kırgızistan’da bulunmaktadır. Her üç ülkede yaşayan Dunganların tamamına yakını Hanefi mezhebine mensup Sünni Müslümanlardır.

Dunganlar arasında İslam, dini, kültürel ve sosyal yaşamın merkezinde yer alan çok önemli bir unsurdur. 19. yüzyılda Çin’den Orta Asya’ya göç eden bu topluluk, İslam’ı kabul ettikten sonra Sünni İslam inancını benimsemiş ve bu inanç, topluluk içinde güçlü bir dini ve sosyal kimlik oluşturmuştur. İslam, Dunganlar arasında sadece bir inanç sistemi değil, aynı zamanda onların günlük yaşamlarını ve toplumsal ilişkilerini düzenleyen bir yaşam tarzı haline gelmiştir.⁵⁸

İslam’ın Dunganlar üzerindeki en belirgin etkisi, ibadet pratiklerinde ve dini ritüellerde gözlemlenmektedir. Namaz, oruç, zekat gibi İslam’ın beş şartı, Dunganlar arasında sıkı bir şekilde uygulanmakta ve bu ibadetler toplumsal dayanışmayı artıran ritüeller olarak kabul edilmektedir. Namaz, bireysel bir ibadet olduğu kadar, cemaatle birlikte kılındığında topluluk içinde birlik ve beraberlik duygusunu güçlendirmektedir. Cuma namazı gibi toplu ibadetler, Dungan topluluğunda önemli bir sosyal etkinlik olarak görülmektedir.⁵⁹

İslam, Dunganlar arasında ayrıca sosyal adalet ve yardımlaşmanın temelini oluşturmaktadır. Zekat verme, fakirlere yardım etme ve ihtiyaç sahiplerine destek olma,

⁵⁶Alexander Berzin, “Çinli Hui Müslümanlarının Tarihi”, *StudyBuddhism*, <https://studybuddhism.com/tr/ileri-seviye-calismalar/tarih-ve-kultur/budizm-ve-islam-ileri-duzey/cinli-hui-muslumanlarinin-tarihi>, (Erişim: 30.05.2025).

⁵⁷Hee Soo (Cemil) Lee, “Döngen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/dongen>, (Erişim Tarihi: 30.05. 2025).

⁵⁸ Elisabeth Allès, “The Chinese-speaking Muslims (Dungans) of Central Asia: A Case Of Multiple Identities In A Changing Context”, *Asian Ethnicity*, 6/2, United Kingdom, 2005, s. 125

⁵⁹ Rimsky-Dyer, “Karakunuz...”, s... 251

topluluk içinde güçlü bir sosyal sorumluluk olarak kabul edilir. Bu, Dunganlar arasında dayanışmayı artıran ve sosyal eşitsizlikleri azaltan önemli bir uygulamadır. Aynı zamanda Ramazan ayı, oruç tutmanın yanı sıra, toplumsal birlikteliğin ve yardımlaşmanın yoğunlaştığı bir dönemdir. Ramazan boyunca iftar sofraları, topluluk üyelerini bir araya getirir ve kardeşlik duygularını pekiştirir.⁶⁰

İslam, onların günlük yaşamlarında, dini törenlerinde ve toplumsal yapıdaki rollerinde önemli bir yer tutmaktadır. Dunganlar arasında İslam, sadece bir dini inanç değil, aynı zamanda onların sosyal bağlarını ve toplumsal dayanışmalarını kuvvetlendiren bir unsur olmuştur. Örneğin, dini ritüeller, özellikle cenaze, doğum ve evlilik gibi önemli hayat olaylarında, İslam'ın belirleyici bir rol oynadığı gözlemlenmektedir.⁶¹

Dunganların dini uygulamaları, Sünni İslam inancına dayalı olarak şekillenmiştir. Göç ettikleri Orta Asya ülkelerinde İslam, onların günlük yaşamlarının merkezi bir parçası olmuştur. Bu dini uygulamalar, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde İslam'ın temel ibadetlerini ve geleneklerini içermektedir. Namaz, oruç, zekat gibi İslam'ın beş şartını yerine getirmekte ve bu ibadetlere büyük ölçüde sıkı sıkıya bağlı kalmaktadırlar. Örneğin namaz, Dunganlar için önemli bir dini görevdir ve cemaatle kılınması teşvik edilmektedir. Bu toplulukta cami, sosyal ve dini bir merkez olarak büyük öneme sahiptir. Cami, sadece ibadet için değil, aynı zamanda topluluğun sosyal bir araya gelme noktasıdır. Bayram namazları ve cuma namazları gibi toplu ibadetler, Dunganların dini kimliklerini güçlendiren önemli ritüellerdir. Cami dışında evde de bireysel ibadetler sıkça yapılır ve özellikle yaşlılar, ibadete daha fazla önem verir.⁶²

Diğer yandan oruç, Dunganlar arasında yaygın bir uygulamadır ve Ramazan ayı boyunca büyük bir dikkatle tutulur. Ramazan ayı, Dungan topluluğunda dini ritüellerin yoğunlaştığı bir dönemdir. Bu dönemde iftar sofraları, topluluk üyelerini bir araya getirir ve dayanışma duygusunu pekiştirir. Zekat ise, toplumsal yardımlaşmayı teşvik eden bir başka önemli ibadettir. Dunganlar, zekat aracılığıyla ekonomik olarak ihtiyaç sahibi kişilere yardım etmeyi dini bir sorumluluk olarak görürler. Dini yaşamlarında hac da önemli bir yer tutmaktadır. Maddi imkanı

⁶⁰ Мухамед Ясызович Сушанло - Георгий Григорьевич Стратанович, *Очерки Истории Советских Дунган*, Илим, Фрунзе, 1967, ст. 115-117.

⁶¹ Мухамед Ясызович Сушанло- *Дунгане: (Историко-Этнографический Очерк)*, Илим, Фрунзе, 1971, ст. 130-131.

⁶² Lipman, *Familiar Strangers: ...*, s. 147-155.

olan Dunganlar, İslam'ın beş şartından biri olan hacı yerine getirmek için Mekke'ye gitmeyi arzu ederler. Hacca gitmek, sadece dini bir görev ve toplulukta saygınlık kazandıran bir eylem olarak kabul edilir. Hac görevini yerine getiren kişiler, toplumda saygı görür ve dini bilgeliklerine başvurulmuş bireyler haline gelirler.⁶³

Dunganlar, başta eski Budist geçmişlerinden olmak üzere İslam öncesi bazı izleri yeni dini yaşamlarına entegre etmişlerdir. Bu durum, özellikle halk inanışlarında ve bazı ritüellerde kendini göstermektedir. Budizm'in bazı eski izleri, halk inançlarında varlığını sürdürse de İslam, bu topluluğun yaşam tarzını ve değerlerini büyük ölçüde belirler duruma gelmiştir. İslam'ı Kabul ettikten sonra dini pratiklerine bağlı kalmış, Müslüman kimliklerini koruyarak yaşadıkları coğrafyada önemli bir etnik grup haline gelmişlerdir.⁶⁴ İslam'ı kabul etmeleri, onların sosyo-kültürel yapısında da önemli değişikliklere yol açmıştır. Örneğin, göç sonrası yaşadıkları yerlerde İslam, sadece dini bir unsur olarak kalmamış, aynı zamanda Dunganların sosyal yaşamlarını ve kimliklerini şekillendiren temel bir faktör olmuştur. Bu bağlamda, dini törenler ve ibadetler, Dunganların toplumsal hayatta dayanışma içinde olmalarını sağlayan temel unsurlardan biri olmuştur.⁶⁵

Dunganların İslam'a geçiş süreci ve bu sürecin topluluk üzerinde yarattığı etkiler, sadece dini anlamda değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal boyutlarıyla da dikkat çekmektedir. Sonuç olarak, Dunganlar, İslam'ı kabul ettikten sonra hem dini kimliklerini korumuş hem de eski inançlarından bazı öğeleri yaşatmaya devam etmişlerdir. Bu durum, onların benzersiz bir kültürel ve dini yapıya sahip olmalarını sağlamıştır.

İslam dini ile yerel Çin kültürünün unsurlarını sentezleyen özgün bir kültürel yapı geliştirmişlerdir. Bu yapı, hem İslami hem de Çin geleneklerini bünyesinde barındıran zengin ve melez bir miras niteliği taşımaktadır. Söz konusu kültürel etkileşim, mimari, sanat, edebiyat ve dini anlatım biçimlerinde açık bir şekilde gözlemlenmektedir. Örneğin, Huizu topluluğuna ait camiler, geleneksel Çin mimarisi ile İslam sanatını birleştiren bir üslupta inşa edilmiştir. Bu

⁶³Ertuğrul Ceylan, *Çinli Müslüman Âlim Wang Daiyu'nün Çin İslam Tarihindeki Yeri Ve Önemi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Sinoloji ABD, Ankara 2019, s. 63-64

⁶⁴Джамиля Сулеймановна Маджун (Мусарова), "Исламское Образование У Дунган Киргизстана и Казахстана: Прошлое и Настоящее", *Ислам В Современном Мире*, 13/1, Москва, 2017, ст. 47.

⁶⁵Ормонова А. Т., "Из Истории Борьбы Дунганского Народа За Укрепление Советской Власти В Годы Гражданской Войны", *Наука, Новые Технологии И Инновации Кыргызстана*, Бишкек, 2016, ст. 114.

camilerde köşeleri yukarı doğru kıvrılan, pagodamsı⁶⁶ çatılar dikkat çekerken; yapıların sütunları, kemerleri ve taş stelleri hem Çin hem de Arap harfleriyle yazılmış hat sanatı örnekleriyle süslenmiştir. Böylelikle İslam mimarisi, Çin'in geleneksel estetik anlayışıyla uyum içinde yerel bağlamda yeniden yorumlanmıştır.⁶⁷

Dunganlar, İslam inancına olan bağlılıkları sayesinde kültürel kimliklerini koruma konusunda güçlü bir dayanışma sergilemiştir. İslam, Dungan toplumunun hem bireysel hem de toplumsal hayatının merkezinde yer almaktadır. İslam, sadece dini bir inanç sistemi değil, aynı zamanda Dunganların kültürel kimliğini şekillendiren temel bir unsur olarak da görülmektedir. Dini bayramlar, ibadetler ve toplumsal ritüeller, Dunganların kültürel bütünlüklerini korumalarında büyük bir rol oynamıştır.⁶⁸

Ayrıca, dini açıdan da İslam inancı, Dunganlar ve Kırgızlar arasında ortak bir bağ oluşturmuştur. İki topluluk da Sünni İslam inancına mensup olduğundan, dini ritüeller, bayramlar ve ibadetler gibi dini etkinlikler, kültürel ilişkilerin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Kırgızlarla yapılan bu ortak dini etkinlikler, topluluklar arası kültürel kaynaşmayı hızlandırmış ve Dunganların Kırgız toplumuyla daha kolay entegre olmalarını sağlamıştır.⁶⁹

İslam, Dunganların kimliklerini korumalarına yardımcı olmanın yanı sıra, Kırgız toplumuyla da entegrasyon sağlamalarına katkıda bulunmuştur. Ortak dini değerler, Dunganların yerel halkla sosyal bağlar kurmasını kolaylaştırmıştır. Bu durum, Dunganların kültürel kimliklerini korurken aynı zamanda yerel kültürel normlara da uyum sağlama yeteneğini göstermektedir.

6. DEMOGRAFİK YAPI

Daha önce de kısmen belirttiğimiz gibi Dunganların Orta Asya'daki yerleşimi, Çin'deki Dungan İsyanı'nın (1862-1877) bastırılmasının ardından hızlanmıştır. Bu isyan sırasında, Çin'in

⁶⁶ **Pagoda** - Çin, Japonya ve diğer Uzak Doğu ülkelerinde görülen, çok katlı, yukarı doğru daralan, köşeleri yukarı doğru kıvrık çatılara sahip tapınak yapılarıdır. 'Pagodamsı çatı' denildiğinde, pagoda çatısını andıran, yukarı doğru kat kat yükselen ve köşeleri yukarı kıvrık çatı kastedilir.

⁶⁷ Wu Maerjiang, "Çin Kaynaklarına Göre Çin'deki Tarihi Camiler Hakkında Bir Araştırma", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2/3, Trakya 2019, s. 48-49.

⁶⁸ Nuer Hassan Pang Baoguang, "The Hui: A Chinese Muslim Nationality", *Institute of Muslim Minority Affairs. Journal*, 11/2, 1990, s. 259.

⁶⁹ Komissarov-Frolova, "The Dongan People:", s. 482; Xiaopeng Hu-Yong Sha, "Donggan Mincheng Tanyuan (Investigation of the «Donggan» ethnonym's origin)", *Minzu yanjiu*, 2007, s. 77.

kuzeybatısındaki Hui Müslümanları, Mançu yönetimine karşı isyan etmiş ancak Qing İmparatorluğu'nun ordu gücüyle acımasızca bastırılmıştır. Bastırılan isyanın ardından, birçok Dungan Çin'in batısındaki bölgelerden, özellikle Gansu ve Şensi eyaletlerinden, zorunlu olarak göç etmek zorunda kalmış ve Rus İmparatorluğu topraklarına yerleşmişlerdir. Bu göç hareketi, özellikle Kırgızistan ve Kazakistan'a yönelmiştir.⁷⁰

Kırgızistan'daki Dungan yerleşimlerinin büyük kısmı, Çuy Vadisi çevresindeki şehirler ve köylerde yoğunlaşmıştır. Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'in yakınlarındaki Tokmak, Przhevalsk (şimdi ise Çolpon-Ata olarak bilinir), Narın ve Ribachye gibi şehirlerde ve Kant bölgesindeki Milanfan, Khunqi, Krasny Milantan köylerinde Dungan nüfusu yükündür. Ayrıca, Kızıl-Şark köyü gibi köylerde de Dunganlar yaşamaktadır. Bu yerleşimlerin çoğu, tarihsel olarak, Orta Asya'daki Dunganların ilk ve kalıcı yerleşim yerleri olarak öne çıkmaktadır. Dunganlar, etnik kökenlerine göre iki ana grupta sınıflandırılmaktadır: Gansu Dunganları ve Şensi Dunganları. Gansu Dunganları, Çin'in Gansu eyaletinden gelenlerin torunlarıdır ve Şensi Dunganları ise Şensi eyaletinden gelenlerin torunlarıdır. Bu iki grup, göç ettikleri bölgelere kendi kültürel ve dini geleneklerini taşımış, yerel halklarla etkileşime girerek bölgenin demografik yapısını etkilemişlerdir.⁷¹

Dunganların Kırgızistan'a göçü, 1917 öncesine kadar devam etmiştir. 1917 devriminden önce, Orta Asya'daki Dunganların sayısı çok azdı ve çoğunlukla Türkistan'ın Semireçye bölgesinde yaşamaktaydılar. 1917'de Dunganların sayısının 11.000 civarında olduğu nakledilir. 1970'te Sovyetler Birliği döneminde yapılan nüfus sayımında, Dungan nüfusunun hızla arttığı görülmektedir. Kırgızistan'da 19.800 Dungan, Kazakistan'da 17.000 Dungan ve Özbekistan'da 2.200 Dungan yaşamaktaydı. Bu rakam, Dunganların Orta Asya'daki nüfusunun yaklaşık dört kat arttığını göstermektedir.⁷²

Dunganların Kırgızistan'a göçü, Çin'deki Dungan İsyanı'nın (1862-1877) bastırılmasından sonra başlamıştır. Bu isyan sırasında Çin'in kuzeybatısındaki Hui Müslümanları, Mançu yönetimine karşı ayaklanmış ancak imparatorluk güçleri tarafından

⁷⁰ James A. Millward, *Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang*, Columbia University Press, New York 2007, s. 158

⁷¹ Kok-Yeoh, "From Dungs to Xinyimin: ...", s. 197

⁷² Hilmi Gülenay, "Kırgızların İlk Romanı Uzak Col'da Ötekileştirme ve İdeolojik Propaganda", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Osmaniye 2023, s. 676

acımasızca bastırılmıştır. Bunun sonucunda, birçok Dungan zorunlu olarak Çin'den göç etmek zorunda kalmış ve Rus topraklarına, özellikle bugünkü Kırgızistan ve Kazakistan'a yerleşmiştir.

Kırgızistan'daki Dunganlar, Kırgızistan'a üç gruba ayrılarak yerleşmişlerdir.⁷³

- *Birinci grup*, Oş bölgesine yerleşmiştir. Bu grup, zamanla Kırgız kültürüne ve Özbek diline daha yakın bir hale gelmiş, hatta günümüzde bu grup, Dungan dilini konuşmamakta, çoğunlukla Özbekçe kullanmaktadır.
- *İkinci grup*, Karakol (eski adıyla Prjevalsk) bölgesine yönelmiş ve burada yerleşmiştir. Karakol, yerleşim açısından daha fazla etnik çeşitliliği barındıran bir bölge olup, Dunganlar burada kendi kültürel ve dini kimliklerini koruyarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir.
- *Üçüncü grup*, At-Başı Geçidi ve Narın üzerinden Çuy Vadisi'ne ve Tokmok bölgesine gelmiştir. Bu grup, daha geniş tarım alanlarına yerleşmiş ve bölgedeki diğer etnik gruplarla birlikte çeşitli ekonomik faaliyetlere katılmıştır.

Kırgızistan'daki Dungan nüfusu, 1999 yılında yapılan resmi sayımda 52 bin olarak kaydedilmiş ve ülke nüfusunun yaklaşık %1,1'ini oluşturduğu kaydedilmiştir. Ancak bu sayının, yüksek doğurganlık oranı ve nüfus artış hızları nedeniyle hızla artmakta olduğu görülür. 1999 yılı nüfus sayımına göre, Dungan topluluğunun %73'ü (38 bin kişi) kırsal alanlarda, %27'si (14 bin kişi) ise şehirlerde yaşamaktadır. Söz konusu yılda yapılan sayım, neticesinde Dungan nüfusunun büyük bir çoğunluğunun, %85'i (44 bin kişi), Kırgızistan'ın kuzeyindeki Çuy bölgesinde ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, %7'si başkent Bişkek'te, %6'sı Issık Göl bölgesinde ve geri kalan %2'si diğer bölgelerde yaşamaktadır. Kırgızistan'daki Dungan nüfusunun büyümesi, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren istikrarlı bir şekilde artış gösterir.⁷⁴

2008 yılında Dungan nüfusunun yaklaşık 60.000'e yükseldiği kaydedilir. 2013 yılına gelindiğinde, Dungan nüfusunda artış eğiliminin devam ettiği görülmektedir. Bu artış, bir yandan doğurganlık oranlarındaki yükselişle ilişkili olabileceği gibi, diğer yandan önceki yıllarda yurtdışına göç eden bireylerin ülkeye geri dönüşüyle (geri göç) açıklanabilir. Bu

⁷³Kılıç, "Kırgızistan'daki Dunganlar...", s. 10

⁷⁴"Национальный статистический комитет Кыргызской Республики" (National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic), <https://stat.gov.kg/ru/opendata/category/312/>, (Erişim Tarihi: 15.06.2025).

gelişme, topluluk içindeki ailevi ve kültürel bağların güçlü yapısını ve yerel koşullardaki iyileşmelerin etkisini ortaya koymaktadır. Bu döneme ilişkin nüfus hareketleri, etnik azınlıkların demografik dinamiklerini anlamak açısından önemli bir örnek sunmaktadır.

2009-2013 yılları arasında Kırgızistan'da Dungan nüfusunun bölgesel dağılımı incelendiğinde, en yoğun nüfusun Çüy Bölgesi'nde olduğu görülmektedir. Bu bölgede Dungan nüfusu 2009 yılında 48.337 iken, yıllar içinde düzenli bir artışla 2013'te 53.759'a yükselmiştir. Bu artış, bölgenin Dungan topluluğu için sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda merkezi bir yer olmasından kaynaklanmaktadır. Başkent Bişkek'te de benzer şekilde bir yükseliş gözlemlenir. 2009'da 3.933 olan Dungan nüfusu 2013 yılına kadar kademeli olarak artarak 4.476'ya ulaştığı görülür.

2014-2018 döneminde Kırgızistan'daki Dungan nüfusunda artışın devam ettiği görülür. Ülkede 2013 yılında yaklaşık 63.000 civarında olan Dungan nüfusunun, beş yıl içinde 70.000 seviyelerine ulaştığı kaydedilir. Aynı dönemde, Kırgızistan'ın toplam nüfusu 5,7 milyondan 6,25 milyona yükselmiştir. Bölgesel analizlerde, Dunganların en yoğun olarak yaşadığı Çüy Bölgesi öne çıkmaktadır.⁷⁵

2019-2021 dönemine gelindiğinde Kırgızistan'daki Dungan topluluğunun, genel nüfus artış trendiyle paralel olarak büyüdüğü anlaşılmaktadır. Söz konusu topluluğun ülkedeki nüfusunun 2021'de 75 binin üzerine çıktığı kaydedilir. Buradan da anlaşıyor ki, Dungan topluluğu, hem doğurganlık oranları hem de doğal nüfus artışı açısından istikrarlı bir yapı sergilemiştir.

2021 itibarıyla Dunganlar, ülkedeki etnik gruplar arasında nüfus büyüklüğü açısından üçüncü sırada yer almaktadır. Bu durum, topluluğun Kırgızistan'daki sosyo-demografik yapıda önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

Netice olarak 2022 yılı itibarıyla Dungan topluluğunun, Kırgızistan'ın sosyo-demografik yapısı içinde kendine özgü kimliğini koruduğu, mekânsal olarak belirli bölgelere yoğunlaştığı ve sayısal olarak da büyüme eğilimini sürdüren bir etnik grup olma niteliğini muhafaza ettiği anlaşılmaktadır.

⁷⁵“Национальный статистический комитет Кыргызской Республики”, <https://stat.gov.kg/ru/opendata/category/312/>, (Erişim Tarihi: 15.06.2025).

Dunganların Kırgızistan'da geleneksel yerleşim bölgeleri, Kırgızlar tarafından büyük ölçüde kullanılmayan ülkenin kuzey ve kuzeydoğusundaki düz ovalardır. Yukarıda da kısmen değindiğimiz gibi günümüzde bu bölgeler, Çuy ve Isık Göl bölgeleri olarak bilinir ve Dunganlar bu bölgelerde köyler kurarak yerleşmişlerdir. Çuy bölgesinde Dunganların nüfus oranı son yıllarda %6'ya kadar yükselmiştir. Güneyde ise Dunganlar daha seyrek bulunmakta olup, ağırlıklı olarak Oş bölgesindeki Taşırov köyünde yaşamaktadırlar.⁷⁶

Dunganların yerleşim yerlerinin bu bölgelere yoğunlaşması, onların coğrafi olarak belirli alanlarda odaklanmış bir topluluk olmasını sağlamıştır. Bu, hem toplumsal dayanışmalarını artırmış hem de kültürel kimliklerini korumalarına yardımcı olmuştur. Ayrıca, Dunganların yüksek doğurganlık oranları ve hızlı nüfus artış hızları, topluluğun demografik önemini artırmış, onları Kırgızistan'ın sosyal yapısının dinamik bir parçası haline getirmiştir. Dungan topluluğunun, hem geleneksel yaşam biçimlerini sürdürmeleri hem de modern Kırgız toplumuna entegrasyonları, onları bölgenin sosyal ve kültürel çeşitliliğinin önemli bir parçası haline getirmiştir.⁷⁷

7. EKONOMİK DURUM

Çarlık Rusya döneminde dunganlar, özellikle tarım ve bahçecilikteki yetenekleri nedeniyle büyük saygı görürler. Dunganlar, mükemmel çiftçiler ve bahçıvanlar olarak bilinmekte ve tarımla uğraştıkları alanlar genellikle başkalarına örnek teşkil eder. Yetiştirdikleri ürünlerin kalitesi ve uyguladıkları tarım teknikleri, bölgede diğer topluluklar tarafından takdir edilegelmiştir. Ayrıca ticaretle ve kendi mutfaklarıyla da tanınırlar. Mutfakları hem yerel halk hem de dışarıdan gelenler tarafından övgü almıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Dunganlar, Kırgızistan'a göç ettikten sonra, bazıları Pişpek (bugünkü Bişkek) şehrine yerleşmişlerdir. Dunganların yerleştiği bölge, bugün Kiev Caddesi olarak bilinen caddenin çevresinde bulunmaktaydı. Yaşlıların anlattıklarına göre, o dönemlerde bu cadde “Dungan Caddesi” olarak anılmış. Dunganlar, tarıma olan yetenekleri ve bilgileriyle tanınan bir topluluk oldukları için, şehre yerleştiklerinde de bu özelliklerini

⁷⁶“Национальный статистический комитет Кыргызской Республики”, <https://stat.gov.kg/ru/opendata/category/312/>, (Erişim Tarihi: 15.06.2025).

⁷⁷ Emile Kok-Kheng Yeoh, Yusuf Liu Baojun, Fan Pik Shy, “Descendants of Dungan Chinese Migrants in Central Asia: Ethnic Identity in the Midst of Emergent Nationalisms and Economic Turmoil”, *Institute of China Studies, University of Malaya*, 2011, s. 20

sürdürme kararı almışlar. Şehre yerleşir yerleşmez, tarım yapabilecekleri verimli topraklar aramaya başlamışlar. 1924 yılında Milianfan (Pirinç Vadisi) köyünü kurarlar. Bu köy, başta bataklık bir alan olmasına rağmen, Dunganlar çalışkanlıkları ve tarımsal bilgileri sayesinde bu verimsiz toprağı bereketli tarlalara dönüştürmüşlerdir. Özellikle sulama sistemleri ve toprak işleme yöntemleriyle bu bölgeyi üretken bir tarım alanına çevirmeyi başarmışlardır.⁷⁸

Kırgızistan'daki Dunganlar, göç ettikleri bölgelere yerleşerek tarım ve ticaret gibi ekonomik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yüzyıllarca süren kültürel izolasyonun ardından, Orta Asya'daki yerel halklarla etkileşimde bulunmuş ve bölgenin sosyal yapısına entegre olmuşlardır. Dunganlar, kendi aralarındaki dil, kültür ve dini inançları koruyarak, aynı zamanda Kırgızlar ve diğer Orta Asyalı halklarla yakın ilişkiler kurmuşlardır. Bugün Kırgızistan'daki Dunganlar, bölgede etkili bir etnik grup olup, tarım, ticaret ve hizmet sektörlerinde aktif bir rol oynamaktadırlar. Dunganlar ve Uygurlar, Çin'den göç ettikten sonra İli ve Jungar Ala-Too Dağları vadilerindeki bölgelere yerleştirilmişler. Ancak, çoğu su kaynaklarından uzak, verimsiz ve kurak topraklara yerleştirildiği için tarım yapabilmek adına kendi sulama kanallarını, yani aryları kendileri kazmak zorunda kalmışlardır. Dunganlar gibi Tarançılar da (Uygurlar) köyler halinde yerleştikleri için, köyleri daha düzenli ve derli toplu görünüyordu. Her aileye işlemek üzere 10 dessiatin (yaklaşık 10 hektar) toprak verilmişti, ancak su yetersizliği nedeniyle bu toprakların tamamını işleyememişlerdir. Sulama kanalları kazmadan, bu topraklarda tarım yapmak neredeyse mümkün olmamıştır. 1897 yılı verilerine göre, Yedisu bölgesinde 55.815 Uygur ve 15.276 Dungan yaşamaktaydı. 1921 yılının başından itibaren, Tarançılar ve Kaşgar'dan gelen göçmenler, ortak bir etnik kimlik altında birleşerek "Uygur" etnonimini kullanmaya başlamışlardır.⁷⁹

Rusya topraklarına göç eden dunganlar, geri dönme umutlarını taşımışlar, ancak bazıları için geri dönmek mümkün olmamıştır. Rivayete göre, göç eden dunganlar ve uygurlar geri dönmeyi düşünmüşler, ancak çeşitli sebeplerle bu geri dönüş engellenmiştir.⁸⁰ Dunganların Kırgızistan'daki ekonomik durumu ve geçim kaynakları, tarihsel olarak tarım ve ticaret temelli

⁷⁸Petr Kokaisl-Amirbek Usmanov, *Dějiny Kyrgyzstánu očima pamětníků : 1917-1938*, (Nostalgie), Praha 2012, s. 99

⁷⁹Marlène Laruelle-Sébastien Peyrouse, "Cross-border Minorities as Cultural and Economic Mediators between China and Central Asia", *The China and Eurasia Forum Quarterly*, 7/1, Swedish 2009, s.104-109.

⁸⁰James Leibold, "Positioning" Minzu" within Sun Yat-Sen's discourse of Minzuzhuyi", *Journal of Asian History*, 38/2, Wiesbaden/German 2004, s. 211.

olmuştur. Çin'den Kırgızistan'a göç ettiklerinde, Dunganlar kendilerine verilen arazilere yerleşmiş ve burada tarımsal faaliyetlerle geçimlerini sağlamışlardır. Bununla birlikte, zamanla ticaret, zanaat ve diğer ekonomik faaliyetlerde de önemli bir yer edinmişlerdir. Bugün Dunganlar, Kırgızistan ekonomisinde önemli bir rol oynamaya devam etmektedir.⁸¹ Yukarıda da zikrettiğimiz gibi Dunganlar, Kırgızistan'a yerleştiklerinde tarımsal bilgi ve becerilerini kullanarak tarım sektöründe büyük başarılar elde etmişlerdir. Bölgedeki verimli toprakları kullanarak buğday, mısır, sebze ve meyve üretiminde uzmanlaşmışlardır. Dungan çiftçileri, özellikle sebze ve meyve üretiminde de başarılı olmuştur. Kırgızistan'da tarım sektöründe önemli bir yer edinmiştir. Ayrıca hayvancılıkla da ilgilenmişlerdir. Küçük ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliği, tarımın yanında önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Dunganlar, hayvancılık sektöründe Kırgız toplumuyla işbirliği yaparak ekonomik alanda toplumsal entegrasyonlarını da sağlamışlardır.

Tarımsal üretimde son yıllarda modern tekniklerin benimsenip kullanılması, Dunganların bulundukları bölgelerde rekabet avantajı elde etmelerini sağlamıştır. Mesleki dağılıma bakıldığında, Dunganların yaklaşık yarısı tarım sektöründe faaliyet göstermektedir. Bunun yanı sıra yiyecek ve içecek hizmetleri sektörü de topluluk içinde önemli bir istihdam alanı oluşturmuş ve genel ekonomik yapı içinde belirgin bir yer tutmaya başlamıştır. Diğer sektörlerde ise ticaret, turizm, nakliye ve girişimcilik gibi alanlar nispeten daha düşük oranlarda temsil edilmektedir. Bu durum, Dunganların ekonomik yapısının tarıma dayalı olmakla birlikte hizmet sektörlerinde de çeşitlenme eğiliminde olduğunu göstermektedir.⁸²

Dunganlar tarafından yetiştirilen tarım ürünleri arasında pirinç önemli bir yer tutar. Pirinç üretimi, Dunganlar için sadece bir geçim kaynağı değil, aynı zamanda ticari olarak da önemli bir faaliyet haline gelmiştir. Göç ettikleri bölgelerde, özellikle Çüy Vadisi ve Issık-Kul çevresinde pirinç yetiştiriciliğine büyük önem vermişlerdir. Bu bölgelerde üretilen pirinç, sadece yerel pazarlarda satılmakla kalmamış, aynı zamanda çevre bölgelere ve diğer Orta Asya

⁸¹Yan Li, *China's Soviet Dream: Propaganda, Culture, and Popular Imagination*, (Routledge), England 2018, s. 110.

⁸²Kok-Yeoh-Baojun-Shy, s. 21

lkelerine ihraç edilmiştir. Dunganlar, sulama sistemlerini ustalıkla kullanarak bu bölgedeki bataklık alanları verimli tarım arazilerine dönüştürmüşlerdir.⁸³

Yine tarımsal ürünlerde pirincin yanı sıra sebze ve meyve üretiminde de büyük başarılar elde etmişlerdir. Özellikle soğan, sarımsak, havuç, domates ve lahana gibi sebzeler Dunganların uzmanlık alanına girmiştir. Bu rnler, Dunganlar tarafından yetiştirilen verimli sebzeler olarak pazarlarda önemli bir yer edinmiştir. Ürettikleri sebzeler, yüksek kalite ve dayanıklılığı nedeniyle sadece yerel pazarlarda değil, aynı zamanda komşu ülkelere de ihraç edilir hale gelmiştir.⁸⁴

Dunganlar ayrıca meyve üretiminde de başarılıdırlar. Özellikle elma, armut, kayısı, erik gibi meyveler Dunganların en çok yetiştirdiği ürünler arasında yer almaktadır. Karakol bölgesi ve Isık Gl evresinde Dunganlar meyve bahçeleri kurmuş ve bu bölgelerde yüksek kaliteli meyveler yetiştirmişlerdir. Ürettikleri meyveler, hem yerel halk tarafından büyük talep görmüş hem de evre bölgelere ticari olarak satılmıştır. Bu rnler, Kırgızistan içindeki yerel pazarlara satılmakla kalmamış, aynı zamanda Kazakistan ve Özbekistan gibi komşu ülkelere de ihraç edilir duruma gelmiştir.⁸⁵

Dunganların zanaatkarlık ve el sanatları, onların kültürel mirasının önemli bir parçasıdır ve tarih boyunca ticaret yolları üzerindeki ticari faaliyetlerinin de temelini oluşturmuştur. Dunganlar, özellikle ahşap işçiliği, seramik, dokumacılık ve metal işleme gibi alanlarda büyük bir ustalık sergilemişlerdir. Bu el sanatları, sadece Dungan topluluğunun günlük yaşamında değil, ticari ilişkilerinde de önemli bir yer tutmuş ve onları diğer etnik gruplarla ticarete ne çıkarmıştır.⁸⁶

Ahşap oymacılığı, seramik, dokuma ve metal işçiliği gibi alanlarda geliştirdikleri zanaat ürünleri, işlevselliğin yanı sıra sanatsal estetikleriyle de dikkat çekmiştir. Bu rnler, hem günlük yaşamda kullanım alanı bulmuş hem de Dungan kültürel mirasının pazarlarda görünür olmasını sağlamıştır. Özellikle Bişkek, Tokmok gibi büyük şehir merkezlerindeki pazarlarda Dungan zanaatkrlarınca üretilen ürünler, estetik değerleri ve el işçiliği nitelikleriyle ne çıkmış

⁸³Derviş Ulaşhan Eraslan, *Kırgızistan'daki Dunganların Sosyo-Kültürel Yapısı*, Yüksek Lisans Tezi, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek 2023, s. 118

⁸⁴Sussan Kh.I., "The History of Dungan Agriculture in Central Asia and Its Current State", *Shaanxi Normal University, Вестник Бишкекского государственного университета*, Bishkek 2025, s. 171.

⁸⁵Sussan Kh.I..., s. 172

⁸⁶Komissarov-Frolova, "Дунгане: этнос внутри этноса ...", s. 482.

ve yerli halkın ilgisini çekmiştir. Bu durum, Dungan toplumunun ekonomik olarak güçlenmesini, kültürel kimliğinin görünür ve tanınır hale gelmesini de sağlamıştır. Zanaat ürünlerinin pazarlarda yer alması, aynı zamanda kültürel bir etkileşim zeminine dönüşmüş, Dunganlar ile yerel halk arasında karşılıklı tanıma ve etkileşim süreçlerini hızlandırmıştır.⁸⁷

Bağımsız Kırgızistan dönemine gelindiğinde ise Dunganların ticari etkinlikleri daha da genişlemiştir. Özellikle Çin ile kurulan ekonomik ilişkiler, Dunganlar için yeni fırsatlar oluşturmuştur. Bavul ticareti, turizm faaliyetleri ve mağazacılık gibi alanlarda önemli bir hareketlilik yaşanmış, bu durum topluluğun ekonomik gücünü artırmıştır. Genç Dungan nesilleri, Çin dili ve kültürüne olan hâkimiyetleri sayesinde bu süreçte aktif roller üstlenmişlerdir. Ticari başarılar, sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal kimliğin de bir göstergesi haline gelmiş ve Dunganların çalışkanlık, ticari zeka ve girişimcilik gibi özelliklerle tanımlanmalarına yol açmıştır.⁸⁸

Dunganların, Kırgızistan ile Çin arasında gelişen ticari ilişkilerde olumlu katkılar sundukları görülmektedir. Bu bağlantılar özellikle 2013'te ilan edilen “Bir Kuşak Bir Yol” (Belt and Road Initiative-BRI) projesi kapsamında daha da güçlenmiştir. Çin kökenli olmaları ve hem Çince hem yerel dilleri konuşabilme yetenekleri, Dunganların Çin-Kırgızistan arasındaki lojistik, ticari ve kültürel köprü faaliyetlerinde merkezi roller üstlenmesini sağlamıştır.⁸⁹

Öte yandan, Dunganların özellikle tarım ve ticaret alanındaki başarıları, yerel halkla ekonomik rekabete girmelerine neden olmuştur. Nitekim Dunganlar, sebze ve meyve üretimi ile bu ürünlerin pazarlanmasında önemli bir üstünlük sağlamış ve bölgesel pazarlarda etkili bir aktör hâline gelmişlerdir. Ancak bu ekonomik başarı, yerel Kırgız halkıyla zaman zaman gerilimlere yol açmış ve sosyal çatışmaları tetiklemiştir. Özellikle 2010 yılında Kırgızistan'ın güneyinde yaşanan Oş olayları sırasında, Dunganların ekonomik gücü ve ticari etkinlikleri,

⁸⁷Yam G-Jun, “The Enduring Chinese Roots of Central Asia’s Dungan People”, The World of Chinese, <https://www.theworldofchinese.com/2021/09/the-enduring-chinese-roots-of-central-asias-dungan-people/>, (Erişim Tarihi: 15.06.2025).

⁸⁸Henryk Alff, “A Sense of Multiple Belonging: Translocal Relations and Narratives of Change within a Dungan Community”, *Mobilities, Boundaries, and Travelling Ideas: Rethinking Translocality Beyond Central Asia and the Caucasus*, Ed: Manja Stephan-Emmrich and Philipp Schröder, Open Book Publishers, Cambridge, 2018, s. 190.

⁸⁹Roza Nurgozhayeva, “How Is China’s Belt and Road Changing Central Asia?”, <https://thediplomat.com/2020/07/how-is-chinas-belt-and-road-changing-central-asia/>, *The Diplomat*, (Erişim Tarihi: 16.06.2025).

saldırıların hedefi hâline gelmiş; mülklere yönelik yağmalama ve şiddet olayları meydana gelmiştir.

8. DİL DURUMU

Dunganlar, sadece göç ettikleri coğrafya açısından değil, dil ve kültür açısından da oldukça ilginç bir yapıya sahiptir. Dungan dili, Çin dil ailesinin bir lehçesi olmakla birlikte, zaman içinde kendine özgü bir yapı kazanmıştır. Başlangıçta Çin'in çeşitli lehçelerinden türetilmiş olan Dungan dili, Kırgızistan'da ve Orta Asya'da yıllarca yaşamış olmaları nedeniyle farklı dilsel etkiler almış ve bugünkü haliyle özgün bir yapıya bürünmüştür. Dungan dili, Kiril alfabesiyle yazılmakta olup, özellikle Sovyet dönemi sırasında bu alfabenin kabulü, Dungan kültürünün dil açısından da çeşitlenmesine katkı sağlamıştır.⁹⁰

Dungan dili, Orta Asya'da, başta Kırgızistan ve Kazakistan olmak üzere, Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde ve Çin'in kuzey, güneydoğu (Şanghay ve Guangzhou bölgeleri) ile güneybatısında (Yunnan ve Sichuan eyaletleri) küçük gruplar halinde yaşayan Dunganların konuştuğu bir dildir.

1927 yılında Taşkent'te Dungan öğrenciler Y. Şivaza (Я. Шиваза), Y. Yanşansin (Ю. Яншансин), H. Makeev (Х. Макеев) ve diğerleri, Arap harflerine dayanan ilk Dungan alfabesi taslağını hazırlamışlardır. Bilindiği üzere, Arap alfabesi 28 harften oluşur. Ancak Dunganlar için hazırlanan bu alfabede 35 harf yer almıştır. Tüm Arap harflerine ek olarak, yedisi başka alfabelerden (Tatar, Uygur vb.) alınan ya da yeniden oluşturulan yedi harf daha eklenmiştir. Bu harflerin tamamı şekil olarak Arap harflerini andırmaktadır. 1928 yılında, Arap alfabesine dayanan bu ilk projeyi hazırlayanlar, Latin grafiklerine dayalı yeni bir alfabe projesi sunmuşlardır. Bu proje Dungan halkı arasında geniş tartışmalara yol açmıştır. Aynı yıl içinde alfabenin ikinci bir varyantı geliştirilmiştir. Tespit edilen eksiklikleri gidermek amacıyla, Mart 1932'de Yeni Alfabe Bilimsel Konseyi bünyesinde özel bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda alfabe yeniden gözden geçirilmiş ve bazı değişiklikler yapılmıştır.

⁹⁰Ольга Завьялова, «Язык и Культура Китайского Мусульманина Хуэйцзу», *Дунгане История и Культура: Российские Дореволюционные Работы О Дунганах*, сост. М.Р. Мадиван; отв. ред. О.И. Завьялова; Российская Академия Наук Институт восточных рукописей (Азиатский Музей) Институт Дальнего Востока, Москва 2017, ст. 17.

Son hâli ise Haziran 1932’de Frunze (Bişkek) şehrinde düzenlenen bir konferansta kabul edilir. Latin harflerine dayalı bu yeni Dungan alfabesi oldukça sadeleştirilir, harf sayısı azaltılır, harflerin biçimi ise hem yazımı hem de okunması açısından kolaylaştırılır. Bu fonetik yazı sisteminin oluşturulmasında, önemli şarkiyatçılar olan akademisyen V.V. Alekseyev (B.B. Алексеев), Prof. A.A. Dragunov (A.A. Драгунов) ve Prof. E.D. Polivanov’un (E.Д. Поливанов) büyük katkısı olur. Bu kişiler, Dungan aydınları arasından bilim insanlarının yetiştirilmesinde de aktif rol oynarlar.⁹¹

Dungan alfabesinin standartlaşmasının ardından, 20. yüzyılın ortalarından itibaren halk edebiyatı, müzik folkloru, yazılı edebiyat ve anadili çeşitli yönleriyle araştırılmaya başlanır ve bu alanlarda çeşitli eserler yayımlanır. Dungan toplumu üzerine Polivanov, Dragunov, Tsizbuzgin, Zavyalova, Yanshinsin, Shivaza, Sushanlo, Kalimov, Imazov gibi birçok bilim insanı çok yönlü katkılarda bulunurlar. Günümüzde Kırgızistan Ulusal Bilimler Akademisi bünyesinde kurulan Dungan ve Çin Dili Araştırma Merkezi’nde bu çalışmalar aktif biçimde sürdürülmektedir.

Son yıllarda özellikle Japonya, Avustralya, Hollanda, Çin ve Orta Asya ülkelerinde çalışan tarihçiler, dilbilimciler ve diğer disiplinlerden araştırmacıların Dungan toplumu üzerine önemli akademik yayınlar ürettikleri görülmektedir. Son on yıl içerisinde Çin ve Kırgızistan’daki Dungan toplulukları arasındaki dostane ilişkilerin pekişmesi, iki ülke akademisyenlerinin birlikte gelenek, kültür ve dil alanlarında ortak çalışmalar yürütmesine katkı sağlamıştır. Kırgızistan’da Dungan dilinde yayın yapan bir radyo istasyonu ile haftalık olarak çıkan “Hüeymin Bo” adlı bir gazete bulunmaktadır.⁹²

Tüm bu olumlu gelişmelere ve araştırmalara rağmen, Kırgızistan Dunganlarının anadillerini yazılı ve sözlü biçimde koruma meselesi ciddi bir sorun olmaya devam etmektedir. Toplumların sosyal yapılarındaki değişimler, dilin fonetik, gramatikal ve leksikal düzeyde dönüşüm geçirmesine neden olmaktadır. Dil, farklı uluslardan bireyler arasındaki iletişimin anahtarı olduğundan, günümüzde Dungan toplumunda anadil kaybı çeşitli sebeplerle hız kazanmaktadır.

⁹¹Юсуп Яншансин, *Краткий Дунганскорусский Словарь*, (Национальная Академия Наук Кыргызской Республики), Москва 2009, ст. 8.

⁹²Токсоналиева А.М., “Кыргызстанда Жашаган Дунгандар Жана Дунган Тилинин Азыркы Учурдагы Абалы”, *Наука, Новые Технологии И Инновации Кыргызстана*, Бишкек, 2015, ст: 157.

Bu toplum, yüz yılı aşkın süredir Kırgızistan'da yaşamaktadır ve doğal olarak anadilleri yerel halkların dillerinden etkilenmiştir. Kırgızistan'daki Dunganlar, anadillerinin yanı sıra çoğunlukla Rusça olmak üzere yerel dillerde de konuşmaktadır. Genelde iki dilli, bazı bireylerde ise üç dilli iletişim becerisi yaygındır.

Kırgızistan'da konuşulan Dungan diline yalnızca Kırgızca değil, aynı zamanda Rusça ya da Rusça aracılığıyla giren kelimeler de ağırlıklı biçimde etki etmiştir. Bu durumun temel nedeni, Sovyetler Birliği döneminde on beş cumhuriyetin vatandaşlarının birbirleriyle genellikle Rusça iletişim kurmaları; eğitim-öğretimin (okullarda ve yükseköğretim kurumlarında) Rusça yürütülmesi ve kamu işlerinin de Rus dilinde gerçekleştirilmesidir. Bu olgu Dungan toplumu içerisinde günümüze kadar etkisini sürdürmektedir.

Dungan dili, Rusça kökenli kelimeler aracılığıyla sürekli ve düzenli biçimde zenginleşmektedir. Bu tür sözcükler Dungan dilinde özellikle toplumsal-siyasal, bilimsel, tarımsal, hizmet, etnolojik, giyim-kuşam ve yiyecek-içecek gibi tematik alanlarda yoğun olarak görülmektedir.

Dungan topluluğu, Çin'de yaşadığı dönemde etnik kimliğini büyük oranda din üzerinden tanımlamış, özellikle İslam inancı ve bu inancın eğitim dili olan Arapça ile Farsça önemli belirleyici olmuştur. Ancak Sovyet coğrafyasına, özellikle Kırgızistan'a göç ettikten sonra, dini farklılıkların yerini dil farklılıklarının almaya başladığı görülür. Bu süreç, kimliğin yeniden tanımlanmasında dili merkezi bir unsur hâline getirir.⁹³

Günümüzde Kırgızistan'da yaşayan Dungan toplumu, anadillerinde yalnızca Kırgızca ve Rusçadan değil, aynı zamanda Çince kökenli sözcükleri de yoğun şekilde kullanmaktadır. Özellikle gençler arasında bu tür kelimelerin yaygın kullanımı dikkat çekicidir. Bunun nedeni, son on-on beş yıl içerisinde Kırgızistan'daki Dunganlarla Çin'deki Dunganlar arasında gelişen ilişkilerin güçlenmesidir. Gençlerin Çin'de eğitim alma yönündeki artan eğilimleri ve ticaret sektörünün genişlemesi, anadilin kelime hazinesini doğrudan etkilemiştir.

Bugün Kırgızistan ve Kazakistan'da yaşayan Dunganlar arasında Kiril temelli bu yazı sistemiyle yayımlanan gazete, dergi ve edebî eserler bulunmaktadır. Bu durum, hem dilin kurumsallaşmasını hem de kültürel devamlılığını desteklemektedir. Ancak Çin'in Sincan Uygur

⁹³Toksonalieva A. M., s. 158.

Özerk Bölgesi'nde yaşayan Dunganlar için aynı durum geçerli değildir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin resmi dil politikaları doğrultusunda bu topluluk, okul eğitiminde standart Mandarin Çincesi olan Putonghua'yı öğrenmekte; Dungan dilini ise yalnızca gündelik yaşamda sözlü olarak kullanmaktadır. Bu uygulama, Çin'deki Dunganların yazılı dil alanında kurumsal bir temele sahip olmamalarına ve anadillerinin formel eğitimde yer bulamamasına yol açmaktadır.

Kırgızistan'daki Dungan topluluğunun anadili olan Dungan dilinin eğitim kurumlarında yeterince temsil edilmemesi, dilin sürekliliği açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Dungan dilinin yaşatılması açısından yerel medya araçları da hayati bir rol oynasa da, bu alandaki faaliyetler de yeterli değildir. Kırgızistan'da Dungan dilinde yayın yapan bir radyo istasyonu bulunmakta ve "Hüeymin bo" adlı gazete haftalık olarak yayımlanmaktadır. Ancak bu yayınların erişim kapasitesi ve etki alanı oldukça sınırlıdır. Dijitalleşmenin hızlandığı günümüzde, sosyal medya ve internet tabanlı yayınların azlığı da genç nesillerin anadilleriyle bağlarını zayıflatmaktadır. Modern medya ortamlarında Dungan dilinde içerik üreten platformların artırılması, dilin sürdürülebilirliği açısından büyük önem arz etmektedir.

9. EĞİTİM VE DİN EĞİTİMİ

Dungan topluluğunun ayrılmaz bir parçası, dini ve ahlaki eğitimidir. SSCB döneminde tıpkı Çin'de olduğu gibi, Dunganlar çocuklarını camilere bağlı olarak faaliyet gösteren ilköğretim dini okullarında (mektepler) eğitmeye devam etmişlerdir. Bu mekteplerde, çocuklara temel dini bilgiler verilmekteydi. Molla, çocuklara dini okuryazarlığın temellerini, Arap harflerini ve bir Müslümanın sorumluluklarını öğretirdi. Mektepten mezun olan çocuklar, dağınık bir şekilde dini bilgiler edinmiş, temel yazma ve hesap yapma becerilerine sahip olurlardı.

Caminin, çocukların eğitiminde ahlaki ve manevi açıdan büyük bir etkiye sahip olduğu görülür. Cami, cemaatini tevazu ve saygı ruhuyla yetiştirir ve eğitirken, onların ahlaki gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Mekteplerdeki eğitimi başarıyla tamamlayan az sayıdaki öğrenci, dini eğitimlerine medreselerde devam edebilirdi. Medreseler, daha yüksek seviyede dini eğitim veren İslami okullardı. Bu okullarda öğrenciler, Arapça, Kuran ve Şariat gibi dini ve kanuni konuları öğrenirlerdi. Şariat, dini hukukla ilgili olup, çeşitli hukuki işlemler, kişisel ve aile hukuku, ceza ve devlet hukuku gibi alanları kapsardı. Ayrıca, mantık, kelam ve diyalektik

gibi temel konular da medreselerde öğretilirdi. Medreseden mezun olan Dunganlar, teolojik eğitimlerini 1930'lara kadar Pekin Ruhban Akademisi'nde sürdürebilmişlerdir.⁹⁴

Rus-Türkistan okulları kurulana kadar, Dungan topluluğunda eğitim mektepler ve medreselerle sınırlıydı. Bölgedeki ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyinin düşük olması ve bilimsel düşüncenin henüz başlangıç aşamasında olması, bu eksikliğin nedenlerinden biriydi. Ancak eski yöntemle eğitim veren mektepler, halkı ulusal köklerinden, dilinden ve kültüründen koparmıyor, aksine destekliyor ve geleneksel değerleri koruyordu.

Uzun süre, Çarlık Rusya'sı döneminde eski usul mektep ve medreselerin korunmasının tek nedeninin, halkı otoritelere karşı boyun eğen ve itaatkâr bir şekilde yetiştirmek olduğu düşünülüyordu. Oysa o dönemde, düzenin sağlanması büyük ölçüde dini kurumlar aracılığıyla gerçekleşiyordu. Bu eski yöntemle eğitim veren mektep ve medreseler, Dunganlar arasında okuryazarlığın yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Dunganlar Çin'deyken, dini ve bilimsel-felsefi eserler yazmak için Çince karakterleri kullanmışlardır. Arap alfabesi de nadiren kullanılmıştır. Semireçye bölgesine geldiklerinde, yerel halklar Arap alfabesini kullanıyordu ve Dunganlar da bu yazı sistemine geçiş yapmıştır. Xiaoerjing olarak bilinen, Arap alfabesi temelli bu yazı sistemi, başlangıçta din adamları tarafından İslami öğretileri yorumlamak için kullanılırken, zamanla günlük yazışmalarda, vasiyetname ve borç senetlerinde de kullanılmaya başlanmıştır. Bu yazı sistemi, 20. yüzyılın ortalarına kadar kullanılmıştır.⁹⁵

20. yüzyılın başlarında, eğitimde yeni yollar ve yöntemler arayışı hem Rus hükümeti hem de yeni ortaya çıkan Tatar burjuvazisi tarafından aktif olarak yürütülmüştür. Bu süreçte Tatar temsilcileri, Türkistan'da yeni yöntemle eğitim veren mektepler açmışlardır. Bu mektepler, öğretimde daha modern yöntemler kullanarak, hem eğitimin süresi hem de öğrencilerin temel bilimsel bilgilerle donatılması konusunda önemli başarılar elde etmişlerdir. Geleneksel heceleme yöntemi, daha anlaşılır ve hatırlanabilir ses temelli bir yöntemle değiştirilmiştir. Ayrıca açıklamalı okuma tekniği büyük bir ilerleme sağlamıştır. Dini eğitimin

⁹⁴Zvi Ben-Dor Benite, *The Dao of Muhammad A Cultural History of Muslims in Late Imperial China*, Harvard University Press, Cambridge 2005, s. 102-106.

⁹⁵Iskandar Ding, "Xiao'erjing—Writing Chinese with Arabic Letters: An Introduction", *The Sino-Arabica Project*, <https://sinoarabica.com/2025/02/03/xiaoerjing-an-introduction/>, (Erişim Tarihi: 22.06.2025).

yanı sıra, coğrafya, tarih, mantık, stilistik ve hijyen gibi genel bilgiler de öğretiliyordu. Aritmetik, geometri, Tatar dili ve güzel yazı dersleri de mekteplerde verilen diğer dersler arasındaydı.⁹⁶

Bu okullar, Dungan nüfusunu, özellikle şehirlerde yaşayan varlıklı kesimi eğitmede önemli bir rol oynamıştır. Dunganlar, bu okullarda aldığı eğitimle daha derin bir eğitim alma imkanı bulmuşlardır. Ancak, bu eğitim ana dilde değil, Tatarca veriliyordu.

Yeni yöntemle eğitim veren mektepler, yerel halklar arasında büyük popülerlik kazanmış ve bölgedeki diğer eğitim kurumlarıyla rekabet etmiştir. Çarlık yönetimi, bu mektepleri kapatmayı ya da yasaklamayı tercih etmemiştir. Resmi yetkililerin bazıları, bu okulları eleştirerek, Tatar entelijansiyasının bu okullar aracılığıyla Türkistan halkı üzerinde etkisini artırmaya çalıştığını savunmuştur. Ancak bu okullar, Ekim Devrimi'ne (1917) kadar varlığını sürdürmüş ve eski yöntemle eğitim veren mektepler ve Rus-Türkistan okullarıyla başarılı bir şekilde rekabet etmiştir. Bu rekabet, sonuçta yerel halkın yararına oldu ve çocuklarını daha modern eğitim yöntemleriyle donatılmış yeni okullarda okutma fırsatı sağlamıştır.

Dunganlar, Çarlık dönemi sonrasında yerleştirildikleri bölgelerde, devletin talebi doğrultusunda bir kısmını kendi imkânlarıyla inşa ettikleri Rus okullarında eğitim almaya başlamışlardır. 20. yüzyıl başlarında Dungan köylerinde faaliyet gösteren Rus-Türkistan okulları, merkezi bir müfredata bağlı olarak çalışmaktaydı. Ancak maddi yetersizlikler ve toplumsal direnç, bu okullara katılımı sınırlamıştır.

Sovyet dönemiyle birlikte Dungan toplumunda eğitim alanında modernleşme çabaları başlasa da, yetersiz kaynaklar, öğretmen eksikliği ve ulusal yazı sisteminin olmayışı süreci zorlaştırır. Öğrenciler çoğunlukla Rusça veya diğer bölge dillerinde eğitim almaya başlarlar. Bu durum okullaşma oranlarını olumsuz etkiler. Eğitim sistemine yönelik toplumsal güvensizlik ve dinî muhafazakârlık da katılımı sınırlandırır. 1930'lu yıllardan itibaren Dunganlara kendi dillerinde eğitim verilmesi yönünde kurumsal adımlar atılır. Taşkent, Frunze (Bişkek) ve Alma-

⁹⁶Adeeb Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*, (University of California Press), California 1999, s. 60-63.

Ata gibi merkezlerde Dungan bölümleri açılır. Bu kurumların, Dungan entelektüel sınıfının yetişmesinde ve ulusal kültürün canlanmasında belirleyici rol oynadığı görülür.⁹⁷

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kırgızistan'daki Dungan toplumu, eğitim ve din eğitimi alanlarında önemli değişim süreçlerine girerler. Sovyet döneminde devlet destekli Dungan dili eğitimi ve öğretmen yetiştirme kurumları varken, bu kurumların ortadan kalkmasıyla birlikte Dungan dili eğitim sisteminden büyük ölçüde çekilmiştir. Bugün Dungan öğrenciler, eğitimlerini ağırlıklı olarak Rusça ve Kırgızca yürütmektedirler. Anadili ise genellikle sadece ev içi iletişimde kullanılmakta, bu durum dil kaybı riskini artırmaktadır.⁹⁸

Dungan toplumu içinde kız çocuklarının eğitime katılımı, geçmişe kıyasla daha fazladır. Özellikle şehirleşmenin yüksek olduğu bölgelerde üniversite eğitimi gören Dungan kız öğrenci sayısı artmış, ancak kırsal bölgelerde erken evlilik ve aile içi sorumluluklar, hâlâ eğitime devamı sınırlayan faktörler arasında yer almaktadır.

Kırgızistan'daki çok dilli eğitim politikası, Dungan gençleri Kırgızca öğrenmeye zorunlu bırakmaktadır. Devlet kadrolarında çalışabilmek ya da yükseköğretim kurumlarına girişte Kırgızca yeterlilik gerekliliği, bu dili öğrenmeyi teşvik etmektedir. Ancak Rusça, hâlâ Dunganlar arasında sosyal prestiji yüksek, yaygın kullanılan dildir. Bu nedenle birçok Dungan genci iki ya da üç dilli bir eğitim süreci içinde kimliğini oluşturmaktadır.⁹⁹

1990'lardan itibaren dini özgürlüklerin yeniden tanınması, Dunganlar arasında İslami eğitimin yeniden canlanmasına imkan vermiştir. Yerel camilerde Kur'an kursları verilmekte, bazı gençler medreselerde klasik İslami ilimler eğitimi almaktadır. Eğitim çoğunlukla Hanefi mezhebi çizgisinde sürdürülmektedir. Toplumsal düzeyde muhafazakâr ama aşırılıklardan uzak bir dini anlayış hâkimdir.

Öte yandan, Çin'in son yıllarda yürüttüğü Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde, Çin hükümeti Dungan gençlere burslar ve üniversite olanakları sunmaktadır. Bu çerçevede bazı

⁹⁷Федор Сеницын Леонидович, “Создание Дунганской Письменности в СССР: Между «Советизацией» и Внешнеполитическим Расчетом, 1920-е-1930-е гг.”, *Институт Всеобщей Истории РАН*, Российская Федерация, 2023, ст. 190.

⁹⁸ Сеницын, “Создание Дунганской Письменности в СССР...”, s. 195

⁹⁹Замира Касымбековна Дербисева, “Билингвальное и Полилингвальное Образование В Контексте Языковой Ситуации В Кыргызстане”, *Кыргызский Университет Манас*, Бишкек, 2015, ст. 73-74.

gençler Çin'e giderek Çince öğrenmekte ve Çin ile kültürel bağ kurmaktadır. Ancak bu etki henüz toplumsal ölçekte belirleyici bir dönüşüme yol açacak durumda değildir.¹⁰⁰

Dunganlar günümüzde çok dilli, çok kimlikli ve farklı etki alanlarına açık bir toplum olarak eğitim ve din eğitimi alanlarında uyum ve dönüşüm süreci içindedir. Anadilin zayıflaması, dinin güçlenmesi ve dış etkilerin (Çin, Rusya, Kırgızistan) artması, Dungan gençliği üzerinde farklı yönelimlerin doğmasına yol açmaktadır. Bu durum, Dungan toplumunun gelecekteki kültürel ve kimliksel yönelimlerini de belirleyecek temel unsurlar arasında yer almaktadır.

¹⁰⁰ Zhu Yujie, "A Shared Destiny: Dungans and the New Silk Road", *The China Story*, <https://www.thechinastory.org/yearbooks/yearbook-2017/forum-all-i-have-to-do-is-dream/a-shared-destiny-dungans-and-the-new-silk-road/>, (Erişim Tarihi: 22.06.2025).

II. BÖLÜM

DUNGANLARDA ÖRF ADET İNANÇ VE UYGULAMALAR

1. HAYATIN ÇEŞİTLİ SAFHALARI İLE İLGİLİ İNANÇ VE UYGULAMALAR

1.1. DOĞUM

Doğum, insan yaşamının başlangıcını simgeleyen; yalnızca biyolojik bir olgu olmakla kalmayıp, aynı zamanda derin toplumsal, kültürel ve sembolik anlamlar taşıyan evrensel bir süreçtir. Toplumdan topluma farklılık gösteren doğum uygulamaları, bireyin fiziksel varlığının ötesinde, onun kültürel kimliğini, toplumsal konumunu ve aidiyet duygusunu biçimlendirir. Bu süreç, çoğunlukla dini, ahlaki ve geleneksel normlar çerçevesinde anlamlandırılırken; anne ve çocuk, birey değil, bir topluluğun sürekliliğini temin eden temel özneler olarak konumlandırılır.

Doğum, birçok toplumda ritüelleşmiş uygulamalarla desteklenir. Bu ritüeller, yeni bir bireyin topluma kabulünü ve annelik kimliğinin güçlenmesini sağlar. Doğum sonrası uygulamalar, annenin korunması, çocuğun ruhsal ve fiziksel sağlığının teminat altına alınması gibi amaçlar taşır. Dolayısıyla doğum, yalnızca kadın bedeninde gerçekleşen fizyolojik bir süreç değil, aynı zamanda o toplumun dini inançlarının, değer yargılarının ve kültürel mirasının bir yansımasıdır.

Araştırmamızda doğum konusunu, doğum öncesinden başlamak üzere ele almaya çalıştık. Doğum öncesi yapılan uygulama ve pratikleri de; *kısırlığın nedenleri, kısırlığı engellemek için alınan önlemler, düşük belirtileri ve bu belirtilere yönelik alınan önlemler, hamilelik belirtileri, cinsiyet belirleme, doğuma hazırlık ve doğumu kolaylaştıran uygulamalar* gibi alt başlıklar halinde incelemeyi uygun bulduk. Bütün bunları ele aldıktan sonra doğum sonrası inanç ve uygulamaları vermeye çalıştık.

1.1.1. Doğum Öncesi

1.1.1.1. Kısırlılığın Nedenleri

Kırgızistan'daki Dunganlar ile gerçekleştirdiğimiz görüşme ve sohbetlerde, elde ettiğimiz bilgilere göre halk arasındaki inanç ve uygulamaları şu şekilde sıralamamız mümkündür.

- *Kısırlılığın, kötü ruhlar veya kara büyü nedeniyle meydana geldiği inancı yaygındır. Kısırlılığın kötü bir enerjinin veya kötü niyetli kişilerin etkisiyle ortaya çıktığını düşünüyorlar (K.K., 16,18).*
- *Kısırlılığın, ailedeki geçmişteki bir olayın veya lanetin sonucu olarak meydana geldiğine inanılır. Bu inanç, nesiller boyu süren bir “karma” olarak algılanabilir ve bir kişinin doğurganlık sorununun, geçmişteki bir hatadan veya adaletsizlikten kaynaklandığına inanılır (K.K., 14,16,18).*
- *Kadının “temiz” olmaması veya bazı dini ve manevi kurallara uymaması kısırlılığa neden olabilir. Örneğin, belirli bir dönemde tutulan oruçların veya diğer dini ritüellerin yerine getirilmemesi, kişinin doğurganlık sorunlarıyla karşılaşabileceğine inanılmaktadır (K.K., 11,13,14).*
- *Bir kadının veya erkeğin doğurganlık gücünü kaybetmesi, toplumda doğal dengenin bozulduğuna işarettir ve bunun önüne geçilmelidir (K.K., 13,16,18).*
- *Kısır bir kadının veya çiftin, kötü göz ve nazardan etkilenmiş olabileceği düşünülmektedir. Özellikle, çevredeki insanlar tarafından gözlemlenen bir kadının veya ailenin negatif enerjilerle karşılaşması, kısırlık gibi sorunlarla ilişkilendirilmektedir (K.K., 5,7,10,16).*
- *Beslenme yetersizlikleri, aşırı stres veya iş yükü gibi faktörler kısırlılığa neden olabileceğine inanılmaktadır (K.K., 7,13,14,18).*

1.1.1.2. Gebelikten Korunma Yöntemleri

Dunganlarda gebelikten korunma konusu, geleneksel inançlar, dini anlayışlar ve modern bilginin bir arada şekillendirdiği bir alandır. Toplumun büyük bir kısmında dini değerlere bağlı olduğu için doğum kontrolüne olumsuz bakılır. Ancak ekonomik şartlar, aile planlaması ve kadının sağlığı gibi nedenlerle zaman zaman korunma yöntemlerine

başvurulduğu görülür. Başka bir ifadeyle İslam'ın çocuk sahibi olmayı teşvik eden yaklaşımı nedeniyle Dungan ailelerinin çoğu doğum kontrolünü hoş karşılamaz. Ancak bu durum, her zaman mutlak olarak görülmez. Özellikle çocuk sayısı arttığında ya da kadının sağlığı söz konusu olduğunda, korunma yöntemlerine başvurulmasına dini açıdan da makul gerekçeler bulunur. Bu tür kararlar genellikle aile büyüklerinin ve özellikle imamların görüşleri doğrultusunda şekillenir.

Günümüzde sağlık ocaklarının bilgilendirme çalışmaları sayesinde modern doğum kontrol yöntemleri (hap, spiral vb.) hakkında bilgi sahibi olan Dungan kadınlarının sayısı gittikçe artmaktadır. Ancak bu yöntemlerin tercih edilip edilmemesi, genellikle ailenin dini hassasiyeti, toplumsal baskı ve ekonomik koşullarıyla ilişkilidir.

Özellikle kadınlar arasında bu tür konular çoğu zaman açıkça konuşulmaz; konuyla ilgili bilgi alışverişi çoğunlukla anneler, kayınvalideler ya da yakın akrabalar arasında, mahremiyet içinde gerçekleşir. Konu modern korunma yöntemlerine geldiğinde ise, gençlerin artık “hastaneye gidip hap almayı” tercih ettiğini, ancak hâlâ birçok gelinin bu konuyu kayınvalidesinden sakladığını söylemek mümkündür (K.K., 5,7,10,11,14,18).

1.1.1.3. Kısırlığı Engellemek İçin Alınan Önlemler

Dunganlardan edindiğimiz bilgilere göre, kısırlık sadece kadına veya erkeğe özgü bir durum olarak görülmez. Ancak, kadının dikkat etmesi gereken bazı önemli noktalar olduğu da göz ardı edilmez. Çoğunlukla tıbbi bilgilere başvurulsa da, toplum içindeki geleneksel uygulamalar da dikkate alınmalıdır. Bu konuda elde ettiğimiz bilgileri şu şekilde sıralayabiliriz.

- *Sağlıklı bir yaşam tarzının kısırlığı ortadan kaldırma da önemli bir rol oynadığına inanılır. Bu nedenle, dengeli bir beslenme alışkanlığı önemlidir. Beslenme, özellikle doğurganlık için katkı sağlayacağı düşünülen bazı takviye yiyeceklerle zenginleştirilmelidir. Konuştuğumuz Dunganlara göre et, süt ürünleri, taze sebzeler ve meyveler, kadınların ve erkeklerin üreme sağlığını desteklemek için düzenli olarak tüketilmelidir. Bunun yanı sıra, alkol tüketimi ve sigara içilmesi gibi sağlıksız alışkanlıklardan uzak durulmalıdır (K.K., 5,7,11).*
- *Bazen ruhsal ya da bedensel temizliğin yapılması gerektiğine inanılmaktadır. Bu yüzden bazı Dunganlar, doğurganlık sorunlarını çözebilmek için manevi temizlik ve vücut*

sağlığına yönelik bazı uygulamaların gerekliliğini düşünmektedirler. Özellikle geleneksel doktorlar veya bu işin ehli olduğu düşünülen müslüman din adamlarına giderek bunlara kişinin kötü ruhlardan arınması için dua ettirirler (K.K., 5,10,13).

- *Yine Dunganlar, bu tür sağlık sorunlarına karşı dua etmek ve manevi destek almak için imamlara veya dini liderlere başvururlar. Onların yapacağı bazı duaların, doğurganlığı artırmaya yardımcı olacağına inanılır (K.K., 5,7,10,11).*
- *Evlilik öncesinde çiftler, sağlıklı bir aile kurabilmek için tıbbi kontroller yaptırırlar. Evlilik sonrası doğurganlık sorunlarına karşı, düzenli sağlık kontrolleri ve gerektiğinde tıbbi müdahalelere başvurulması teşvik edilir. Onlara göre evliliğin başlangıcında çiftlerin yaşları, sağlık durumları ve genetik faktörler önem arz etmektedir (K.K., 10,11,16,18).*
- *Geleneksel Dungan toplumunda, doğurganlık üzerinde olumlu etkiler yaptığına inanılan bazı bitkisel tedaviler yaygın olarak kullanılır. Özellikle bazı şifalı bitkiler, hormonları dengelemek, rahim sağlığını iyileştirmek veya üreme sistemini güçlendirmek için kullanılır (K.K., 10,11,17,18).*
- *Dunganlar arasında, geleneksel tıp bilgisine sahip olan kişilere büyük bir güven vardır. Kısırlık sorunu yaşayan bir kişi geleneksel sağlık uygulayıcılarına başvurur. Bu kişiler, kişiye özel tedavi yöntemleri, sağlıklı yaşam önerileri ve doğurganlığı artırmak için tavsiye ve önerilerde bulunurlar (K.K., 5,10,14).*
- *Dungan toplumunda, hem kadınlar hem de erkekler doğurganlık açısından sağlıklı olmanın önemi konusunda bilinçlidir. Kadınlar, doğurganlıkları üzerinde etkin olan adet döngüsü, beslenme, egzersiz gibi faktörlere dikkat ederken, erkekler de sperm sağlığını iyileştirmek için sağlıklı yaşam tarzı ve beslenme alışkanlıklarına özen gösterirler (K.K., 13,16,18).*
- *Dungan toplumunda aile içindeki yardımlaşma ve destek önemli bir yer tutar. Kısırlık sorunu yaşayan çiftler, ailelerinden moral ve pratik destek alır. Ayrıca, toplumdaki diğer üyeler de benzer deneyimler yaşadığı için, karşılıklı bilgi ve deneyim paylaşımı yapılır (K.K., 5,7,10).*
- *Kısırlık, bireysel bir sorun olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir mesele olarak da ele alınır. Dunganlar arasında, kısırlık sorununu yaşayan çiftlere toplumsal açıdan büyük bir hoşgörü ve destek gösterilir. Ayrıca, doğurganlıkla ilgili sosyal normlar ve*

kültürel değerler, bireylerin sağlıklarını koruma yönündeki toplumsal tutumları şekillendirir (K.K., 5,13,14).

1.1.1.4. Hamileliğin Belirtileri

Dunganlardan elde ettiğimiz bilgiler ışığında, hamileliğin belirtilerinin neler olduğu ve bir kadının hamile kaldığının nasıl anlaşıldığına dair gözlemlerimizi maddeler halinde sıralamaya çalışalım.

- *Adet döngüsünde kesilme olur (K.K., 5,7,10,11,13,14,18).*
- *Sabah bulantıları ve kusma ortaya çıkar (K.K., 5,10,13,18).*
- *İştahın artması veya azalması görülür (K.K., 13,17,18).*
- *Aşırı yorgunluk ve halsizlik hissedilir (K.K., 5,10).*
- *Memelerde büyüme ve hassasiyet görülür (K.K., 17,18).*
- *Kokuya karşı hassasiyetin artar (K.K., 5,10,14,18).*
- *Ruh hali değişimleri olur (duygusallık, ani sinirlilik vb.) (K.K., 11,13,14).*
- *Karında hafif şişlik ve dolgunluk hissi görülür (K.K., 14,18).*
- *Kadının rüyasında sık sık berrak su görmesi, hamileliğe işaret sayılır (K.K., 17,18).*
- *Yüzdeki ani parlaklık ve güzelleşmenin, bir can taşımanın işareti olduğuna inanılır (K.K., 5,7).*
- *Evcil hayvanların kadına aşırı ilgi göstermesi ya da onu takip etmesi hamilelik belirtisi olarak değerlendirilir (K.K., 10,11).*
- *Kadının canının ekşi veya toprak gibi alışılmadık şeyler istemesi (K.K., 7,13).*
- *Kadının aniden içine kapanması ya da duygusallaşması. Bu durum ruhsal değişimin yanı sıra, doğacak çocuğun ruhunun anneye yansımaları şeklinde yorumlanır (K.K., 5,11,18).*
- *Tecrübeli yaşlı kadınlar genç kadının yüzüne ya da yürüyüşüne bakarak hamile olup olmadığını anlayabilirler (K.K., 14,18).*

1.1.1.5. Cinsiyet Belirleme

Dunganlarda hamilelik süresince annenin yaşadığı fiziksel ve ruhsal değişiklikler, halk arasında bebeğin cinsiyetine dair çeşitli çıkarımlara yol açar. Bu süreçte bilimsel yöntemlerin

yanında, nesilden nesile aktarılan geleneksel bilgiler ve çeşitli inanışlar da önemli rol oynar. Özellikle kırsal kesimlerde yaşayan Dungan topluluklarında bu tür inanışların daha canlı bir şekilde varlığını sürdürdüğü gözlemlenmiştir.

Dunganlar arasında bebeğin cinsiyetini önceden tahmin etmeye yönelik uygulamalar, çoğunlukla annenin davranışları, fiziksel görünümü ve hamilelik sürecinde yaşadığı belirtiler üzerinden şekillenmektedir. Bu tahminler, geçmiş deneyimlere dayanan sezgisel gözlemlerle desteklenir ve kimi zaman doğumdan önce alınacak hediyelerden evde yapılacak hazırlıklara kadar aile dinamiklerini etkiler.

Görüştiğimiz Dunganlardan elde ettiğimiz bilgilerden bunlar arasında cinsiyet belirlemeye dair bazı geleneksel inanış ve uygulamaları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- *Eğer annenin karnı sivri ve öne doğruysa erkek çocuk beklenir (K.K., 5,7).*
- *Eğer karın daha yayvan ve yana doğru genişlemişse kız çocuğu olacağı düşünülür (K.K., 7,10,11,13).*
- *Annenin yüzü hamilelikte güzelleşirse erkek, solgun ya da sivilceli olursa kız çocuk taşıdığına inanılır. Bu inanç, kız çocuklarının annenin güzelliğini “aldığı” yönündeki inançtan kaynaklanmaktadır (K.K., 13,14,16).*
- *Tatlıya karşı aşırı istek erkek çocuk işareti olarak görülürken, ekşi ya da tuzlu gıdalara eğilim kız çocuğu beklentisiyle ilişkilendirilir (K.K., 7,14,17).*
- *Anne veya büyükanneler tarafından görülen sembolik rüyalar (örneğin: erkek çocukta beyaz bir at, kız çocukta nar ya da kırmızı elbise) bebeğin cinsiyetiyle ilişkilendirilir (K.K., 5,10,11,14).*
- *Sakin ve neşeli bir hamileliğin erkek çocuğa, huzursuz ve alıngan bir hamilelik sürecinin ise kız çocuğa işaret olduğuna inanılır (K.K., 11,13,18).*

Bu tür inanışların bireysel meraktan değil, toplumsal beklentilerden de beslendiği görülmektedir. Erkek çocuk sahibi olmanın geleneksel toplumlarda daha çok arzulandığı dönemlerde, bu tür inanışlar kimi zaman kadınlar üzerinde duygusal baskı da oluşturabilmektedir. Ancak Dungan toplumu içerisinde, kadın ve erkek çocuk arasında belirgin bir değer ayrımı gözlenmemiştir.

Modern tıbbi yöntemlerin yaygınlaşmasıyla birlikte bu tür inançların etkisi azalmış olsa da, özellikle aile büyükleri tarafından hala önemsenmektedir. Bu durum, Dungan kültüründe geleneksel bilgi ile modern bilginin iç içe geçtiğini ve bir arada varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

1.1.1.6. Düşük Belirtileri ve Bu Konuda Alınan Önlemler

Dunganlardan aldığımız bilgilere göre, düşük belirtileri ve düşüğe yol açan durumları şu şekilde sıralamamız mümkündür.

- *Düşüğün ilk belirtileri arasında, alt karın bölgesinde yoğun ağrı ve kramp hissi yer almaktadır. Bu ağrılar, normal adet ağrıları gibi başlayabilir ancak zamanla şiddetini artırabilir (K.K., 10,11,14).*
- *Bazı Dungan kadınlarına göre, düşük sadece fiziksel bir sorun değil, ruhsal bir dengesizlik sonucu da olabilir. Hamile kadının “nazara geldiği” ya da “kötü göz” değdiği inancı yaygındır. Bu durumda, kadının bedensel değil, manevi olarak da zayıfladığı düşünülür (K.K., 7,18).*
- *Düşüğün en yaygın belirtilerinden biri, vajinal kanamadır. Kanama miktarı kişiden kişiye değişebilir ve bazen pıhtı şeklinde de görülebilir (K.K., 5,17,18).*
- *Kadınlar, vücutlarında yorgunluk, halsizlik, mide bulantısı veya baş dönmesi gibi fiziksel tepkiler hissedebilirler (K.K., 11,13,14).*
- *Hamilelik döneminde görülen bazı rüyaların, düşük habercisi olduğuna inanılır. Özellikle suyla ilgili olumsuz rüyalar (örneğin suya düşmek, bulanık su görmek) kötüye alamet sayılır (K.K., 5,14,18).*
- *Hamileliğin başında, hormon seviyelerinde yaşanan ani değişiklikler de düşükle ilişkilendirilir (K.K., 7,11,17).*
- *Düşüğe karşı alınan en yaygın önlemlerden biri, nazara karşı dua okunmasıdır. Ayrıca kadının giysisine mavi boncuk, kurutulmuş otlar ya da Kuran'dan yazılmış küçük muska dikilmesi gibi uygulamalar da mevcuttur (K.K., 5,18).*
- *Hamile kadınların özellikle gece saatlerinde dışarı çıkmaması gerektiğine inanılır. Çünkü bu saatlerde kötü ruhların dolaştığı ve anneye zarar verebileceği düşünülür (K.K., 16,17).*

- Toplumda “uğursuz” ya da “soğuk enerjili” olarak bilinen kişilerle hamile kadının temasta bulunmaması gerektiği düşünülür. Bu kişilerle karşılaşmanın düşüğe neden olabileceğine inanılır (K.K., 5,11,17,18).
- Kadının yalın ayakla toprağa basması ve belirli otlarla yapılan tütsülerle temizlenmesi gibi ritüellerin, kötü enerjiyi uzaklaştırdığına inanılır (K.K., 7,11,13).
- Özellikle üç ay dolmadan hamileliğin açıklanmaması gerektiğine inanılır. Bu sürede söylenirse “göz değme” ihtimali artar ve düşük ihtimali yükselir (K.K., 10,11).
- Düşük tehdidi yaşayan kadınlar, ilk belirtileri fark ettiklerinde genellikle bolca dinlenmeye ve ağır işlerden kaçınmaya özen gösterirler. Bu, vücudu stresten uzak tutmak için önemli bir adımdır (K.K., 5,7,13,14).
- Yine kadınlar, ağır kaldırma, fazla hareket etme veya vücuda zarar verebilecek diğer aktivitelerden kaçınırlar (K.K., 5,7,11,13,14).
- Geleneksel tedavi yöntemleri çerçevesinde bazı bitkilerle yapılan çaylar içilir. Zira bunun rahmin dinlenmesine yardımcı olabileceği düşünülür (K.K., 5,13,16).
- Tıbbi müdahaleye başvurulması, genellikle kanama veya ağrı durumunda en yaygın seçenektir. Dungan kadınları, belirli bir noktada, özellikle kanama durmazsa, bir sağlık uzmanına başvururlar (K.K., 11,14,18).
- Dunganlarda, dini inançlar ve dua her şeyde olduğu gibi bu konuda da önemli bir rol oynar. Kadınlar, sağlıklı bir gebelik için dua ederler, Allah’a sığınarak düşük tehlikesine karşı manevi destek almayı tercih ederler (K.K., 13,18).

1.1.1.7. Doğuma Hazırlık

Dunganlarda doğum, biyolojik bir süreç, aynı zamanda dini, kültürel ve toplumsal anlamlar içeren önemli bir geçiş ritüelidir. Bu nedenle doğum öncesi hazırlıklar da hem fiziksel hem de manevi düzeyde şekillenir. Hamileliğin son aylarına doğru başlayan hazırlıklar, annenin doğuma hem bedenene hem ruhen hazırlanmasını amaçlar. Dunganlar için yeni bir canlının dünyaya gelmesi, Allah’ın bir lütfu ve kaderin bir tecellisidir. Bu nedenle hamilelik ve doğum süreci boyunca dini inanç ve uygulamalar güçlü bir şekilde devreye girer. Geleneksel olarak, hamile kadın ağır işlerden uzak tutulmaya çalışılır ve ev halkı tarafından daha fazla dinlenmeye teşvik edilir. Aynı zamanda beslenmesine itina gösterilir. Güç verici ve sağlıklı olduğuna inanılan yiyeceklerin tüketilmesi istenir. Örneğin, et suyu, buharda pişirilmiş sebzeler ve

tahıllar, annenin güç kazanması için önerilir. Bazı yaşlı kadınlar, doğumu kolaylaştıracağına inanılan bitki çaylarını da tavsiye ederler (K.K., 11,13,14,18).

Dungan kültüründe doğumdan önce manevi hazırlık da oldukça önemlidir. Hamile kadına dua okunması, Kuran dinletilmesi ya da “*koruyucu ayetlerin*” evin belirli yerlerine asılması gibi dini uygulamalar, doğumun hayırlı ve kolay geçmesi için yapılan hazırlıklar arasındadır. Aynı zamanda evin içine “*nazara karşı*” koruyucu simgeler yerleştirilmesi de yaygındır (K.K., 5,7,17).

Hamileliğin son aylarında annenin sağlığı ve bebeğin korunması için ayet-el kürsi, felak ve nas gibi sureler okunur. Bazı aileler bu ayetleri yazıp küçük keselerde saklayarak annenin yastığına ya da kıyafetine iliştirirler. Bu uygulamalar, genellikle kötü enerjilere karşı koruma sağlaması amacıyla yapılır (K.K., 7,11,13).

Doğum yaklaştıkça köy imamından ya da yaşlı, saygı duyulan bir kadından dua alınması da yaygındır. Bu kişilerin yaptığı sohbetler ve dualar, anneye moral verir ve ruhen güçlenmesini sağlar. Ayrıca bu dönemde anne adayının alkolden, kötü sözden uzak durması ve namazlarını düzenli kılması teşvik edilir. Toplum, doğuma hazırlanan kadının manevi olarak da temiz ve hazır olmasını önemser. Doğum öncesinde evin bir köşesinde sürekli Kur'an okunmasını ister. Bunun, hem evin manevi havasını arındıracağına hem de anneye huzur vereceğine inanılır (K.K., 5,7,14,16).

Bazı aileler ise doğumun sağlıklı geçmesi için Allah'a adak adar veya doğum sonrası camiye bağışta bulunmayı planlar. Tüm bu dini pratikler, doğumu kutsal bir süreç olarak gören Dungan toplumu için hem annenin hem de toplumun manevi huzurunu artırır. Aile büyükleri, özellikle kayınvalide ya da annenin desteğiyle doğuma hazırlık süreci hem kadının yalnız olmadığını hissetmesini sağlar hem de kadim bilgilerin aktarılmasına zemin hazırlar. Ayrıca, doğuma kısa bir süre kala bebek için gerekli eşyaların hazırlanması, loğusa odasının düzenlenmesi ve komşularla bu süreçle ilgili yardımlaşmalar da toplumsal dayanışmanın bir parçası olarak görülür. Bu tür inanışları, toplumun geleneksel bilgi sisteminin bir parçası olarak değerlendirilmek mümkündür. Her ne kadar günümüzde tıbbi testlerle cinsiyet öğrenilebilse de, Dungan kültüründe bu tür batıl inanışlar, toplumsal dayanışmanın, kuşaklar arası bilgi

aktarımının ve kültürel sürekliliğin birer göstergesi olarak varlıklarını sürdürmektedir (K.K., 17,18).

Görüldüğü kadarıyla Dunganlarda doğum öncesi süreç, hem fiziksel hazırlıklar hem de inanç ve geleneklerle şekillenmektedir. Annenin ve bebeğin sağlığını korumaya yönelik adımlar atılırken, manevi hazırlıklar da ihmal edilmez. Konuştuğumuz Dunganlardan aldığımız bilgiler doğrultusunda bu konuda şunları ifade edebiliriz:

- *Anne adayının doğumdan sonra kalacağı oda önceden temizlenir ve düzenlenir. Odaya çoğu zaman huzur ve bereket getirmesi için Kur'an-ı Kerim yerleştirilir. Bazı aileler, odaya nazara karşı koruyucu objeler (örneğin, el yapımı işlemeli kumaşlar veya dua yazılı bezler) asar (K.K., 5,18).*
- *Anne için rahat kıyafetler, bebek içinse el yapımı battaniyeler, küçük giysiler ve yastıklar hazırlanır. Bu eşyaların bazıları kadın akrabalar tarafından özenle dikilir. Geleneksel olarak daha çok kırmızı renkli eşyalar tercih edilir. Çünkü kırmızı rengin koruyucu gücüne inanılır (K.K., 7,11,13).*
- *Doğumu kolaylaştırdığına inanılan sıcak içecekler-özellikle zencefil, tarçın veya balla karıştırılmış bitki çayları-doğum öncesi dönemde sıkça tüketilir. Ayrıca enerji veren çorbalar (örneğin et suyu bazlı), cevizli veya hurmalı tatlılar da doğum öncesi ve sonrası tüketilmek üzere hazırlanır (K.K., 10,14).*
- *Bazı ailelerde doğum öncesi "okuma" (dua) yapılır. Yaşlı kadınlar veya imamlar, doğumu kolaylaştırmak ve anne ile bebeğin sağlığını teminat altına almak için iyi geleceğine inandıkları bazı ayetler okurlar. Annenin giysisine küçük muska veya duaların yazılı olduğu küçük şeyler takılır. Sessizlik, huzur ve iyi sözler bu dönemde önemle vurgulanır (K.K., 10,13,17).*
- *Dungan halk inançlarına göre, annenin kötü enerjilerden korunması gerekir. Bu nedenle doğum yaklaşırken, annenin yalnız bırakılmaması, kapı eşiğine bıçak veya makas koyulması gibi uygulamalara rastlanır. Bazı durumlarda, annenin yatağının altına nazardan koruyucu objeler konur (K.K., 5,10,14).*
- *Doğuma kısa süre kala kadın komşular ve akrabalar, anne adayının yanında olur. Bu, sadece fiziksel değil psikolojik destek anlamına da gelir. Topluluk içinde dayanışma ruhu bu dönemde oldukça belirgindir (K.K., 16,17,18).*

1.1.1.8. Doğumu Kolaylaştıran Uygulamalar

Dungan kültüründe doğum süreci dini inançlar, geleneksel bilgiler ve halk arasında aktarılan pratiklerin bir araya geldiği önemli bir dönemdir. Doğumun daha rahat ve sağlıklı geçmesi için geçmişten günümüze uygulanan çeşitli yöntemler vardır. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz.

- *Doğumu kolaylaştırmak amacıyla çeşitli bitkisel çaylar kullanılır. Özellikle rahim kaslarını yumuşattığına inanılan sıcak içecekler (örneğin zencefil, tarçın, hurma kaynatmaları gibi) doğuma yaklaşan anne adayına verilir. Bu içeceklerin, hem fiziksel rahatlama hem de vücudun doğuma hazırlanmasına yardımcı olacağına inanılır (K.K., 5,7,18).*
- *Anne adayının doğum yapacağı ortamın sıcak ve huzurlu olması sağlanır. Rüzgar veya soğuk hava akımının doğumu zorlaştıracığına inanıldığı için odalar iyi ısıtılır ve sessizleştirilir. Işık da çoğunlukla loş tutulur (K.K., 7,10,14).*
- *Doğum öncesinde ve sırasında Kur'an'dan belirli ayetler okunur. Bu ayetlerin doğumu kolaylaştırdığına, annenin korkusunu azalttığına ve bebeği koruduğuna inanılır. Genellikle yaşlı kadınlar veya dini bilgisi olan bir aile büyüğü bu süreci yönlendirir (K.K., 10,11,18).*
- *Günümüzde doğum için sağlık merkezlerine de gidilse de doğum çoğunlukla ev ortamında ve kadın akrabaların desteğiyle gerçekleştirilir. Annenin elini tutmak, sırtına nazıkçe masaj yapmak gibi uygulamaların doğumun doğal akışını destekleyeceği düşünülür (K.K., 11,13,17).*
- *Doğumun zor geçmemesi için annenin yatağının altına makas koyulması, kapının arkasına nazar önleyici objeler asılması gibi uygulamalara rastlanır. Bu pratiklerin kötü ruhlardan koruduğuna ve doğumu kolaylaştırdığına inanılır (K.K., 13,14).*
- *Anne adayına doğumun doğal bir süreç olduğu anlatılır, korkmaması ve sakin kalması öğütlenir. Dungan kadınları arasında bu bilginin kuşaktan kuşağa aktarıldığı görülür; özellikle yaşlı kadınlar doğum yapan genç kadınlara sürekli moral verirler (K.K.,17,18).*

Özellikle kenar mahalle ve kırsal bölgelerde yaşayan kadınlar, büyüklerinden öğrendikleri bitkisel yöntemleri ve dini uygulamaları doğum sürecinde kullanmaya devam

etmektedirler. Şehir merkezlerinde yaşayan Dungan kadınları ise bunların bir kısmını uygularken bir taraftan da sağlık merkezlerine gitmekte ve doğumu bir sağlık kuruluşunda gerçekleştirmeyi tercih etmektedir. Bu yaklaşım, Dungan toplumunun kültürel sürekliliğini korurken, modern sağlık hizmetlerinden de yararlanma eğilimini gösterir. Özellikle doğumun ilerleyen aşamalarında geleneksel uygulamaların rahatlatıcı etkisiyle modern tıbbi desteğin birleştirilmesi, annenin hem fiziksel hem de psikolojik olarak sürece hazırlanmasını sağlar.

1.1.2. Doğum Sonrası ve Çocuk

Doğumun hemen ardından başlayan lohusalık dönemi (çoğu zaman kırk gün olarak kabul edilir), annenin hem bedenini dinlenmesi hem de ruhen korunması amacıyla çeşitli kurallarla çevrelenmiştir. Bu dönemde anneye ağır işler yaptırılmaz, belirli gıdalarla beslenmesine özen gösterilir ve mümkün olduğunca annenin huzurlu bir ortamda bulunması sağlanır.

Yeni doğan bebek ise “temiz” bir varlık olarak kabul edilir. Aynı zamanda dış etkenlerden zarar görebilecek kadar savunmasız olduğu düşünülür. Bu nedenle çocuğun korunması için dua edilmesi, Kur’an okunması ya da nazardan koruyacak objelerin beşiğe asılması gibi uygulamalara başvurulur. Bazı aileler geleneksel yöntemlerle çocuğun “kırkı” çıkana kadar dışarıya çıkarılmaması gerektiğine inanır (K.K., 5,7,17,18).

Doğum Sonrası ve Çocuk başlığını, “Çocuğu Yaşamayan Ailelere Yönelik Geleneksel Uygulamalar, Lohusalık Dönemi ve Bu Döneme Dair İnanışlar, Anne Sütünün Yetersizliğine Karşı Başvurulan Uygulamalar, “Kırklama” ve “Kırk Çıkarma” Ritüelleri, Bebeği Nazardan Koruma Yolları, Diş çıkarma Süreci ve “Diş Hediği” Geleneği, Sünnnet, Kirvelik, Çocukla İlgili Toplumsal İnanış ve Pratikler” alt başlıklarında ele almaya çalışacağız.

1.1.2.1. Çocuğu Yaşamayan Ailelere Yönelik Geleneksel Uygulamalar

Dunganlarda çocuğu yaşamayan kadın ya da çiftlere yönelik uygulamalar, hem dini hem de kültürel inançlarla şekillenmiş olup, bireyin kaderi ile toplumun manevi değerleri arasında kurulan sembolik bir bağ olarak değerlendirilebilir. Konuştuğumuz Dunganlardan edindiğimiz

bilgilere göre bu konuda insanların bazı tedbirlere başvurdukları görülmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- *Çocuk sahibi olamamayı, çoğu zaman yalnızca biyolojik bir problem olarak değil, toplumsal bir eksiklik ve hatta bazen ilahi bir sınav olarak algılamaktadırlar (K.K., 5,7,10,14).*
- *Çocuğu yaşamayan kadının “uğursuz” olduğu düşüncesi toplumun bazı kesimlerinde hâlen varlığını sürdürse de, bu durumu çözmek için başvurulan yöntemler daha çok kadının yeniden doğurgan bir kimlik kazanmasını amaçlamaktadır (K.K., 5,13,17).*
- *Çocuğu olmayan kadınlara bazı bitkisel kürlerin uygulanması, toplumun yaşlı kadınları tarafından önerilen geleneksel beslenme biçimlerinin takip edilmesi yaygın olarak uygulanmaya çalışılır (K.K., 7,10,14,18).*
- *Toplumda manen yer edinmiş din adamları ya da dini liderler aracılığıyla yapılan dua seansları ve muskalar da bu sorunun çözümünde başvurulan yollar arasındadır. Bu uygulamaların temelinde, doğurganlığın sadece fiziksel değil, aynı zamanda ruhsal bir dengeyle ilişkili olduğuna dair inanç yatmaktadır (K.K., 13,14,16).*
- *Çocuğu yaşamayan kadının, başka bir kadının çocuğunu kısa bir süreliğine emzirmesi veya bu çocukla sembolik bir bağ kurması sağlanır. Bu yolla hem bereketi paylaşılacağına hem de annenin yeniden doğurganlık kazanacağına inanılır (K.K., 10,14).*

Bu tür inanç ve uygulamalar, Dunganlarda kadının yeniden sosyal kabul görmesini sağlamanın yanı sıra, doğurganlığın kutsallığını da pekiştirmektedir. Dolayısıyla bu pratikler, bireysel olduğu kadar kolektif bir iyileşme ve dayanışma süreci olarak da değerlendirilebilir.

1.1.2.2. Lohusalık Dönemi ve Bu Döneme Dair İnanışlar

Lohusalık, yani doğumdan sonraki ilk kırk gün, hem anne hem de bebek için son derece hassas ve korunması gereken bir dönem olarak görülür. Bu süreç, sadece fiziksel iyileşme için değil, ruhsal korunma açısından da önem taşır. Geleneksel inançlara göre, lohusa kadın ve yeni doğan bebek, kötü ruhlara ve nazara karşı savunmasızdır. Bu nedenle, doğumu takip eden kırk gün boyunca, annenin ve bebeğin korunmasına yönelik bazı uygulamalara başvurulur (K.K., 5,7,18).

- *Lohusalık dönemi doğumdan sonraki ilk kırk günü kapsar (K.K., 5,7,10,11,13,14,18).*
- *Anne ve bebek kötü ruhlara ve nazara karşı korunmaya çalışılır (K.K., 7,11,13,16,17).*
- *Anne başını ve belini sıcak tutacak şekilde örtünür, soğuktan korunur (K.K., 10,14).*
- *Odada bıçak veya makas bulundurulur; kötü ruhları uzaklaştırdığına inanılır (K.K., 5,7).*
- *Lohusa kadın geceleri yalnız bırakılmaz; yalnızlık tehlikeli görülür (K.K., 14,17,18).*
- *Sıcak, besleyici yiyecekler (et suyu, çorbalar, bitki çayları) tüketilir (K.K., 11,13,14).*
- *Kuran okunur, dualar edilir; ayetler koruma amacıyla kullanılır (K.K., 5,10,14).*

1.1.2.3. Anne Sütünün Yetersizliğine Karşı Başvurulan Uygulamalar

Dunganlarda anne sütünün yetersiz olması ciddi bir mesele olarak görülür. Bu konuda hem annenin hem de bebeğin sağlığı için çeşitli geleneksel yöntemlere başvurulur. Saha araştırmalarımızdan elde ettiğimiz bilgilere göre, öncelikle annenin sütünü artırmak amacıyla özel bir beslenme programı uygulanır. Bu programda özellikle et suyu çorbaları, bol miktarda su, sıcak süt ve enerji veren gıdalar öne çıkar. Bu konuda yapılanları vermeye çalışalım.

- *Anneye süt artırıcı olarak kabul edilen özel yiyecekler (özellikle sıcak çorbalar, et suyu, tahıllar) verilir (K.K., 10,11,18).*
- *Sütü artırdığına inanılan yerel bitki çayları ve karışımlar tüketilir (K.K., 5,17,18).*
- *Annenin göğüs bölgesinin ve genel vücudunun sıcak tutulmasının sütü artıracığına inanılır (K.K., 7,13,16).*
- *Annenin fazla yorulmaması, ruhsal olarak sakin kalması ve yeterli uyuması için özel önlemler alınır (K.K., 5,13,16,18).*
- *Eğer anne sütü yetersizse, güvenilir ve ahlaki özellikleri yüksek bir süttanne bulunarak bebeğin beslenmesi sağlanır (K.K., 13,14,16).*
- *Anne ve bebek için dualar edilir, süt üretimini artırmak amacıyla bazı dini ritüeller uygulanır (K.K., 7,10,14).*
- *Sütün kesilmesi ya da azalması nazarla ilişkilendirildiğinden, annenin üzerine koruyucu tılsımlar veya dualı bez parçaları konulur (K.K., 5,18).*

1.1.2.4. Kırklama ve Kırk Çıkarma Ritüelleri

Dunganlarda doğum sonrası dönemde hem annenin hem de bebeğin korunmasını amaçlayan önemli pratiklerden biri de kırklama ve kırk çıkarma geleneğidir. Bu uygulamalar, annenin ve bebeğin doğum sonrası kırılgan dönemini sağlıklı bir şekilde tamamlamalarını sağlamayı hedefler.

Kırklama süreci, doğumdan sonraki ilk kırk gün boyunca annenin ve bebeğin dış dünya ile temasının sınırlandırılmasını içerir. Bu dönemde, annenin evden dışarı çıkmaması, bebeğin de yabancılarla mümkün olduğunca az temas etmesi gerektiğine inanılır. Böylece hem fiziksel hem de ruhsal açıdan korunmaları amaçlanır (K.K., 7,10,11,14). Bu konudaki uygulamaları vermeye çalışalım.

- *Kırk çıkarma sırasında Kuran'dan ayetler veya kısa dualar okunur; özellikle "Ayet-el Kürsi" gibi koruyucu dualar tercih edilir (K.K., 5,10,14,16).*
- *Anne ve bebeğin üzerine su dökülürken, her su döküşte "Sağlık, mutluluk ve uzun ömür dileği" tekrarlanır (K.K., 7,11,16).*
- *Suya karıştırılan objelerin (taş, para, çiçek, ayna gibi) her biri için ayrı ayrı iyi dilekler söylenir. Örneğin; taş için "Ömrü sağlam ve dirençli olsun", çiçek için "Hayatı güzel kokularla dolsun" gibi (K.K., 16,18).*
- *Bebeğin gelecekteki hayatı için; rızkının bol olması, ahlaklı bir birey olması, toplum içinde saygı görmesi gibi temenniler yapılır (K.K., 10,18).*
- *Törenin sonunda, orada bulunan yaşlı ve saygıdeğer kişiler tarafından topluca "hayır duası" edilir; böylece bebeğin hayatı için kolektif bir koruma sağlandığına inanılır (K.K., 5,7,18).*

1.1.2.5. Bebeği Nazardan Koruma Yöntemleri

Dungan kültüründe bebeklerin doğum sonrasında maruz kalabileceği görünmez tehditler arasında en çok öne çıkan inanışlardan biri "nazar" olgusudur. Dunganlarda, bebeğin kötü bakışlardan etkilenmesini önlemek amacıyla çeşitli uygulamalara başvurulur. Bunların başında, bebeğe geçici ve aldatici bir ad verilmesi gelir. Bu strateji, çocuğu tanımayan ruhani varlıkların ilgisini azaltmak ve onu görünmez kılmak amacıyla uygulanır. Ayrıca beşiğe veya çocuğun kıyafetine kırmızı iplikler, parlak boncuklar ya da metal nesneler asılması gibi uygulamalarla

çocuğun etrafında koruyucu bir çember oluşturulmaya çalışılır. Bu tür nesneler, sadece geleneksel Çin estetik unsurlarının yansıması değil, aynı zamanda kötü ruhları caydırıcı semboller olarak da değerlendirilir. Bununla birlikte, İslamî unsurların etkisiyle, bebeğin üzerinde taşınmak üzere Kur'an ayetlerinin yazılı olduğu küçük muska veya kâğıt parçaları hazırlanır; bu uygulamalar özellikle yaşlı kadınlar tarafından titizlikle sürdürülmektedir. Felak ve Nas gibi koruyucu surelerin bebeğe okunarak üflenmesi veya yazılarak beşik altına yerleştirilmesi, Dungan halkının İslamî gelenek ile halk inançlarını eşzamanlı olarak yaşattığının göstergesidir (K.K., 5,7,11,14,18). Bu ritüeller kolektif hafızada da bebeğin yaşama tutunabilmesi için gerekli koruyucu bir zırh olarak algılanmaktadır.

1.1.2.6. Diş Çıkarma ve Diş Hediği Geleneği

Dungan toplumunda, bebeklerin ilk dişini çıkarması kültürel açıdan önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Edinilen sözlü aktarımlara göre, bebeklerin diş çıkarma dönemi genellikle huzursuzluk, iştahsızlık ve uykusuzluk gibi belirtilerle kendini gösterir. Bu süreçte bebek sık sık ağlar, anne ve babayı uykusuz bırakır; aynı zamanda ishal görülmesi ve yoğun salya akışı da yaygındır. Bebeğin sürekli olarak çevresindeki nesneleri ağzına götürme eğilimi, halk arasında “dişinin kaşındığı” şeklinde yorumlanır. Genellikle buğday, pirinç, kuru üzüm, ceviz gibi malzemelerden oluşan karışık bir tatlı ya da karışım yapılır. Bu karışıma “diş hediği” (veya bazı toplumlarda “diş buğdayı”) denir. Katılanlara bu özel karışım dağıtılır. Bu, hem paylaşım hem de bereket temsili olarak görülür. Geleneksel olarak altın, gümüş, kıyafet veya oyuncak gibi hediyeler verilir. Bebeğin önüne kaşık, kalem, makas, para gibi semboller konur. Bebek hangisini seçerse, gelecekte onunla ilgili bir mesleğe sahip olacağına inanılır. Çocuğun sağlıklı, bereketli, zeki ve hayırlı biri olması için dua edilir (K.K., 7,10,11,13). Bu uygulamanın toplumsal dayanışmayı ve aile içi bağları güçlendirdiğini söyleyebiliriz.

1.1.2.7. Sünnet

Dunganlarda sünnet töreni genellikle 3 ila 9 yaşları arasında gerçekleştirilir ve ailenin ekonomik durumuna göre sade ya da daha geniş katılımlı kutlamalarla yapılır. Tören günü, sünnet olacak çocuk için özel olarak dikilmiş geleneksel kıyafetler hazırlanır; bunlar genellikle işlemeli gömlek, yelek ve başlık gibi süslemeli parçalardan oluşur. Tören başlamadan önce çocuğa bu giysiler giydirilir ve törene dini bir anlam kazandırmak amacıyla Kur'an okunur,

yaşlılar tarafından sağlık ve ahlak üzere bir yaşam dileğiyle dualar edilir. Sünnet işlemi genellikle tıbbi koşullarda ya da bu alanda deneyimli bir kişi tarafından gerçekleştirilir. Tören sonrasında çocuğa hediyeler verilir. Özellikle para, oyuncak, kıyafet ve geleneksel olarak nakışlı mendillerin verilmesi yaygındır. Kadınlar, hazırlık sürecinde ve yemek ikramlarında aktif rol oynarlar. Misafirlere etli pilav, sebzeli yemekler ve tatlılar sunulur. Bazı köylerde sünnet sonrası çocuk için küçük bir tiyatral canlandırma ya da oyun tertip edilir. Bu geleneksel uygulamalar, Dungan toplumunda İslamî öğelerle yerel Çin etkilerinin birleşerek şekillendirdiği özgün bir kültürel mirası yansıtır. Törenin sonunda yapılan ortak dua, yalnızca çocuğa değil, tüm katılımcılara yönelik bir sağlık ve huzur dileğiyle tamamlanır (K.K., 5,7,10,11,17,18).

Son yıllarda Dungan toplumunda sünnet törenlerinde gözlemlenen bazı değişimler, hem modern tıbbi uygulamaların yaygınlaşması hem de şehirleşmenin artmasıyla yakından ilişkilidir. Özellikle Bişkek ve çevresinde yaşayan şehirli Dungan aileler, artık sünneti geleneksel köy törenleriyle değil, hastane ortamında ve daha sade bir biçimde gerçekleştirmeyi tercih etmektedirler. Geleneksel olarak evde düzenlenen törenlerin yerini, kısmen restoran veya sosyal tesislerde yapılan yemekli kutlamalar almıştır. Ayrıca, geçmişte kadınların birlikte hazırladığı ev yapımı yemeklerin yerini çoğu zaman dışarıdan sipariş edilen menüler almaktadır. Yine de, bazı sembolik öğelerin-örneğin dua okunması, özel kıyafet giydirilmesi ve hediyeleşme halen törenlerde yaşatıldığı görülmektedir (K.K., 7,10,14,16).

Dunganlar arasında geleneksel ritüellerin biçimsel olarak dönüşse de, içerik ve anlam açısından halen korunduğu görülmektedir. Geleneksel kıyafetler artık daha çok sembolik olarak fotoğraf çekimi için giydirilirken, hediyeler ise modern tüketim kültürüne uygun şekilde (cep telefonu, tablet, nakit para) verilmektedir. Bu durum, Dungan toplumunun İslamî ve kültürel değerlerini günümüz yaşam koşullarıyla birlikte yeniden yorumladığını ortaya koymaktadır. Modernleşme, geleneği zayıflatmaktan çok, onu yeni biçimlerde yaşatma çabasına dönüşmektedir.

1.1.2.8. Kirvelik

Dungan ailelerinde kirvelik benzeri ilişkiler, sünnet törenleriyle bağlantılı olarak ortaya çıkan ve çocuğun toplumsal çevresini güçlendirmeye hizmet eden önemli bir gelenektir. Her ne kadar “kirve” terimi Dungan dilinde birebir karşılık bulmasa da, bu işlevi yerine getiren kişiler

özellikle sünnet törenlerinde sembolik bir akrabalık kurarak çocuk ve ailesiyle sosyal bağ geliştirir. Sünnet sırasında çocuğun yanında duran, onu törende manevi olarak destekleyen ve tören sonrasında da ailesiyle özel bir ilişki sürdüren kişi, Türk toplumlarındaki kirveye benzer bir rol üstlenir. Bu kişiler, çocuğun büyüme sürecinde rehberlik edebilecek, gerektiğinde aileye maddi veya manevi destek sağlayabilecek güvenilir kişiler arasından seçilir. Görüşmelerde, özellikle Çüy Vadisi'ndeki bazı köylerde bu geleneğin hâlen sürdüğü, ancak daha çok yaşlı kuşaklar tarafından önemsendiği gözlemlenmiştir. Kirvelik ilişkisi, akrabalık bağları kadar güçlü bir toplumsal dayanışma modeli olarak görülür ve iki aile arasında uzun vadeli bir güven ilişkisi kurulmasına katkı sağlar (K.K., 13,14,18).

Dungan toplumunda sünnetle bağlantılı olarak gelişen kirvelik benzeri ilişkiler, çocuğun toplumsal statüsünü güçlendiren ve ailesine destek sunan sembolik akrabalık formları üzerinden sürdürülmektedir. Her ne kadar “kirve” terimi doğrudan kullanılsa da, sünnet törenlerinde çocuğun yanında bulunan ve aileyle özel bir sosyal bağ kuran kişiler, bu işlevi üstlenmektedir. Bu kişiler tören sırasında çocuğun manevi koruyucusu gibi davranır ve tören sonrası da aileyle sürdürülen ilişkiyi temsil eder. Dunganlar arasında bu bağ, özellikle eski kuşaklarda, karşılıklı saygı, dayanışma ve gerektiğinde maddi destek ile sürdürülmektedir (K.K., 7,11,16,18).

1.1.2.9. Çocukla İlgili Toplumsal İnanış ve Pratikler

Dunganlar çocuklarla ilgili yukarıda sayılanların dışında bazı başka inanç ve uygulamalara da sahiptirler. Elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda bunları maddeler halinde vermeye çalışalım.

- *Anne ve bebeğin hastalıklardan etkilenmemesi için kırmızı ip, tül veya nazar boncuğu gibi öğeler kullanılır* (K.K., 11,16,17).
- *Bebeğin kulağına kırmızı ip bağlanarak “nazara karşı korunması” amaçlanır* (K.K., 11,17).
- *Diş çıkarma döneminde, bebek huzursuz olup ağzına her şeyi götürürken diş etlerini rahatlatmak için yeşil soğan verilir* (K.K., 5,7,10).
- *Sürekli huzursuzluk veya ağlama durumlarında, yaşlı kadınlara dua ettirilir* (K.K., 5,7,10,11,13,14).

- *Çocuklara isim verirken genellikle büyükbaba veya dede adlarını taşıyan, Arapça ve Dunganca isimler tercih edilir (K.K., 10,11,14,16).*
- *Çocuğun ilk doğum yıl dönümünde önüne kalem, para, kaşık gibi nesneler konur; bebeğin bunlardan birini seçimi gelecekteki mesleğine dair bir sembol olarak yorumlanır (K.K., 7,11,14,16,18).*
- *Çok ağlayan veya uyumayan bebeğin “adının hafif geldiğine” inanılır. Böyle durumlarda bebeğe ikinci bir isim verilir ya da dua ile isminin ağırlığı arttırılır (K.K., 5,18).*
- *Sürekli düşen, hasta olan veya huzursuz olan çocuklar yere yatırılır ya da çıplak ayakla çimene bastırılır. Bu, çocuğun yerle bağ kurması ve sağlığının dengelenmesi için yapılır (K.K., 17,18).*
- *Çocuğun ilk yürüyüşünde ayak bileklerine ip bağlanır, dua edilir ve sonra ip kesilerek çocuğun yürümesi teşvik edilir. Bu törene bazen “ilk adım kesme” denir (K.K., 5,7,10,11,13,14).*
- *Kötü rüya gören çocuk, sabah güneş doğarken dışarı çıkarılır. Bu, çocuğun güçlü, tok ve sağlıklı bir yaşam sürmesi için yapılır (K.K., 10,11).*

Bu anlatılar, Dungan toplumunun çocukla ilgili pratiklerinde İslamî değerler, Çin kültürel mirası ve Orta Asya halk inançlarının bir arada yaşadığını göstermektedir. Modernleşmeye rağmen, bu uygulamalar çok yaygın olmasa da hala devam etmekte ve toplumsal kimliğin aktarımında önemli bir rol oynamaktadır.

1.2. EVLENME ve DÜĞÜN

Evlilik, toplumda sağlıklı ailelerin oluşmasını sağlayan en temel birliktelik biçimidir. Birbirini önceden tanımayan iki insan, evlenerek bir aile kurmaya karar verir. Bu yönüyle evlilik, mutluluk verici olduğu kadar zorluklar da barındırabilir. Çünkü farklı geçmişlere ve alışkanlıklara sahip iki kişi, önemli ve kutsal bir birliktelik kurar. Hayatlarını birlikte sürdürmeye söz verir ve birbirlerine sadakat gösterirler. Aile, kültürel mirasın, dini inançların ve toplumsal kuralların nesilden nesile aktarıldığı en temel yapıdır. Bireyler, kimliklerini ve toplum içindeki rollerini büyük ölçüde ailede öğrenirler. Bu yüzden sağlam ve işlevsel aile yapıları, hem bireylerin gelişimi hem de toplumun düzeni ve sürekliliği için büyük önem taşır.

Dolayısıyla Evlilik ve düğün, insan hayatının önemli geçiş dönemlerinden biri olarak kabul edilir. Dunganlarda evlenme süreci, zengin gelenek ve ritüellerle doludur. Bu genel başlığı *Kısmet Açma, Evlilik ve Eş Seçimi, Evlenme Çağı, Görücülük, Dünür Gönderme, Nişan, Nikâh, Düğün, Boşanma, Evlilik Dışı Birlikteliklere Bakış ve Kız Kaçırma* gibi aşamalarla birlikte ele alınacaktır.

1.2.1. Kısmet Açma

Dunganlarda evlilik çağına gelmiş ancak kısmetinin kapalı olduğunu düşünen gençlerin çeşitli uygulamalara başvurdukları veya gençler için çeşitli geleneksel uygulamalara başvurulduğu görülmektedir. Bunlardan bazı örnekler vermeye çalışalım.

- *Evlenemeyen genç kızın başına kırmızı bir örtü örtülerek dua okunur. Kırmızı renk Dunganlar arasında koruyucu ve uğur getirici bir semboldür (K.K., 10,11,18).*
- *Tesbih, yüzük veya ekmek gibi nesneler yastığın altına konularak genç kızın rüyasında nasibini görmesi beklenir (K.K., 7,16,17).*
- *Belirli gün ve saatlerde aynaya ya da suya baktırılarak kısmetinin görüleceğine inanılır. Dunganlara göre ayna/su, geçmiş ve gelecek arasında bir “yansıma alanı”dır; geleceği gösterdiğine inanılır (K.K., 5,7,11,18).*
- *Tecrübeli ve dini bilgiye sahip yaşlı kadınlar tarafından özel “nasip açma duası” okunur. Toplumda manevi gücü olduğuna inanılan kadınlardan medet umma, hâlen özellikle kırsal bölgelerde olmak üzere uygulanmaktadır (K.K., 13,14,16).*
- *Ritüel sonrasında ihtiyaç sahibi birine sadaka verilerek iyilikle birlikte kısmetin de açılacağına inanılır. Hayır yapmanın uğursuzlukları gidereceği ve kaderi değiştireceğine inanılır (K.K., 5,14,16,18).*
- *Bazı bölgelerde, genç kız dileğini kimseye söylemeden belirli duaları tekrarlar. Kalpte tutulan temiz niyetin Allah katında makbul olacağına inanılır. Bu süreçte genellikle yalnız kalması önerilir (K.K., 5,7,16,18).*
- *Kur'an-ı Kerim'den belirli ayetler okunur ve bir büyüğün rehberliğinde niyet açılır. İlahi kelamın bereketiyle yol gösterici bilgi ve iç huzur elde edilmesine inanılır. İslami gelenekte “istihare”ye vb. benzeri uygulamalarla örtüşür. Daha çok yaşlılar ve dini bilgi sahibi kişiler tarafından uygulanmaktadır (K.K., 7,10,11,13,14).*

Dunganlarda “kısmet açma” ile ilgili uygulamalar, İslamî dualar ile Çin kökenli halk inançlarının karışımı bir kültürel yapı oluşturmaktadır. Günümüzde özellikle kırsal bölgelerde yaşayan Dunganlar bu uygulamaları yaşatmaya devam etmektedirler. Şehirleşme ve modernleşmeyle birlikte, bu geleneklerin anlamı inançtan ziyade kültürel miras bilinciyle sürdürülmektedir.

1.2.2. Evlilik ve Eş Seçimi

Dunganlarda evlilik iki ailenin ve kimi zaman iki topluluğun sosyal ve kültürel kaynaşması olarak görülür. Geleneksel ailelerde eskiden evlilikler görücü usulüyle yapılır ve bu süreçte her iki ailenin onayı büyük önem taşırdı. Aileler arasında başlayan tanışma süreci, yaşlıların aracı olmasıyla ilerler ve karşılıklı uygunluk görülürse nişan kararı alınırdı. Dungan kültüründe, özellikle geçmişte, evlenecek gençlerin birbirlerini önceden tanımaları yaygın değildi. Ancak dini kurallar doğrultusunda, evlenmeden önce kısa bir görüşmeye izin verilirdi (K.K., 1,4,5,15).

Modern dönemle birlikte evlenme biçimlerinde değişiklikler gözlemlenmektedir. Özellikle şehirlerde yaşayan gençlerin, artık kendi tercihleri de dikkate alınmaktadır. Bu durum, geleneksel yapının esnemesine neden olmuştur. Ancak hâlâ birçok Dungan ailesi için aile onayı, dini uygunluk ve kültürel denklik evlilikte en önemli kriterler arasında yer alır. Ayrıca bazı ailelerde kısmet açma ritüelleri ya da rüya yorumları gibi halk inançlarına dayalı karar mekanizmaları da evlenme sürecine yön vermeye devam etmektedir. Dolayısıyla Dunganlarda evlenme biçimleri, hem geleneksel hem de modern değerlerin birlikte var olduğu bir geçiş alanı oluşturmaktadır (K.K., 2,3,4,6).

Dungan kültüründe eş seçimi, geleneksel olarak aile büyüklerinin gözetiminde ve toplumsal normlara uygun şekilde yürütülür. Özellikle kırsal bölgelerde geçmişten günümüze kadar süregelen anlayışa göre, gençlerin evlenecekleri kişiyi kendilerinin seçmesi nadir görülür; bunun yerine anne-baba veya aile büyükleri tarafından uygun görülen adaylar arasından seçim yapılır. Kimi durumlarda, eş seçiminde ekonomik durum da etkili olabilmektedir. Tarımla uğraşan bir ailenin çocuğu, aynı iş kolundan gelen biriyle evlendirilmeye çalışılır. Ayrıca Dunganlar arasında akraba evliliklerine geçmişte daha sık rastlanırken günümüzde dışarıdan

evlenmeler de gerçekleşmektedir.Özellikle eş seçimi konusundaki bazı inanç ve uygulamaları vermeye çalışalım.

- *Eş seçimi genellikle aile büyüklerinin yönlendirmesiyle gerçekleşir. Aile onayı olmadan evlilik kararı almak çoğu zaman hoş karşılanmaz (K.K., 1,4,6,10,11).*
- *Adaylar genellikle ailelerin birbirine önerisiyle tanışır. Görüşme öncesinde taraflar hakkında bilgi toplanır (K.K., 1,3,5,7).*
- *Adayın namaz kılması, helal-haram duyarlılığı ve ahlaki duruşu belirleyici faktörlerdir. Ailenin de dini değerlere uygun yaşaması beklenir (K.K., 1,5,7,8,18).*
- *Aynı etnik kökenden (Dungan) olmak, dil ve geleneklere hâkim olmak önemlidir (K.K., 2,4,5,6,15).*
- *Farklı etnik gruplarla evlilik nadirdir ve bazı ailelerce hoş karşılanmaz (K.K., 2,4,6,11,13).*
- *Özellikle kuzen evlilikleri geçmişte soy bağlarını korumak için tercih edilirdi. Günümüzde bu oran azalmaktadır (K.K., 1,3,18).*
- *Aileler, benzer sosyal ve ekonomik geçmişe sahip eş adaylarını tercih eder. Tarım ya da ticaretle uğraşan aileler bu yapıyı korumaya çalışır (K.K., 1,8,11,18).*
- *Özellikle şehirli ve eğitilmiş gençler arasında eş seçiminde gençler daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Ancak bu durumda dahi ebeveyn onayı ve dini-duygusal uyum önem taşır (K.K., 1,6,7,10,11,17,18).*

1.2.3. Evlenme Çağı

Dunganlarda evlenme çağı, genel olarak genç yaşlarda başlamaktadır. Özellikle kırsal bölgelerde genç yaşlarda evlenmeler yaygın bir uygulama olarak devam etmektedir. Bu anlayış geleneksel aile yapısının korunması ve toplum içinde genç bireylerin sorumluluk üstlenerek aile kurmasının teşvik edilmesiyle ilişkilidir. Elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda bu konuda şunlar söylenebilir.

- *Özellikle kızlar için evlenme yaşı erken başlar. Genellikle 16-18 yaş aralığı evlilik için uygun kabul edilir (K.K., 1,2,5,13).*

- *Erkeklerde evlenme yaşı biraz daha geçtir. 18-20 yaşları arasında evlenmeleri beklenir, ancak maddi yeterlilik de önemli görülür (K.K., 1,4,5,11,13).*
- *Dunganlar arasında “Kısmeti erken açıldı” tabiri çok kullanılır. Genç yaşta evlenen kızlar için bu durum olumlu değerlendirilir (K.K., 1,10,11,18).*
- *Erkeklerin evliliğe hazır sayılması ekonomik bağımsızlıkla ilişkilidir. Erkeklerin ev geçindirecek duruma gelmeleri evlenme için önemsenir (K.K., 2,3).*
- *Son dönemlerde şehirli gençler arasında evlenme yaşı biraz yükselmiştir. Eğitim, iş ve bireysel tercih gibi nedenlerle 20-28 yaş aralığı yaygındır (K.K., 3,5,6,7,11,15).*
- *Kırsal bölgelerde erken evlenme geleneği büyük ölçüde devam etmektedir. Bunda aile baskısı, geleneksel değerler ve toplumsal beklentiler etkilidir (K.K.,1,5).*
- *Modernleşme ile birlikte bireysel kararlar artmıştır. Evlilik yaşı artık sadece aile değil, bireyin eğitimi ve isteğiyle de belirlenmektedir (K.K., 2,15,17).*

1.2.4. Görücülük

Dunganlarda evlilik sürecinin en önemli aşamalarından biri görücülüktür. Bu gelenek, evlenecek çiftin tanışmasından önce ailelerin uygun bir eş arayışına girmesiyle başlar. Bunu şu şekilde ifade etmek mümkündür.

- *Çocuğun evlenme yaşına geldiği kanaatine varan aileler, evlenme çağına gelen çocukları için uygun eş adayı aramaya başlar (K.K., 1,6).*
- *Büyükanneleler, teyzeler veya tanıdık kadınlar, aday kız veya erkeğin ailesiyle ilk teması kurar (K.K., 5,7,10).*
- *Adayın namaz kılıp kılmaması, aile yapısı, ahlaki duruşu ve geleneklere bağlılığı önemli kriterler arasındadır (K.K., 1,5,7).*
- *Kızın mahremiyetine saygı gösterilir. Doğrudan yüzeysel değerlendirmelerden kaçınılır, daha çok dolaylı gözlem ve çevreden bilgi alınır (K.K., 1,5).*
- *Kızın annesiyle yapılan sohbet, ev ortamı, edep ve nezaket gibi faktörler yine dikkate alınan önemli faktörlerdir (K.K., 1,5,18).*
- *Her iki taraf da memnun kalırsa dünürücü gönderilir. Yani olumlu geçen görücülükten sonra kız isteme aşamasına geçilir (K.K., 1,2,3).*

- *Şehir merkezlerindeki uygulamalarda son zamanlarda süreçte bazı değişiklikler gözlemlenmektedir (K.K., 1,5).*
- *Özellikle kimi şehirli ve eğitimli gençler arasında son zamanlarda karşılıklı tanışma ve arkadaşlıklar görülmektedir. Buna rağmen ailenin etkisi ve geleneksel görücülük, hâlâ önemini korumaktadır (K.K., 2,5,18).*

Netice itibariyle bütün bunlar, Dungan toplumunda görücülüğün aile merkezli, dikkatli ve kültürel değerlere saygılı bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

1.2.5. Dünürcü Gönderme

Dungan kültüründe evlilik süreci, görücülük aşamasından sonra tarafların birbirinden memnun kalması durumunda dünür gönderme ile devam eder. Bu, erkek ailesinin niyetini resmî olarak kız tarafına bildirdiği, geleneksel ve saygıya dayalı bir adımdır. Dünürcülüğü maddeler halinde ifade etmek gerekirse bu konuda şunlar söylenebilir.

- *Dünürcüler genellikle yaşlı ve saygın kişilerden seçilir. Adayın annesi, babası, akrabalar ya da toplumsal itibarı yüksek büyükler bu görevi üstlenir (K.K., 1,3,5,17).*
- *Ailelerin kültürel ve ahlaki uygunluğu değerlendirilir. Dinî hassasiyet, ahlaki yapı, geleneklere bağlılık ve aile geçmişi dikkate alınır (K.K., 1,2,5).*
- *Sembolik hediyelerle ciddiyet gösterilir. Dünürcüler yanlarına tatlı, meyve sepeti, kumaş ve çay gibi hediyeler alırlar (K.K., 2,4,5,8).*
- *Ziyaret esnasında nazik ve ölçülü konuşma esastır. Taraflar arasında kırıncı veya aceleci ifadelerden kaçınılır; karşılıklı saygı ön plandadır (K.K., 5,6).*
- *Modern şehirli Dunganlarda bu gelenek esneklik kazanmıştır. Gençler bireysel eş seçimi yapabilse de, aileler hâlâ dünürcü gönderme geleneğine önem verir (K.K., 1,2,18).*
- *Kızın babası, damadı önceden tanıyor olsa bile onu daha iyi tanımaya çalışır ve bütün hareketlerini gizlice gözlemler. Bu davranış biçimi Çin ve genel olarak Asya toplumlarında eskiye dayanan bir saygı göstergesidir (K.K., 3,4,6,8).*
- *Dunganlar arasında bu gelenek giderek farklılaşmaktadır (K.K., 10).*
- *İlk ziyarette sadece bir svat (aracı) gider, ikinci ve üçüncüde üç kişi olurlar. Her ziyarette damat ve ailesi övülür. İlk iki ziyarette çoğu zaman kesin bir yanıt verilmez (K.K., 2,10,11).*

- *Bu geciktirme: Kızın değerini artırma amacı taşır. Ailenin dikkatli karar verdiğini gösterme amacı taşır. Karar üçüncü ziyarette verilir (K.K., 1,2,3).*
- *“Zuan Shou” adlı el sıkışma töreni yapılır. Sağ eller temas ettirilir. Sol ellerle karşı tarafın elinin tersi kapatılır ve aşağıya doğru indirilir. Bu uygulama, burada verilen kararın ve karşılıklı anlaşmanın kutsallığını ve bağlayıcılığını simgeler. Zuan Shou’dan sonra sözünden dönmek büyük ayıp ve itibarsızlık sebebidir (K.K., 11,13,14,15).*
- *Eğer teklif uygun görülmezse aile doğrudan reddeder. Reddetme gerekçeleri kibar ifadelerle açıklanır. Örnek: “Çocuğumuz henüz çok küçük” (K.K., 3,5,17,18).*
- *Baba, damadı gizlice birkaç kez izler. Duruşu, konuşması, çalışkanlığı, akran ve büyüklere davranışı değerlendirilir. Bu gözlemler eşiyle paylaşılır (K.K., 4,6,7,8).*
- *Damat ve ailesi, düğün öncesi gelin evine giremez. Kızın babası da damatla doğrudan konuşmaz (K.K., 1,2,3).*

1.2.6. Nişan

Kırgızistan’da yaşayan Dunganlarda, evlilik süreci belirli aşamalarla yapılandırılır ve bu sürecin ilk basamağını nişan oluşturur. Nişan süreci genellikle “kız isteme” (*kinchi shıvın*) ile başlar. Aday damadın ailesi, uygun bir aracı vasıtasıyla kız tarafına başvurur. Görüşmeler sırasında taraflar arasında karşılıklı beklentiler, maddi koşullar ve düğün sürecinin detayları müzakere edilir. Eğer taraflar uzlaşırsa, nişan için tarih belirlenir. Nişan töreni genellikle mütevazı bir şekilde gerçekleştirilir ve burada “nişan hediyeleri” (*çinhüa*) önemli bir yer tutar. Damat tarafı, kıza ve ailesine çeşitli hediyeler takdim eder. Bu hediyeler arasında geleneksel kıyafetler, kumaşlar, şekerlemeler ve sembolik anlam taşıyan değerli eşyalar bulunabilir. Hediyelerin miktarı ve kalitesi, ailenin statüsü ve ekonomik durumuna bağlıdır (K.K., 17,18).

Söz kesme (svatovstvo), Dunganlarda nişan öncesi gerçekleştirilen temel geleneksel adımlardan biridir. Uygulamalarda bölgesel olarak bazı farklılıklar olsa da bu gelenek belirli kurallara göre yapılır. Erkek tarafının ebeveynleri, kız isteme süreci için özel bir kişiyi görevlendirir. Bu kişi “mijın” (*мужын*) olarak adlandırılır; kelime anlamı “insanları birleştiren”dir. Mijın, sabah erken saatlerde kız evine gider. Bu ziyaret kesinlikle eli boş yapılmaz; beraberinde *çay paketi*, *kuru kayısı (кырага)* ve *ceviz* gibi hediyeler getirir. Bu hediyeler mutlaka kırmızı bir beze sarılır. Evinde evlenme çağına gelmiş bir kızı olan bir aile,

kırmızı beze sarılı bu *bohçayı* (мижын бобозы) taşıyan kişiyi gördüğünde, onun geliş amacını hemen anlar. Hediyeler takdim edildikten sonra, kız tarafının rızasıyla nişan resmileşir. Bu noktadan itibaren genç kız “*nişanlı*” statüsüne girer ve gerek aile içinde gerek toplumsal alanda farklı bir konumda değerlendirilir. Bu dönemde gelin adayının eğitime, ev içi görevlerine ve davranışlarına özel bir dikkat gösterilir. Kızın arkadaş çevresi değişir, evin içindeki rolü büyür. Geleneksel anlayışa göre nişan, evliliğe giden yolda geri dönülmesi zor bir taahhüttür; bu nedenle nişanın bozulması, topluluk nezdinde hem ayıplanan hem de dikkatle yönetilmesi gereken bir durum olarak görülür. Nişan dönemi, aynı zamanda genç kızın gelecekteki eşinin ailesine ve kültürel çevresine dair eğitildiği, annesi tarafından geleneksel bilgilerle donatıldığı özel bir dönemdir (K.K., 1,2,10,14,18).

Söz kesildikten 8-10 gün sonra *Şyao Lir* adı verilen ve oğlan evi tarafından gerçekleştirilen bu tören, nişanın topluluk önünde ilan edildiği ve gelin tarafına hediyelerin sunulduğu gösterişli bir gelenektir. Bu törene *daha önce kız istemede görev alan üç svat (dünür), Ahun (yerel din adamı), damat ve erkek kardeşleri, damatın yakın akrabaları, damatın arkadaş ve tanıdıkları* katılır. Hediyeler açıkta tepsilerle taşınır. Bu bir gösteri olup nişanın başladığını gösterir. Topluluk kız evine giderken en önde hediyeleri taşıyanlar, ardından ahun ve diğer katılımcılar yürür. Alayın sonunda köyün çocukları ve meraklı halk yer alır (K.K., 1,16,18).

Şyao lir olarak adlandırılan ve oğlan evinin kız evine belli hediyelerin sunulduğu tören, kız tarafına yönelik bir minnet ifadesi ve nişanın resmî ilanı niteliğindedir. Bu hediyeler aracılığıyla, damat ailesi, kızlarını vermeye razı olan gelin ailesine şükranlarını sunar. Aynı zamanda hediyeler, gelin adayına yeni toplumsal statüsünden ötürü bir tebrik anlamı taşır. Daha geniş toplumsal bağlamda ise hem damat hem gelin tarafının akraba ve tanıdıklarına yaklaşan düğünün duyurulması işlevini görür. Böylece *şyao lir* töreni, nişanın yalnızca iki aile arasında değil, tüm akraba ve yakınlar nezdinde tanınmasını sağlayan resmi ve kamusal bir ritüele dönüşür (K.K., 2,3,5,18).

Oğlan evi tarafından götürülen hediyeler masalara belirli bir düzen içinde yerleştirildikten sonra, damat tarafının getirdiği ahun (din adamı) bir konuşma yapar. Bu konuşma esnasında tüm katılımcılar karşılıklı olarak ayakta durur ve dikkatle dinler. Ahunun konuşmasında öncelikle damat ailesi adına, samimi duygularla gönderilen hediyelerin küçük ve

yetersiz oluşu nedeniyle özür ve hoşgörü rica edilir. Ardından hediyelerin anlamı ve taşıdığı sembolik değer açıklanır; bu hediyelerin hem minnettarlık hem de yaklaşan evliliğin duyurusu olduğu vurgulanır. Konuşmanın sonunda ise bir dua yapılarak Allah'ın adı anılır, evlenecek gençler ile her iki aileye uzun ömür, esenlik ve mutluluk temennilerinde bulunulur (K.K., 1,10,14,18).

Bu konuşmayı takiben, gelin tarafının davet ettiği din adamı da aynı şekilde bir karşılık konuşması yapar. O da ayakta dinlenir ve gelin ailesi adına söz alır. Konuşmasında, gelin ailesinin hediyelerin azlığına dair herhangi bir hoşnutsuzluk duymasının söz konusu olamayacağını, hatta tam aksine, gönderilen hediyelerin çokluğu ve kıymeti karşısında hayret ve mahcubiyet içinde olduklarını belirtir. Ayrıca, bu hediyelerin kendilerine ve kızlarına gösterilen ilginin ve saygının açık bir ifadesi olduğunu da ekler. Konuşmasını, önceki ahunun yaptığı gibi, her iki tarafa iyi dileklerde bulunarak tamamlar (K.K., 1,8,17,18).

Her iki ahunun konuşmalarının ardından, taraflar aynı anda “*selamün aleyküm*” diyerek geleneksel Dungan selamı olan “*çzoi*” (*ұзуу*) selamı ile birbirlerine saygılarını sunar. Ardından gelinin babası, tüm konukları avluda yere serilen sofralara davet eder. Ahunlar ise şeref misafiri olarak en ön yere oturtulurlar.

İkramlar önce kuru meyveler eşliğinde çayla başlar. Ardından, çoğu zaman damat ailesinin getirdiği tatlı çöreklerle devam edilir. Son olarak, tam anlamıyla bir düğün ziyafeti olmayan, ancak onun bir ön aşaması olarak kabul edilen dört-beş çeşit yemekten oluşan “*sifan*” adlı yemek sunulur. Bazı durumlarda nişan bozulabilir. Bu durumda, özellikle erkek tarafı kız ailesine verilen hediyelerin iadesini talep edebilir. Ancak bu, taraflar arasındaki anlaşmanın şartlarına ve yerel teamüllere bağlıdır (K.K., 4,5,8,16).

Bu tören bir nikâh anlamına gelmez; yalnızca iki gencin ileride evlenmek üzere birbirlerine “ayrılmış” olduğunu ilan eder. Dunganlarda nişan sonrası tarafların davranışlarına dair birtakım ahlaki beklentiler söz konusudur. Kız ve erkek, evlilik gerçekleşene kadar birbirleriyle sınırlı ölçüde görüşebilir. Aileler bu süreci sıkı bir şekilde denetler, toplum baskısı ve dini hassasiyetler nedeniyle çiftin özel bir ilişkisi olması hoş karşılanmaz.

1.2.7. Nikah

Evliliklerde dini nikah kıyılması olmazsa olmazdır. Bu İslam'ın Dunganlar arasında güçlü bir şekilde yer aldığını gösteren önemli bir ritüeldir. Nikah törenleri, İslami usullere uygun olarak yapılır ve ardından genellikle akrabalar arasında bir kutlama yapılır. Devlet nikâhı (resmî nikâh) Sovyet döneminden bu yana yaygınlaşmış olsa da, birçok Dungan ailesi için asıl bağlayıcılık dini nikâhtır. Ancak günümüzde Kırgızistan yasalarına göre devlet nikâhı da zorunlu olduğundan, çiftler genellikle önce resmî nikâhı kıyar, ardından dini nikâh törenini düzenlemektedirler.

Dungan toplumunda nikâh, İslam'ın temel hükümlerine bağlı olarak gerçekleştirilir. Nikâh kıyma yetkisi, dini bilgisiyle tanınan bir *molla* (*mulla*) ya da *ahuna* aittir. Bu dini merasim, çoğu zaman gelin evinde, nadiren de olsa camide yapılır. Dunganlarda nikah töreni çoğunlukla gelin evinde tercih edilmesinin sebebi evliliğin kız tarafının rızasıyla gerçekleştiğini simgeleyen önemli bir unsurdur. Eski dönemlerde bu uygulama, özellikle gelin tarafının bu evliliğe gönüllü olarak onay verdiğini kamuoyuna ilan etmenin bir yolu olarak görülürmüş. Daha çok kız evinde yapılan dini nikah töreni zaman zaman da camide yapılmaktadır. Ev ortamında, akrabaların ve yakınların şahitliğinde yapılması daha çok tercih edilmektedir. Günümüzde, tarafların yaşadığı coğrafi uzaklıklar veya ailevi tercihler gibi nedenlerle nikah töreninin çok az da olsa damat evinde yapıldığı da görülür (K.K., 2,4,5,8,18).

Nikâhta Kur'an-ı Kerim'den belirli ayetler okunur, (Rûm Suresi, 21. Ayet, Bakara Suresi, 187. Ayet, Nisa Suresi, 1. Ayet (ilk kısmı özellikle), Ahzâb Suresi, 70-71. gibi.) dua edilir ve evlenecek çiftlerin rızası alınır. Gelin, çoğu zaman ayrı bir odada bulunur ve rızası bir temsilci aracılığıyla iletilir. Dungan mollaları, nikâh merasimini çoğunlukla Çince'nin Dungan lehçesiyle veya Arapça dua ve ayetlerle gerçekleştirir. Dunganlarda da İslami usule uygun olarak *mehir* (mal) belirlenir; bu mehir bazen sembolik, bazen de ekonomik değeri yüksek olabilir (K.K., 1,8,14,18).

Nikâh kıyıldıktan sonra çiftin evli sayılması için dini törenin yeterli olduğu kabul edilir. Nikâh merasimi, genellikle yemekli bir toplantıyla son bulur. Bu yemek, akrabalar, komşular, arkadaşlar ve dini görevlilerin katılımıyla gerçekleştirilir. Özellikle *mollalar* ve *ahunlar* bu yemekte kısa konuşmalar yaparak evliliğin dini ve toplumsal önemine vurgu yaparlar.

Nikah töreninin gerçekleştirilmesiyle birlikte çift artık resmen evli kabul edilir. Toplum nezdinde, bu andan itibaren gelin damadın evine ait sayılır. Nikah, Dungan kültüründe yalnızca dini bir vecibe değil, aynı zamanda toplumsal statü belirleyici bir aşamadır. Nikahın hemen ardından başlayan “gelin alma” yani düğün töreni ve izleyen günlerde yapılan törenler, nikahın hem dini hem de kültürel boyutlarını tamamlayıcı mahiyettedir. Dini nikah genellikle düğünden önce yapılır. Nadir de olsa son zamanlarda düğünün yapıldığı gün de yapılmaktadır (K.K., 3,4,5,8).

1.2.8. Düğün

Dungan kültüründe düğün, evliliğe giden yolda önemli bir adım olarak kabul edilir ve genellikle aileler arasında yapılan karşılıklı görüşmelerle resmiyet kazanır. Nişandan sonra düğünün ne zaman ve nasıl yapılacağına her iki ailenin ekonomik durumu, sosyal statüsü ve geleneksel takvime bağlı olarak karar verilir. Aileler, nişandan bir süre sonra düğünün ayrıntılarını belirlemek üzere tekrar bir araya gelirler. Bu görüşmede çeyiz, davetli listesi, yemek hazırlıkları, gelin alma töreni ve diğer uygulamalar ele alınır. Düğün tarihi ve organizasyon süreci, genellikle damat tarafının ev sahipliğinde ve onların sosyal çevresiyle uyumlu olacak şekilde planlanır. Bazı durumlarda nişan ile düğün arasında uzun bir zaman geçebilir. Özellikle ekonomik nedenler, gelin ve damadın eğitim veya iş durumları, ya da ailevi koşullar bu süreci uzatabilir. Ancak genellikle nişandan sonra en fazla bir yıl içinde düğünün yapılması beklenir (K.K., 1,7,8,18).

Düğün tarihinin kararlaştırılmasında en etkili faktörlerden biri, uygun günün seçilmesidir. Bu, bazı ailelerde din adamları ya da yaşlılar tarafından belirlenen, uğurlu olarak kabul edilen günlerle ilişkilendirilir. Aynı zamanda tarımsal faaliyetlerin yoğun olmadığı dönemler (örneğin hasat sonrası ya da bahar ayları), düğün için tercih edilen zamanlar arasında yer alır.

Düğün hazırlıkları bazen bir yıla kadar sürebilir. Düğünde tüm akraba ve komşular davet edilir. Gelinler geleneksel kıyafetler ve süslemelerle hazırlanır. Dungan düğünleri, kültürün en canlı örneklerinden biridir (K.K., 1,7,8).

Düğün merasiminden önce “*dungun*” ya da “*da-yu-guo*” (“*дунгун*”, “*да-ю-гуо*”) olarak adlandırılan hazırlık süreci başlar. Bu sürece ayrıca “*çın dunjya*” (“*чын дунжя*”) da denilir. Evlenmekte olan çiftin aileleri, çok sayıda kişi için yemek hazırlanacağından yakın akrabalarını yardıma davet eder. Herkese çeşitli görevler dağıtılır ve yoğun bir hazırlık başlar. Kimileri buharda pişirilen ekmek olan *dji momo* ‘yu (*джы момо*) yaparken, kimileri etli hamur işleri *yugozu* (*югюзы*) hazırlar. Gelen misafirlere ve yardım eden ekiplere ikram edilmek üzere genellikle *lagman* hazırlanır. Eskiden bu süreçte köyün yaşlıları ayrıca davet edilir, onlara özel bir çay merasimi düzenlenirdi. Bu törende onlara özel ikramlar sunulur, düğün günü yoğunluktan dolayı yeterince ilgilenilemeyeceği için önceden özür dilenir ve hayır duaları istenirdi. Günümüzde ise bu uygulama “*çın djunya*” hazırlıklarıyla birleştirilmiştir (K.K., 1,2,5,7).

Düğünden bir gün önce, düğün yemeği için büyükbaş hayvan kesilir; bu genellikle bir inek ya da boğa olur. Kesilen hayvanın eti kemiklerinden tamamen ayrılır ve kıyma hâline getirilir. Bu işlem yakın akraba ve komşuların katılımlarıyla gerçekleştirilir. Şehirde yaşayanlarda kalmasa da hala kırsal bölgelerde uzun masalar boyunca yaklaşık on adet el tipi kıyma makinesi kurulur, bu işlemi genellikle köyün gençleri üstlenirler. On beş ila yirmi kişilik bir genç grubu birkaç saat içinde tüm eti kıymaya dönüştürürler. Son zamanlarda ise bu işlem genellikle iki ya da üç kişi tarafından, elektrikli makinelerle kısa sürede tamamlanmaktadır. Her ne kadar bu teknolojik kolaylık zaman ve emek tasarrufu sağlasa da, beraberinde önemli bir kültürel kaybı da getirmiştir. Eskiden bu süreç yalnızca fiziksel bir hazırlık değil, aynı zamanda eğlenceli bir sosyal etkinlik niteliği taşırdı. Gençler bu vesileyle çeşitli yarışmalar düzenlerlerdi. Kim eti en uzun şeritler hâlinde keser, kim kıyma makinesini daha hızlı çevirir gibi küçük oyunlarla süreç şenlenirdi. Bu faaliyet, düğün hazırlıkları içerisindeki en eğlenceli anlardan biri olarak hafızalarda kalmıştır (K.K., 1,2,5,8,18).

Et kıyma haline getirildikten sonra geniş bir kapta özenle karıştırılır ve baharatlarla tatlandırılır. Bu noktada devreye baş aşçının mahareti girer. Saygıdeğer bir aşçı, yalnızca özel bir baharat karışımına değil, aynı zamanda bu baharatları saklamak için de özel bez torbalara ya da cam kavanozlara sahiptir. Bu aşama büyük bir özen gerektirir; zira hazırlanacak “*şi*” (*kıymalı yemek*), düğün sofralarının en önemli ve itibarlı yemeğidir. Bu nedenle düğün yemeğinin başarısı büyük ölçüde aşçının hünerine bağlıdır. Hazırlıkların son gününde iş bölümü açık bir

şekilde gözlemlenir: Genç erkeklerin bir kısmı kesilen büyükbaş hayvanın iç organlarını yıkamakla görevlendirilirken, yardımcı statüsündeki katılımcılar da düğün için gerekli masa, sandalye ve sııkları akrabalarından toplayarak gelin ya da damadın evine taşırlar (K.K., 1,3,5,10,14).

Dunganlarda çeyiz, evlilik hazırlıklarının önemli bir parçasıdır. Kız tarafı, gelin için giysiler, yatak takımları, mutfak eşyaları ve el işi ürünler hazırlar. Bazen Kur'an-ı Kerim, halı veya seccade gibi manevi değeri olan eşyalar da çeyize eklenir. Erkek tarafı ise genelde ev ve ev eşyalarını temin eder, ayrıca gelin için takı ve hediyeler verir. Çeyiz, düğünden önce veya gelin alma günü erkek evine götürülür ve bazen misafirlere gösterilir. Bu gelenek, gelinin yeni hayatına katkı sunması ve sorumluluk almasının bir simgesidir. Günümüzde sadeleşmiş olsa da çeyiz, hala kültürel bir değer olarak önemini korumaktadır.

Resim 2.1. Çeyiz. Kaynak: <https://www.currenttime.tv/a/29477263.html>

Düğünler genellikle 2 ila 3 gün sürer. Genellikle Cuma günü başlar Pazar günü sona erer. Sürenin uzunluğu, ailenin ekonomik durumu, bölgesel gelenekler ve modernleşme düzeyi gibi etkenlere bağlı olarak değişebilir. Birinci gün, kız evinde son gün olarak kabul edilir ve gelin için ailesine veda anlamı taşır. Bu günde, gelinin yakın kadın akrabaları, komşuları ve arkadaşları kız evinde toplanır. İkinci gün, gelin alma ve damat evindeki törenin yapıldığı

gündür. Üçüncü gün, düğün sonrası daha sakin geçen bir gündür ve genellikle yakın akrabalarla birlikte bir teşekkür yemeği verilir (K.K., 1,2,3).

Düğün sabah erken saatlerde başlar. Geleneksel Dungan düğünü olan *toy (moŭ)*, iki ayrı evde eş zamanlı olarak başlar. Yani damadın ailesi kendi evinde, gelinin ailesi ise kendi evinde kutlamayı başlatırlar. Düğünün iki ya da üç gün olması taraflar arasındaki anlaşmaya ve ekonomik durumlara bağlıdır.

Dungan düğünleri, bazı yönleriyle diğer halkların düğünlerinden önemli ölçüde farklılık gösterir. Diğer topluluklarda genellikle düğün günü sabahından itibaren hayvan kesilir, yemekler hazırlanır ve ardından günler süren eğlenceler başlarken; Dungan düğünü bunun tam tersidir. Kutlamadan birkaç gün önce hazırlıklar başlar: kızartma, haşlama, buğulama ve hamur işleri hazırlanır. Toydan bir gün önce hayvan kesilir ve çorba yapılır. Gelin alma günü hazırlıklar sabah saat 6-7 civarında başlar ve mümkünse öğleye kadar gelinin getirilmesi tamamlanır. “*Saat 12’den sonra gelen sadece bulaşık yıkar*” sözü, zamanında katılımın önemini vurgular (K.K., 2,8,11,12).

Misafirler evin kapısında ev sahipleri ve onların yaşça büyük yakınları tarafından karşılanır, sofralara buyur edilirler. Ev sahipleri hediye kabul etmez; çünkü onların görevi konukları karşılamak ve tebrikleri kabul etmektir. Gelen hediyeler, bu iş için özel olarak görevlendirilmiş bir kişi olan “*kasiyer*” tarafından kabul edilir ve kayda geçirilir. Kasiyer, kırmızı bir masa örtüsüyle kaplı masada oturur; önünde tatlılar ve çay bulunan bir tepsi, bir defter ve hediyelerin konulduğu bir çanta (*sakvayaj*) bulunur. Geçmişte konuklar genellikle 3 ya da 5 metrelik kumaş parçaları getirirdi. Ancak 4 metre kumaş hiçbir zaman hediye edilmezdi; çünkü “dört” rakamı hem ölüm hem de uğursuzlukla ilişkilendirilen kelimelerle benzeşmesi nedeniyledir. Aynı nedenle, 400 veya 4000 som para da asla hediye edilmez. Günümüzde hediye olarak neredeyse sadece nakit para verilmektedir. Eskiden nesilden nesile dolaşan geçici kumaş hediyeleri artık tarih olmuştur (K.K., 2,5,13).

Düğünün bir diğer önemli figürü *seremoni yöneticisidir* (*ðəy dyh*). Bu kişi konukların nereye oturacağını, yemeklerin ne zaman servis edileceğini belirleyen kişidir. Düğünde kadınlar ve erkekler ayrı masalarda oturur. Her masada sekiz kişi bulunur. Erkek konuklara genç erkekler, kadın konuklara da genç evli kadınlar hizmet ederler. Önce çay ikram edilir, ardından

yağda kızartılmış çörekler (югозы-джынмомо) sofraya konur. Ana yemek ise “şi” (ушу) adı verilen özel bir yemektir. Bu yemek, sekiz farklı et yemeğini içeren sekiz büyük kase halinde servis edilir. Her bir kase içinde sekizer adet köfte, et ve farklı türde et topları yer alır. Bunlar arasında “şubeli” vanzılar, renkli (хуаванзы), siyah (хиванзы) ve beyaz ya da kar gibi (ууэхуо ванзы) köfteler bulunur (K.K., 3,10,14,18).

Sofranın ortasında, küçük bir kase içinde işkembeden yapılan özel bir yemek yer alır. Bu yemeğe günümüzde “general” adı verilmektedir. Masadaki en yaşlı kişi yemeğe ilk başlayan olur. Ardından saat yönünün tersine doğru sırayla herkes yemeğe başlar. Bu yön seçimi, hem dünyanın dönüş yönüyle hem de Kâbe etrafında tavafın saat yönünün tersine yapılmasıyla sembolik bir uyum içindedir. Sekiz porsiyonluk ana yemeğin altında “van-dyan” ya da “di-dyan” adı verilen bir dolgu yemeği yer alır; bu işkembe ve turptan yapılan karışım, “şinin” ayrılmaz bir parçasıdır. Yanında mutlaka buharda pişirilmiş pilav (“зан-фан”) da sunulur. Düğün sahipleri, onların erkek kardeşleri ve amcaları sofraları tek tek dolaşarak konukları temek yemeleri için teşvik ederler. Bu da misafirperverliğin önemli bir göstergesi olarak kabul edilir (K.K., 2,3,4,5).

Daha önceden kıyılmamışsa gelin evinde dini nikah (никах, нике) gerçekleştirilir. Bazı bölgelerde bu tören damadın evinde yapılmaktadır. Zaman zaman nerede yapılacağı konusunda görüş ayrılığı yaşansa da bu noktada, sürecin sağlıklı yürümesi büyük ölçüde miğin’ın devreye girmesiyle çözülür. Gelenekte nikâhın kız evinde kıyılması, kız tarafının bu evliliği gönüllü olarak kabul ettiğini simgeler. Nikâhın ardından çift artık resmen evlidir ve bu andan itibaren gelinin sorumluluğu damada geçer.

Dunganlar, bir asırdan fazla süredir Kırgızistan’da yaşamalarına rağmen, dil, gelenek ve mutfak kültürünü büyük oranda korumayı başarmışlardır. Ancak Çin yazısını ve okuryazarlığı zamanla kaybetmişlerdir; çünkü özellikle Çin yazı sistemi akademik bir öğrenme süreci gerektirir. Buna rağmen, yüzleri boyama geleneği günümüze kadar ulaşmıştır. Damat tarafındaki erkek akrabaların sadece baba tarafından olan ve damattan yaşça büyük olanların yüzleri törensel olarak boyanır. Eskiden yüzler kırmızı veya siyah boya ile süslenir, kimi zaman numaralandırılır ya da para sembelleri çizilmiştir. Günümüzdeyse Çin’de eğitim gören

gençlerin etkisiyle bu yüz boyamalarına genellikle “*çifte mutluluk*” anlamına gelen geleneksel Çin karakteri yazılmaktadır (K.K., 1,2,6,11).

Bir efsaneye ve bazı araştırmacıların da desteklediği tarihsel anlatıya göre Dunganların kökeni, Çin İmparatorluğu’nu koruyan Arap savaşçılara dayanır. Tıpkı Fransız kralını koruyan İsviçreli muhafızlar ya da Papa’nın muhafızları gibi, bu Arap askerler Çin’de görev yapmıştır. Tüccar olan Araplar, Türkler ve Farslar İpek Yolu ticaretinin de önemli aktörleriydi. İmparator, onların Çin’i terk etmemesi için Çinli kadınlarla evlenmelerine izin veren bir ferman çıkarmıştır. Ancak bu durum Çin halkı arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Anlatıya göre, Arap damat gelini evine götürürken, başını bir örtüyle kapatırdı. Bunun amacı, kızın ailesinin onu tanıyıp geri almaması, yolunu hatırlamaması ve aynı zamanda nazardan korunmasıydı. Bu uygulama zamanla gelenek hâline gelmiş ve günümüzde gelin, baba evinden damat evine götürülürken başı örtülü olur. Aynı döneme ait bir başka gelenek ise, damada gelin tarafınca eziyet edilmesidir. Özellikle Kırsal bölgelerde herkesin birbiriyle çocukluktan beri tanıştığı yerlerde, bu gelenek bazen ciddileşir ve fiziksel olarak da hissedilirdi. Günümüzde bu uygulama artık terk edilmiştir (K.K., 8).

Düğünün dikkat çeken yönlerinden biri de kadınların törendeki konumudur. Gelinin annesi başta olmak üzere kadın misafirler ve evin hanımı, ayrı bir odada bulunur ve hediyeleri getiren misafirlerle doğrudan temas kurmazlar. Bu durum, Dunganlarda cinsiyet rollerinin geleneksel düğün ritüellerine nasıl yansıdığını göstermesi bakımından önemlidir. Dungan kültüründe aileye, atalara ve yaşlılara saygı çok önemlidir. Genelde barışçıl bir yapıya sahip olan Dunganlar, hoşgörülü ve yardımsever olmalarıyla tanınırlar. Bu sayede, Kırgızistan’da diğer etnik gruplarla ciddi bir çatışma yaşamamışlardır (K.K., 5,8,13,18).

Düğünün ikinci gününün ilerleyen saatlerinde, genellikle sabah saat 11 civarında damat sağdıç, yakın erkek akraba (babası veya amca, abi gibi) ve arkadaşlarıyla gelin evine giderler. Burada yeni akrabalarını selamlarlar. Onlara da mantı ve çeşitli yemekler ikram edilir. Ardından, damada evine davet etmesi gereken kişilerin listesi verilir. Bu kişiler, gelinin en yakın akrabalarıdır. Onları evden alıp kendi evlerine getirmek, ardından tekrar geri götürmek, ev sahibinin yükümlülüklerindendir. Ancak bu ziyaretten önce önemli sembolik bir adım atılır: Gelinin küçük erkek kardeşi, *mijin* eşliğinde erkek evine gelir. Yanında bir çekiç, çiviler ve

perdeler getirir. Görevi, gelin için hazırlanan odayı denetlemek ve uygunluğuna kanaat getirdikten sonra odanın kapısına perdeleri çivileyerek asmak, böylece kız kardeşinin bu eve kabulünü sembolik olarak onaylamaktır. Bu işlem tamamlanmadan damat tarafı gelini almaya gidemez (K.K., 1,2,8,14).

Gelinin yakınları, özellikle anne ve baba, duygusal bir şekilde gelini gözyaşlarıyla uğurlarlar. Bu ayrılık, sadece fiziksel değil, sembolik olarak da bir geçiştir. Her ne kadar kız çocukları evden çıkarken “gelin” sıfatını alsalar da, ebeveynleri için her biri eşit derecede kıymetlidir ve her biri için endişe duyulur. Geleneksel olarak, kız evinden ayrılan gelin için şöyle bir temennide bulunulur: “*Kız, baba evine ağlayarak gelsin, ama sevinçle geri dönsün*”. Buradaki ağlayış, özlem ve bağlılıktan doğan gözyaşlarıdır; evliliğinde mutsuzluk değildir. Gelini, genellikle teyze, hala, dayı ve kardeşler gibi akrabalar uğurlar (K.K., 5,10,18).

Dungan düğünlerinde gelinin geleneksel kıyafeti, hem İslami kurallara uygunluğu hem de Çin estetik unsurlarını yansıtmaları bakımından dikkat çekici ve özgün bir nitelik taşır. Bu kıyafet, kültürel aidiyetin, geleneksel zarafetin ve dini değerlere bağlılığın birleştiği sembolik bir ögedir. Gelin genellikle uzun kollu, yüksek yakalı ve ayak bileklerine kadar uzanan bir elbise giyer. Bu elbise genellikle parlak kırmızı, bordo veya koyu pembe gibi canlı ve uğurlu kabul edilen renklerde olur. Kırmızı, hem Çin kültüründe hem de Dungan geleneklerinde mutluluğun, doğurganlığın ve uğurun sembolü olarak tercih edilir. Ancak bazı bölgelerde, özellikle daha muhafazakâr ailelerde, beyaz ya da pastel tonlarında, daha sade elbiseler de kullanılabilir (K.K., 5,11,13,18).

Elbise genellikle ipek, saten ya da işlemeli kumaşlardan yapılır ve üzerinde Çin motiflerini andıran çiçek, kelebek veya bulut desenleri yer alabilir. Bu desenler bereket, uzun ömür ve aile saadeti gibi anlamlar taşır. Gelin kıyafeti çoğunlukla elde dikilir ya da aile büyüklerinden miras kalmış özel bir giysi tercih edilir. Başörtüsü ise kıyafetin ayrılmaz bir parçasıdır. Gelin başını saran, bazen yüzünü de örten ince, tül ya da dantel bir örtü takar. Bu örtü kimi zaman kırmızı, kimi zaman beyaz olur ve üzerinde boncuk, pul veya altın ipliklerle işlenmiş motifler bulunabilir. Bu örtü, hem İslami tesettür anlayışını yansıtır hem de gelinin mahremiyetini ve tevazusunu simgeler (K.K., 5,11,18).

Resim 2.2. Düğün. Kaynak: <https://www.currenttime.tv/a/29477263.html>

Ayrıca, gelinin başına ya da alnına geleneksel takılar, bazen altın rengi süslemeler, iğne ya da taç benzeri aksesuarlar yerleştirilir. Takılan takılar estetik amaçlı, aynı zamanda gelinin ailesinin statüsünü ve maddi durumunu göstermek için de kullanılır. Ayakkabılar ise genellikle düz, işlemeli ve rahat ayakkabılardır; gelinin yürüyüşünün zarif ve sessiz olması beklenir. Bazı bölgelerde gelinin ayakkabısı da özel olarak dikilir veya ayak bileklerine kadar uzanan çoraplarla kombinlenir (K.K., 5,10,14).

Gelin, genellikle yüzü örtülü veya duvaklı şekilde evden çıkarılır. Gelin çıkarılırken aile büyükleri tarafından dua edilir. Kur'an okunur veya dini bir nasihat verilir. Gelinin baba evinden ayrılışı, duygusal bir atmosferde gerçekleşir ve bu an, hem gelin ailesi hem de misafirler açısından oldukça anlamlıdır. Daha sonra gelin, özel olarak süslenmiş bir araçla damat evine götürülür. Yolculuk esnasında konvoy şeklinde ilerlenir ve bazen araçlar süslenerek şenlik havası oluşturulur (K.K., 7,10,17,18).

Gelin evin içine alınmadan önce kapıdan adım atılırken, bazı uygulamalar gerçekleştirilir. Örneğin, gelin içeriye girmeden sağ ayağıyla içeriye adım atması sağlanır. Başının üstünden Kur'an tutulabilir ya da dini bir dua okunur. Bu ritüeller, gelinin yeni evine

uğur ve bolluk getirmesi temennisini taşır. Gelin içeri girdikten sonra kadınlar tarafında daha özel bir kabul töreni yapılır. Gelin, damadın annesi ya da diğer yaşlı kadın akrabalar tarafından selamlanır. Ardından gelin, evin belirli bir yerine, özellikle “*gelin köşesi*” olarak bilinen bölümüne oturtulur. Burada sessizce oturması, çevreyi gözlemlemesi ve sabırlı davranması beklenir. Bu davranışlar, edep ve olgun bir gelin imajı çizmek açısından önemlidir (K.K., 5,11,13,14).

Dungan düğünlerinde kız evinden bir grup genellikle gelinle birlikte damat evine gelir. Ancak bu geliş, sadece yakın akraba ve özel davetlileri kapsar; daha geniş misafir grubu ise çoğunlukla ayrı araçlarla ya da öncesinde ya da sonrasında damat evine ulaşır. Genellikle bu grupta gelinin anne ve babası, kardeşleri, bazı yakın akrabaları ile özellikle deneyimli kadın akrabalar yer alır. Bu kadınlar, gelinin evlilik sonrası statüsüne geçişine rehberlik eder. Ayrıca gelinin yakın arkadaşları veya kuzenleri de bu kafiye eşlik edebilir (K.K., 1,3,8).

Gelin damat evine vardığında, düğün coşkusu ikinci bir doruk noktasına ulaşır. Dunganlar arasında yaygın bir söz vardır: “*Kız evinde hem inek kesildi hem gelin alındı, damat evinde ise yalnızca et yendi; ama esas kazanç yeni bir birey oldu*”. Bu ifade, gelinin damat evine getirdiği anlamı ve değeri simgeler. Gelin ve beraberindeki akrabaları damat evine vardığında, evin önünde karşılıklı sıralar hâlinde dizilmiş iki tarafın yakınları bulunur. Bu sıralar, kimi zaman sayıca eşit olur, kimi zaman ise bir taraf daha kalabalık olabilir. Karşılıklı dizilen bu iki grup, hem misafirperverliği hem de sosyal itibarı temsil eder. Gelin ve damatın ailesi karşılıklı sıralanmanın ardından birbirini selamlar (*salam*), düğünün gerçekleşmiş olmasından dolayı tebrik eder (*зунуи*). Ardından topluca sofraya geçilir. Oturma düzeni önceki günkü gibi sekiz kişilik masalarla sağlanır. Yemekler arasında öncelikle özel bir sosla servis edilen *lagman* (*мон жяман*) bulunur. Bu yemek, çiftin uzun ve mutlu bir evlilik yaşamasına niyet edilerek sunulur. Ardından geleneksel çorba servis edilir (K.K., 5,8,13,17).

Damat evindeki düğünde, gelin tarafı (*нен-жя*) toplum içinde açıkça üstün konumdadır. Her isteği yerine getirilmeye çalışılır, gönülleri hoş edilmeye uğraşılır; zira aksi takdirde kızlarını geri alabilecekleri yönündeki geleneksel inanç hâlen etkisini sürdürmektedir. Her ne kadar böyle bir olayın gerçekten yaşandığına dair herhangi bir örnek görülmemiş ya da duyulmamış olsa da, bu inanış toplumsal hafızada yaşamaktadır. Bu bağlamda, yeni akrabalar

üzerinde mizahi bir baskı kurulması, yani "üzerlerine gitmek" ritüeli halen sürmektedir. Bu baskı ise tamamen şaka yollu ve sembolik düzeydedir; neşelenmek arzusu ile saygısızlık etmeme kaygısı arasında ince bir denge gözetilir (K.K., 2,3,5,8).

Benzer biçimde, gelin tarafının bir diğer sembolik hakkı ise masayı devirmektir. Geçmişte, sunulan ikram ya da ağırlamadan memnun kalınmadığı takdirde, masayı devirme hakkı gelin tarafa (нен-жя) tanınmıştı. Ancak günümüzde bu uygulama tamamen terk edilmiştir. Herkes ev sahiplerinin bu günde her isteği yerine getireceğini ve sessiz kalacağını bilmektedir; fakat unutulmamalıdır ki, bu günün “karı”, yani karşılığı, ilerleyen zamanlarda gelinin evlilik hayatında görülecektir. Dolayısıyla herkes daha ölçülü ve medeni davranmaya özen gösterir (K.K., 1,2,5).

Düğün kutlamaları *dzyn-nebóz* (göz açma mantısı) adlı özel bir yemekle devam eder. Ana yemek olan “şi” (уш) servis edildikten sonra, gelin yeni evinin genç hanımı sıfatıyla kendi akrabalarının bulunduğu sofraya yaklaşır ve onları yemeğe davet eder. Bu jest, ev sahibi kimliğini kazanmış olduğunu sembolize eder. Ancak bu esnada tüm akrabalar, kızlarının yüzüne dikkatlice bakar: “Nasıl? Mutlu mu? Yeni hayatı nasıl başladı?” gibi sorular, sessizce mimiklerinden ve beden dilinden cevap bulmaya çalışır. Gelin ise, duygularını açığa vurmamaya özen gösterir. Fazla hüznü bir yüz ifadesi, ebeveynlerin içine dert düşürebilir; öte yandan aşırı neşeli görünmek de nezaketsiz bulunur (K.K., 1,2,5,7,18).

Resim 2.3. Düğün Yemeği “Şi”. Kaynak: https://vk.com/wall-53130652_113030

Damat selamı, genellikle gelin eve geldikten ve törenler başladıktan sonra, kalabalığın huzurunda gerçekleştirilir. Damat, gelen misafirlerin önüne çıkar, başını hafifçe eğer ya da dua eder gibi ellerini yüzüne sürer. Bazı yerlerde bu selam sırasında damadın utangaçlığı da saygı göstergesi sayılır ve onun eğilimi alkışlarla karşılanır.

Selamlaşma, sosyal ilişkilerin önemli bir parçasıdır. Dunganlar genellikle güler yüzlü ve dost canlısıdır. Uzun bir yolculuktan dönen biri, köydeki yaşlıları mutlaka ziyaret edip selam verir. Sadece tanıdıklara selam verip diğerlerini görmezden gelmek kabalık sayılır. Selamlaşma çoğunlukla iki elle tokalaşarak yapılır. Bazen sağ elle tokalaşılırken sol el göğse konur. En yaygın biçim ise hafifçe kucaklaşmadır. Kadınlar erkeklerle tokalaşmaz; sadece eline hafifçe dokunarak selam verirler. Dunganlar geleneklerine bağlıdır. Genellikle kendi toplulukları içinde evlilik teşvik edilse de, Kırgızlarla yapılan evlilikler de yaygındır. Bu durum, Dunganların farklı kültürlerle saygı duyduğunu gösterir (K.K., 3,5,8,10,11).

Yemek kültürü Dungan yaşamında önemli bir yer tutar. Bir kadının yemek yapamaması büyük ayıp sayılır. Bu yüzden kız çocukları küçük yaşta yemek yapmayı öğrenir. Yemekler “jupon” denilen ayrı mutfakta yapılır. Temizlik çok önemlidir; kirli bulaşıklar asla ertesi güne bırakılmaz. Dungan mutfağı genelde hamur işleri, erişte ve pirinç gibi ürünlere dayanır. Et (sığır,

koyun, tavuk) bolca kullanılır ve genellikle bitkisel yağda kızartılır. Soğan, sarımsak, biber ve sirke gibi baharatlar sıkça tercih edilir. Ayrıca çeşitli atıştırmalıklar ve tatlılar da sofralarda yer alır (K.K., 2,3,5,10).

Dungan düğünü, başladığı gibi dun-jya (дун-жя) adlı özel bir yemekle sona erer. Bu yemek, artık ev sahibi konumundaki aile tarafından, düğün süresince kendilerine yardımcı olan herkese teşekkür etmek amacıyla sunulur. Bu hem toplumsal bir takdir göstergesi, hem de misafirperverliğin son adımıdır. Bu uygulamalarla birlikte gelin alma merasimi (чин-не-жя) sona erer. Eğer genç çift düğün akşamını evde kutlamak isterse, hazırlıklar buna göre yapılır. Aksi takdirde, masa, sandalye ve oturma düzenine dair tüm eşyalar sahiplerine geri verilir. Bu noktada düğün sona ermiş, sıradan günlük hayata geçilmiştir. Artık herkesin dileği, yeni kurulan evlilik hayatının mutlu ve huzurlu olmasıdır (K.K., 1,2,8,10).

Gelin ve damat, yeni yaşamlarının ilk sabahında odalarından ayrı ayrı çıkar. Damat, ailesine ve yaşça büyük akrabalarına selam verir. Gelin ise, yanında evli bir kadın akraba eşliğinde, artık mensubu olduğu yeni ailesiyle tanıştırmak üzere dışarı çıkar. Bu sırada, beraberlerinde bir başka kadın da bulunur; bu kadın, para tepsisini taşır. Bu uygulama, Türk halklarında “*kelin salam*” olarak adlandırılan gelin selamı töreniyle benzerlik gösterir. Geçmişte bu tür törenler de ertesi sabah yapılırdı, ancak günümüzde genellikle düğün gecesi sırasında gerçekleşmektedir (K.K., 1,5,10,14,18).

Genellikle düğünden sonraki sabah ya da öğle saatlerinde, gelin ve damadın en yakın akrabaları bir araya gelir. Bu buluşma, resmi bir davet havasında değil, daha çok samimi bir ziyaret şeklinde gerçekleşir. Amaç, bir önceki günün telaşlı ve kalabalık ortamından sonra aile büyükleriyle daha sakin bir ortamda bir araya gelmek, tanışmak ve karşılıklı memnuniyet bildirmektir. O gün genellikle hafif bir yemek ikramı yapılır. Bu yemek, düğünün ilk iki günündeki gibi gösterişli sofralar yerine daha sade bir “*teşekkür sofrası*”dır. Yemekte dua edilir, yeni evliler için hayır temennilerinde bulunulur. Ayrıca bu gün, gelinin yeni ailesiyle daha yakından tanıştığı, sosyal uyumun sağlandığı bir geçiş aşamasıdır. Gelinin davranışları, iletişimi ve nezaketi bu süreçte gözlemlenir ve geleneksel olarak bu, gelinin ailesine bir tür “saygı sunumu” olarak da değerlendirilir (K.K., 1,2,6,11,16).

Dunganlarda birden fazla kadınla evlenme yaygın bir uygulama değildir. Çift eşliliğin neredeyse hiç görülmemesi, Dunganların bu konuda diğer bazı Müslüman toplumlara göre farklı bir duruş sergilediğini gösterir. Aile içindeki kadın-erkek rolleri katıdır; erkekler toplumsal alanda daha aktifken, kadınlar genellikle ev içi rollerle sınırlıdır. Bununla birlikte, bir kadının iyi bir aşçı olması, Dungan kültüründe büyük saygı görür ve bu yönüyle tanınması, onun toplumsal statüsünü de olumlu yönde etkiler. Bu durum, Dungan düğünlerinde ve diğer sosyal etkinliklerde de gözlemlenir, zira mutfak becerileri, evlilik için önemli bir kriter olarak kabul edilir (K.K., 2,3,5,8).

Dungan kültüründe kadınların, özellikle evlilik sonrası ailenin diğer üyeleriyle uyum sağlaması beklenir ve bu süreçte kadınların ev işlerine olan yatkınlıkları ve toplumsal görevleri yerine getirme becerileri dikkat çeker. Erkekler ise, geleneksel olarak ailenin ekonomik ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin bu iş bölümü, Dungan toplumunun geleneksel yapısının korunmasında önemli rol oynar ve günümüzde de bu rollerin büyük ölçüde devam ettiği görülür (K.K., 1,5,10,14,18).

Dunganlarda erkeklerin rolleri, özellikle geleneksel değerler ve toplumsal düzenin korunması açısından oldukça önemlidir. Erkekler, ailelerinin ekonomik geçimini sağlama, tarım ve ticaret işleriyle uğraşma gibi sorumluluklar taşırlar. Dungan toplumu, tarihsel olarak çiftçilikle meşgul olduğundan, erkekler bu alanda aktif bir rol oynar. Erkekler aynı zamanda toplum içindeki sosyal hiyerarşiyi sürdürmekle de görevlidir. Aile içindeki erkek, genellikle evin reisi olarak kabul edilir ve önemli kararların alınmasında başrol oynar. Aile büyüklerinin tavsiyeleri de toplumsal yaşamda önemli bir yere sahiptir. Bu rol, erkeklerin toplumsal düzenin ve geleneklerin korunmasında ne kadar etkili olduğunu göstermektedir (K.K., 2,3,5,11,18).

Dungan erkekleri evlilikte de merkezi bir role sahiptir. Düğünlerde, damat tarafı gelin ailesine hediyeler sunar ve bu hediyeler aracılığıyla aileler arasında sosyal bağlar kurulur. Erkekler, bu tür geleneklerle toplumsal düzeni korurken, aynı zamanda dini ve kültürel gelenekleri de sürdürürler. Damat, gelinin ailesine karşı saygılı davranmakla yükümlüdür ve aileler arasındaki ilişkiyi sağlamlaştırmak amacıyla maddi katkılar yapar. Erkeklerin dini ritüellerdeki rolü de oldukça belirgindir. Dungan toplumunda erkekler, dini etkinliklerde kadınlara nazaran daha aktif bir rol üstlenirler.

1.2.9. Boşanma

Dungan kültüründe boşanma genellikle hoş karşılanmaz. Kadın ve erkeğin evliliklerinin ömür boyu sürdürmeleri beklenir. Ancak, çocuk sahibi olamama gibi istisnai durumlar, boşanmayı gerekçelendiren en belirgin nedenlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Kırgız yasaları çerçevesinde ise boşanma hukuken mümkün olmakla birlikte, mahkemeler uzlaşma sağlanabilmesi için taraflara çoğu zaman 1 ile 3 ay arasında değişen bir bekleme süresi tanımaktadır. Buna rağmen, boşanma hâlâ toplumsal düzeyde nadiren başvurulanan bir çözüm yolu olarak kalmaktadır.

Dunganlarda boşanma şeriat kurallarına uygun şekilde gerçekleştirilir. Boşanma yetkisi eskiden genellikle erkek tarafında olsa da, bazı bölgelerde kadının da boşanma talep etme hakkı bulunduğu görülmektedir. Kadın, meşru bir gerekçeyle mollaya başvurarak boşanma talebinde bulunabilir (örneğin şiddet, ilgisizlik, kısraklık vb.).

Boşanmanın İslami usullere uygun olması için “*talak*” (*boşal*) beyanının üç kez yapılması ve kadının iddet süresini (adet döngüsüyle belirlenen bekleme süresi) geçirmesi gerekir. Dunganlar arasında bu süre genellikle “*sangə yuejian*” yani üç regl dönemi (yaklaşık üç ay) olarak adlandırılır (K.K., 3,4,13).

- *Kadın açısından: Boşanmış kadın (özellikle çocuklu ise), çevreden kötü tepki görür. Ancak dindar ailelerde boşanmanın, İslami çerçevede meşru olduğu bilinciyle daha normal karşılandığı görülmektedir (K.K., 5,10,14).*
- *Erkek açısından: Erkek boşandığında genellikle itibar kaybı yaşamaz. Hatta bazen yeniden evlenmesi teşvik edilir. Ancak kadını sebepsiz yere boşamışsa, toplum tarafından eleştirilir.*
- *Boşanma kararı verildikten sonra genellikle bir molla veya aile büyüğü araya girerek uzlaştırmaya çalışır (K.K., 1,4).*
- *Uzlaştırma başarısız olursa, molla eşliğinde boşanma duası (talak beyânı) okunur ve taraflar ayrılır (K.K., 5,10,18).*
- *Boşanmış kadınlar yeniden evlenebilir. Ancak bunun için yukarıda belirtilen üç aylık bekleme süresinin dolması şarttır (K.K., 7,10,11).*

- *Evlenmek isteyen erkekler bazen bu kadınlara doğrudan değil, akrabalar aracılığıyla teklifler sunar (K.K., 2,4).*
- *Sovyetler sonrası dönemde Dungan kadınlarının eğitim düzeyinin artması, boşanma konusundaki tutumları da değiştirmiştir (K.K., 5,18).*
- *Artık birçok kadın, ekonomik bağımsızlık kazandığı için evlilik içi şiddet veya ihmal karşısında boşanmayı tercih edebilmektedir (K.K., 10,14).*
- *Şehirli Dunganlar arasında resmi boşanma prosedürleri gittikçe yaygınlaşmaktadır (K.K., 14).*

1.2.10. Evlilik Dışı Birliktelilere Bakış

Dunganlar, İslam'ın Çin kültürüyle sentezlendiği bir topluluk olmalarına rağmen, dini kurallara bağlılıkları oldukça güçlüdür. Zina (evlilik dışı cinsel ilişki), İslam'da haram sayıldığı gibi, Dunganlarda da hem günah hem de şeref kaybı anlamına gelir. Kur'an ve hadislerde yer alan zina yasağı, dini otoriteleri (molla, ahun) tarafından açıkça vaaz edilir. Dungan çocukları küçük yaştan itibaren helal-haram, namus, ahlak gibi kavramlarla eğitilir. Bu nedenle evlilik dışı ilişkiler hem günahkâr hem de utanç verici görülür.

Dunganlarda, evlilik dışı birlikte yaşamaya olumsuz ve açık bir şekilde düşmanca yaklaşılır. Bu olumsuz tutum hem erkeklerde hem de kadınlarda görülmekle birlikte, özellikle kadınlar arasında çok daha sert bir karşılık bulur. Dungan ailesinde kadın ev içi düzenin tam anlamıyla koruyucusu olarak kabul edilir. Kadın, aile içindeki mutluluğun ve refahın temel kaynağı olarak görülür ve bu alanı büyük bir özenle korumalıdır ve korumaya çalışır (K.K., 4,5,18).

Dungan erkeği, eşine mutlak bir güven duyar. Kadın, ev işlerini tamamen kendi başına yürütür, çocukları büyütür ve çoğu zaman onların ilk eğitiminden de sorumludur. Bu durum, erkeğin ticaret ya da diğer işler dolayısıyla evden uzun süreli ayrıldığı göz önüne alındığında daha da önem kazanır. Erkek evde olmadığında kadın, hem evin hem de ailenin tüm sorumluluğunu üstlenir ve bu sorumluluğu dikkatli, tutumlu bir şekilde yerine getirir. Hatta çoğu zaman tasarruf ederek ve kazanç sağlayarak eşinin takdirini kazanmaya çalışır. Bu iş bölümü,

kadın ile erkek arasında karşılıklı güvene dayanan güçlü bir ahlaki bağın oluşmasına yol açar. Bu bağ, evlilikte sadakat ve iffetin temel alınmasıyla daha da pekişir (K.K., 1,2,8,15).

Bu nedenlerle Dunganlar, evlilik dışı ilişkilere büyük bir tiksinti ve küçümsemeyle yaklaşır. Böyle bir ilişkide yaşayan kişilerin evine hiçbir Dungan girmez; orada yemek yemeyi ya da su içmeyi dahi kabul etmez.

1.2.11. Kız Kaçırma

Dunganlar arasında kız kaçırma, geleneksel olarak var olan bir uygulama değildir ve toplumsal yapıları böyle bir geleneğin oluşmasına imkan tanımamıştır. Çok nadir görülür. Evlilikte bu yola başvurulmaz. Zira hiç iyi karşılanmaz.

Elde ettiğimiz bilgilere göre bir kız kaçırma olayı bu toplum nezdinde hiç iyi karşılanmadığı gibi mahkemeye de intikal eder. Bu tip insanlar aile ve çevre tarafından dışlanır. Bu durum, Dunganların titizlikle uymaya çalıştıkları geleneklere açıkça aykırılık teşkil eder (K.K., 10,14).

1.3. ÖLÜM

Ölüm, her insanın yaşayacağı doğal bir sonudur. Sadece bireyin hayatının sonlanması değil, yakınları için de duygusal bir süreçtir. Bu nedenle ölümle ilgili törenler ve ritüeller, hem dini inançlara hem de geleneklere göre şekillenir. Cenazeler, yas tutma ve anma gibi uygulamalar hem kaybı kabullenmeye hem de toplum içindeki dayanışmayı güçlendirmeye yardımcı olur.

Ölüm ile ilgili uygulamalar, Dunganlar arasında İslami geleneklere sıkı sıkıya bağlı olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Cenaze namazı kılınması, ölülerin yıkanması ve kefenlenmesi gibi ritüeller İslam'ın kurallarına uygun bir şekilde yapılır.

Kırgızistan'daki Dunganlar, tarihsel ve kültürel geçmişlerinin yanı sıra İslam inancına dayalı bir ölüm anlayışına sahiptir. Çin-İslam sentezinden oluşan Dungan kültürü, ölümle dair kendine özgü bazı ritüel ve uygulamalar barındırır. Bu uygulamalarda hem geleneksel hem de dini unsurlar iç içe geçmiştir. Ölüm, bireyin toplumsal konumunun son kez ortaya çıktığı ve

topluluk içinde dayanışmanın güçlendiği bir süreç olarak görülür. Bu çalışmada Dungan toplumunda ölümle ilişkili inanç ve uygulamalar ele alınacaktır. Konu şu alt başlıklar etrafında sistematik biçimde incelenecektir: *Ölüm Öncesi İnanç ve Uygulamalar, Ölüm ve Defin Süreci, Taziye, Mevtanın Anılması ve Eşyalarına Dair Uygulamalar, Yas ve Toplumsal Anlamı, Mezar Kültürü ve Mezarlık Ziyaretleri.*

1.3.1. Ölüm Öncesi İnanç ve Uygulamalar

Dunganlarda ölüm, ruhun bedenden ayrılarak başka bir varlık düzlemine geçişi olarak kabul edilir. Bu anlayış, İslamî inançlarla birlikte, tarihsel süreçte şekillenmiş yerel kültürel öğelerden de beslenir. Toplumda ölümün yaklaştığına dair bazı işaretlerin önceden fark edilebileceğine inanılır. Onlara göre bu işaretler fiziksel ve sezgisel düzeyde yorumlanır. Hasta bireyin gözlerinde donukluk, çevresini tanımada güçlük yaşaması ya da sürekli olarak uzaklara dalgın şekilde bakması gibi belirtiler, yaklaşan ölümün habercisi sayılır. Bununla birlikte evcil hayvanların huzursuz davranışları, özellikle köpeklerin gece saatlerinde sebepsiz yere uluması da halk arasında benzer biçimde yorumlanır. Bu tür algılar, İslam öncesi Çin kökenli bazı inanç unsurlarının İslamî çerçeveye iç içe geçtiği senkretik bir kültürel yapı ortaya koyar (K.K., 4,6,8).

Ölümün yaklaştığı düşünülen hastaya yönelik özel bir özen gösterilir. Hasta yalnız bırakılmaz; Kur'ân'dan ayetler okunur ve kelime-i şهادet telkin edilir. Özellikle kadın akrabaların-anne, kız kardeş ya da teyze gibi hasta bireyle daha yakın bir duygusal bağ kurdukları gözlemlenir. Bu durum, hem toplumsal cinsiyet rollerinin hem de kültürel duygudaşlık biçimlerinin bir yansımasıdır. Dungan inanç sisteminde, ölümün sadece fiziksel belirtilerle değil, sembolik göstergeler aracılığıyla da haber verilebileceği düşünülür. Rüya ve sezgiler bu bağlamda önemli kabul edilir. Örneğin, ölmüş bir akrabanın rüyada görülmesi ya da kişinin rüyasında beyaz bir ata binmesi gibi imgeler, yaklaşan ölümün metaforik işaretleri olarak değerlendirilir. Bu tür deneyimler çoğu zaman aile büyükleriyle paylaşılır ve topluluk içinde dikkate değer bir anlam taşır (K.K., 4,6,15).

Ölümün kaçınılmazlığı karşısında Dunganlar, ailesinin bu sürece saygılı ve hazırlıklı şekilde yaklaşmasını önemser. Bu topluluk arasında ölümün yaklaşmakta olduğunun hissedilmesiyle birlikte, çeşitli hazırlıklar başlatılır. Bu hazırlıklar, hem dini sorumlulukların

yerine getirilmesi hem de ölen kişinin ardından geride kalanların vicdanen rahatlamasını sağlamak amacı taşır. Sürecin manevi yönü kadar pratik boyutları da vardır. Bunlar çoğu zaman topluluk içinde paylaşılan görevler çerçevesinde gerçekleştirilir. Görüştüğümüz Dunganlardan elde ettiğimiz bilgilere göre;

- *Ölümün yaklaştığı düşünülen kişi yalnız bırakılmaz; aile üyeleri başucunda bulunur. Bu uygulama hem duygusal destek hem de dinî görevler açısından önemlidir (K.K., 4,6,8,15).*
- *Hastaya kelime-i şehadet telkin edilir. Bilinci yerindeyse tekrar etmesi istenir (K.K., 6,8).*
- *Kur'ân'dan özellikle Yâsîn sûresi okunur (K.K., 2,4,6).*
- *Hasta odası düzenli olarak havalandırılır, temizlik sağlanır (K.K., 3,4,6).*
- *Yüksek sesle ağlamaktan kaçınılır; sessiz ve huzurlu bir ortam oluşturulur (K.K., 2,6,15).*
- *Dua edilir, hastanın ruhen rahatlaması sağlanmaya çalışılır (K.K., 2,4,6).*
- *Annenin, kız kardeşlerin ve kadın akrabaların duygusal desteği belirgindir (K.K., 5,6,15).*
- *Evdeki sessizlik, hayvan davranışları veya rüya yorumları, yaklaşan ölümün işareti olarak görülür. Bu tür işaretlere toplum içinde ciddiyetle yaklaşılır (K.K., 1,2,4).*
- *Kefen için gerekli malzemeler hazırlanır (K.K., 6).*
- *Mezarlık yeri belirlenir, defin işleri için ilgili kişilerle iletişime geçilir (K.K., 4,6).*
- *Hazırlıklar, sadece dini vecibe değil; ölene saygı ve aile onurunun göstergesi olarak görülür (K.K., 4,8,15).*
- *Ailenin itibarını korumak ve topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmek hedeflenir (K.K., 15).*

1.3.2. Ölüm ve Defin Süreci

Dunganlarda ölüm gerçekleştiğinde, hem dini hem de kültürel geleneklere uygun şekilde bir takım uygulamalar devreye sokulur. Bu hazırlık süreci, vefat eden bireye saygı göstermekle kalmaz, aynı zamanda yaşayanlar için manevi bir huzur ve toplumsal dayanışma ortamı oluşturur. Ölümün ardından ilk olarak vefat eden kişinin gözleri ve ağzı kapatılır, bedeni temiz

beyaz bir örtüyle örtülür. Bu uygulama hem merhuma saygının bir ifadesi hem de bedensel mahremiyetin korunmasına yönelik sembolik bir davranıştır. Daha sonra ailenin en büyük erkek ferdi veya bir yakını tarafından ölüm haberi yakın çevreye ve özellikle mahalledeki din görevlisine bildirilir. İmamın bilgilendirilmesi, sürecin dini kurallar çerçevesinde yürütülmesi açısından önemlidir (K.K., 4,6,8).

Cenazenin yıkanması, İslamî esaslara göre ve genellikle aynı cinsiyetten, yaşlı ve dini bilgisi olan kişiler tarafından gerçekleştirilir. Dunganlar arasında bu görevi genellikle dini eğitim almış kimseler veya yaşça büyük kadın ve erkekler üstlenir. Yıkama işlemi sırasında sabunlu ve temiz su kullanılır; ölü bakır kaptaki suyla yıkanır. Bu işlem üç veya beş defa tekrar şeklinde uygulanır. Cenaze yıkandıktan sonra, beyaz kefene sarılır. Erkekler için üç, kadınlar için ise beş katmanlı kefen tercih edilir. Kefenleme işlemi, ölen kişinin vücudunun hatlarını belli etmeyecek şekilde ve mahremiyet ilkesine uygun olarak tamamlanır. Kefenlenen cenaze, cami avlusu, evin önü veya uygun bir açık alana taşınarak burada cenaze namazı kılınır. Dungan geleneğinde kadınlar genellikle cenaze namazına doğrudan katılmaz, ancak cenaze alanının dışında dua ederek sürece manevi destek sunarlar. Namazın ardından cenaze, önceden hazırlanmış olan mezara götürülür. Mezar, kible yönüne dönük şekilde ve İslamî usullere uygun biçimde kazılır. Cenaze mezara indirildikten sonra sağ tarafı üzerine ve yönü kibleye gelecek şekilde sağ kolunun üzerine yatırılır. Bu arada Kur'an'dan ayetler ve dualar eşliğinde defin işlemi gerçekleştirilir. İlk toprağın, merhuma en yakın erkek akraba tarafından atılması, Dunganlar arasında yaygın bir gelenektir. Mezar tamamen kapatıldıktan sonra imam kısa bir dua okur ve topluluk bireyleri helallik dileyerek merhumla vedalaşır (K.K., 2,4,6,15).

Tüm bu süreç boyunca, aile yalnız bırakılmaz. Komşular ve akrabalar, defin süreci boyunca evdeki misafirlere yemek hazırlayıp getirirler, mezarın kazılması gibi pek çok konuda destek sunarlar. Bu yardımlar, Dunganlarda hem dini bir görev hem de toplumsal dayanışmanın bir gereği olarak değerlendirilir.

1.3.3. Taziye

Dunganlarda taziye, acı paylaşımı, dini vecibelerin ve kültürel aidiyetin ifadesidir. Bir bireyin vefatından sonra başlayan taziye süreci, ölen kişiye saygı ve geride kalan aile fertlerine manevi destek sağlamak amacıyla çeşitli uygulamalar etrafında şekillenir. Vefat haberinin

yayılmasından sonra özellikle ilk üç gün cenaze evine akraba, komşu ve mahalle halkı gelerek başsağlığı dileklerinde bulunurlar. Ziyaretçiler, cenaze sahiplerine “*sabır*” ve “*Allah rahmet eylesin*” gibi sözlerle taziyelerini bildirir; aynı zamanda, taziye evine yiyecek getirmek ve ev işlerinde yardımcı olmak da bu sürecin doğal bir parçasıdır. Kadınlar genellikle evde, ölen kişinin yakın kadın akrabalarıyla bir araya gelerek dua ederken; erkekler camide veya evin uygun bir bölümünde cemaatle birlikte Yasin suresi ya da diğer sure veya dualar okuyarak vefat edenin ruhu için gönderirler (K.K., 4,6,8).

İlk günlerin dışında mevtanın ardından belirli günlerde (3., 7., 40. günlerde) anma merasimleri düzenlenir. Cenazenin üzerinden bir yıl geçtikten sonra ve her seneyi devriyesinde yine bir araya gelinerek anılır ve kimileri ölenin ruhu için yemek ikramında bulunurlar. Bu günlerde mevlid okunur, toplu yemekler verilir ve sadaka dağıtılır. Yemekler genellikle helal Dungan mutfağına uygun olup sade ve gösterişsiz olur. Amaç, ölen kişinin ruhuna dua ve hayırların ulaşmasıdır (K.K., 2,6).

Taziye döneminde dikkat çeken bir diğer unsur da sessizliğe ve ölçülü davranışlara verilen önemdir. Yüksek sesle ağlamak, feryat etmek ya da gösterişli kıyafetlerle taziye evine gitmek hoş karşılanmaz. Kadınlar siyah ya da koyu renkli giysiler tercih eder, başlarını örterler ve genellikle sakın tavrı sergilerler. Bu tutum, hem ölenin ruhuna saygının hem de yaşayanların sabır ve teslimiyet içindeki duruşunun bir göstergesi olarak yorumlanır. Taziye, Dunganlarda bireyler arasında güçlü bir bağ kurulmasına da imkan tanır. Acı anlarında bir araya gelen topluluk üyeleri, ortak değerler çerçevesinde kenetlenir ve dini-kültürel mirasın aktarımı bu vesileyle canlı tutulur (K.K., 2,3,4,6).

1.3.4. Mevtanın Anılması ve Eşyalarına Dair Uygulamalar

Dunganlarda mevtanın (vefat eden kişinin) anılması ve ona ait eşyalarla ilgili uygulamalar, hem İslami anlayış hem de geleneksel kültürel değerlerin etkisiyle şekillenen önemli uygulamalardır. Bu uygulamalar, ölen kişinin hatırasına saygı göstermeyi, ruhunun huzur bulmasını sağlamayı ve yaşayanlara manevi bir bağ sunmayı amaçlar. Öncelikle mevtanın anılması, ölümden sonraki belirli günlerde yapılan dualar ve hayır faaliyetleriyle gerçekleştirilir. Genellikle ölümün 3., 7., 40. günlerinde ve birinci yılında mevlit okutulması ve toplu yemekler verilmesi yaygındır. Bu etkinliklerde, merhumun adı anılır, onun iyiliklerinden bahsedilir ve

ruhu için Kur'an okunur. Böylece hem mevtanın toplumsal hafızadaki yeri korunur hem de onun adına yapılan iyiliklerle sevap kazanılacağına inanılır (K.K., 2,6,8,15).

Mevtaya ait kişisel eşyalar da bu sürecin bir parçası olarak özel bir anlam taşır. Eşyaların büyük kısmı, özellikle kıyafetleri ve gündelik kullanım nesneleri, ihtiyacı olanlara sadaka niyetiyle dağıtılır. Bazı özel eşyalar-örneğin Kur'an, tespih, namazlık gibi dini değer taşıyan nesneler ya saklanır ya da camilere, medreselere bağışlanır. Aynı zamanda Dungan kültüründe ölenin yatağı, kullandığı yastık, örtü gibi eşyaların bir süre kullanılmaması, saygının bir ifadesi olarak kabul edilir. Bu tür eşyalar, evin bir köşesinde özenle saklanır veya ölen kişinin hatırasına ithaf edilerek özel günlerde ortaya çıkarılır. Bazı ailelerde, mevtanın fotoğrafı veya ismi de evin görünür bir yerine konularak hatırası canlı tutulur (K.K., 6,10,14,15).

Bu uygulamalar, Dunganlarda ölümü son değil, bir geçiş olarak gören anlayışın tezahürüdür. Mevtaya ait her eşya, onun hayatından bir parça olarak değer kazanır ve hem ailesi hem de toplum için manevi bir bağ kurma aracına dönüşür. Aynı zamanda, ölüm sonrası yapılan bu uygulamalar yaşayanlara da faniliği ve ahiret bilincini hatırlatarak dini ve kültürel aidiyetin pekişmesini sağlar.

1.3.5. Yas ve Toplumsal Anlamı

Yas süreci ölen kişiye saygının ve geride kalanlara destek olmanın ifadesi olarak görülür. Dungan toplumunda yas süreci bireyin yaşadığı bir duygusal süreçten ibaret değildir. Toplumsal dayanışmanın, dini sorumluluğun ve kültürel kimliğin ortaya çıktığı ortak bir ritüeldir. Bu nedenle belirli semboller, kurallar ve uygulamalarla şekillenen toplumsal bir deneyime dönüşür.

Ölümün hemen ardından başlayan yas dönemi genellikle kırk gün sürer. Bu süre boyunca özellikle ölenin yakınları-anne, baba, eş, çocuklar daha derin bir yas hali içinde olur. Kadınlar, siyah ya da koyu renkli sade giysiler giyerek, başlarını örter ve süsten uzak dururlar. Bu dışa vurum, hem dini tevazu anlayışının hem de toplumdaki yas bilincinin bir göstergesidir. Erkekler ise genellikle davranışlarıyla yas tutar; sosyal etkinliklerden uzak durur, yüksek sesle konuşmaktan kaçınır ve sade bir yaşam biçimini benimserler. Yas süreci boyunca taziye ziyaretleri büyük önem taşır. Akrabalar, komşular ve arkadaşlar, hem baş sağlığı dilemek hem de destek olmak amacıyla cenaze evini ziyaret eder. Bu ziyaretlerde Kur'an okunur, dualar edilir

ve ölen kişinin ruhu için hayır duası yapılır. Misafirlere ikram edilen sade yiyecek ve içecekler ise hem paylaşımın hem de geleneksel misafirperverliğin bir parçasıdır (K.K., 4,6,7).

Yas, aynı zamanda toplumsal hafızayı canlı tutan bir işlev görür. Ölen kişinin yaşamı, karakteri ve topluma katkıları anılar yoluyla aktarılır. Bu anlatılar, toplumsal değerlerin pekişmesini sağlar ve yas sürecine anlam katar. Böylece ölüm, bireysel bir kayıp olmanın ötesinde, toplumu bir araya getiren ve ortak değerleri hatırlatan bir sürece dönüşür. Dunganlarda yas, hüznü bir dönem ve bireyle toplum, dünya ile ahiret, yaşam ile ölüm arasında kurulan anlamlı bir geçiş sürecidir. Bu süreç, hem dini inançların hem de kültürel değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasına katkı sağlar (K.K., 2,3,4).

1.3.6. Mezar Kültürü ve Mezarlık Ziyaretleri

Dunganlarda mezar kültürü ve mezarlık ziyaretleri, hem İslamî inançlar hem de tarihsel-kültürel geleneklerin etkisiyle şekillenmiş anlamlı pratikler bütünüdür. Mezar, bedenin defnedildiği fiziksel bir alan ve ölen kişiye duyulan saygının, dini sorumlulukların ve toplumsal hafızanın ifadesi olarak görülür.

Defin işlemi İslamî kurallara uygun biçimde gerçekleştirilir. Mezar başında Kur'an tilaveti yapılır, dualar okunur ve genellikle gösteriştan uzak, sade bir mezar taşı yerleştirilir. Mezar taşına ölen kişinin adı, doğum ve ölüm tarihi gibi temel bilgiler yazılır; bazen kısa dua ifadelerine de yer verilir. Bu uygulamalar, hem dini kimliğin korunması hem de sonraki kuşaklara örnek teşkil etmesi bakımından önem taşır. Mezarlık ziyaretleri, özellikle ölümden sonraki üçüncü, yedinci ve kırkıncı günlerde, ayrıca yıllık anma günleri ve dini bayramlarda yoğunlaşır. Ziyaretlerde Kur'an okunur, dua edilir, mezar çevresi temizlenir (K.K., 1,2,4,15).

Mezarlıklar ölüleri anma yeri, aynı zamanda yaşayanlara hayatın geçiciliğini hatırlatan, dini ve ahlaki değerlerin aktarımına hizmet eden mekanlardır. Aile büyükleri, çocukları ve gençleri mezarlıklara götürerek hem dua etmeyi öğretir hem de kültürel ve dini bilinç kazandırır. Bu yönüyle Dunganlarda mezar kültürü ve mezarlık ziyaretleri, bireysel bir sorumluluk olmanın ötesinde toplumsal bir hafızanın sürdürüldüğü, dini ve kültürel kimliğin korunduğu önemli bir gelenektir. Bu pratikler, geçmişle bağ kurmanın ve kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasının bir aracı olarak işlev görür (K.K., 2,3,4,6,).

1.4. DUNGANLARDA İBADET ANLAYIŞI

Dunganlarda ibadet yaşamın en önemli bir parçasıdır. İslam inancına bağlı olan Dunganlar, beş vakit namaz, oruç, zekât ve hac gibi İslam'ın şartlarını yerine getirmeye özen gösterirler. Cuma namazı topluca kılınır ve özellikle yaşlı erkekler için sosyal bir buluşma zamanı olarak da görülür. Ramazan ayı büyük bir ciddiyetle karşılanır; oruç tutulur, teravih namazları kılınır ve iftarlar toplu şekilde yapılır. Bayram namazları ise kalabalık cemaatlerle camilerde kılınır, ardından bayramlaşma ve ziyaretler yapılır. Dungan camileri genellikle geleneksel Çin mimarisinden izler taşır ve cemaatin bir araya geldiği önemli alanlardır. Ayrıca Dunganlar, dualara, mevlitlere ve ölenler için yapılan hatimlere de büyük önem verir. İbadet, sadece dini görev olarak değil, aynı zamanda kimliğin ve toplumsal birlikteliğin bir göstergesi olarak yaşatılır.

Dunganlar arasında ibadetlere ilişkin elde ettiğimiz bilgileri, *Namaz, Hac, Zekât-Fitre, Kurban ve Ramazan (Oruç)* gibi başlıklar altında kısaca vermeye çalışalım.

1.4.1. Namaz

Dunganlarda namaz, İslam'ın beş temel şartından biri olarak önemli bir yer tutar ve bireyin dini sorumluluğunu yerine getirmesi bakımından son derece önemlidir. Beş vakit namaz kılma oranı ve özellikle Cuma namazına katılma diğer çevre topluluklara nazaran Dunganlarda daha yüksektir. Camiye gitme özellikle erkekler arasında oldukça yaygındır. Cemaatle kılınan namazlar, sadece dini vecibenin yerine getirilmesiyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda toplumsal birlik ve dayanışmanın pekiştirildiği bir ortam sunar (K.K., 6,7,16).

Kadınlar genellikle evlerinde namaz kılar, bazıları ise küçük gruplar hâlinde sohbetlere ya da Kur'an kurslarına katılır. Kur'an bilenler çocuklarına da öğretirler. Çocuklar Kur'an-ı anne ve babadan öğrendiği gibi camiye giderek de öğrenirler. Dungan kadınları çoğunlukla dini bayramlar, kandil geceleri ya da özel dua günlerinde camilere de katılım göstermektedir. Camilerde kadınlara namaz kılabilecekleri yerlerin ayrıldığı görülür (K.K., 2,6,7).

Çocuklara küçük yaşlardan itibaren namaz kılma alışkanlığı kazandırılmaya çalışılır. Bu çaba, bireysel dindarlığın gelişmesine, dini kimliğin kuşaklar arasında aktarılmasına hizmet

eder. Özellikle Kur'an kursları ve molla evlerinde verilen dini eğitimlerde çocuklara namazın hem teorik hem pratik yönleri öğretilir. Dunganlarda bu tür dini eğitim, ailenin dini sorumlulukları kapsamında değerlendirilir. Sovyet döneminde bunlar da Orta Asya'daki diğer topluluklar büyük baskı yaşamışlardır. İbadetlerini gizli yapmaya çalışmışlar. Camide ibadet etmenin bilinci içerisindeyler. Özellikle Sovyet döneminde dini baskılara rağmen sürdürülen ibadet alışkanlığı, Dunganların dini yaşantıya olan bağlılıklarını ve kültürel dirençlerini göstermesi açısından da dikkat çekicidir (K.K., 1,6,7,18).

1.4.2. Hac

Hac ibadeti, İslam'ın beş temel şartından biridir ve Müslümanların maddi ve fizikî imkânları el verdiğinde hayatlarında bir kez yerine getirmeleri gereken kutsal bir görev. Hac ibadeti, her yıl Zilhicce ayında Mekke'de, belirli zaman ve mekânlarda yapılan bir dini ritüeldir.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya'da dini canlanma süreci başlamıştır. Bu süreçte Dunganlar arasında da İslami bilinç yükselmiş, camiler yeniden açılmış ve dini uygulamalar özgürce yerine getirilir hale gelmiştir. Hac ibadeti de bu özgürlük ortamında yeniden gündeme gelmiş, özellikle ekonomik olarak imkânı olanlar Suudi Arabistan'a giderek hac farızasını yerine getirmeye başlamışlardır (K.K., 8).

Sovyet sonrası dönemde kadınlar arasında da hacca gitme oranında artış görülmektedir. Dungan kadınları arasında başörtüsü, namaz gibi dini pratiklere artan ilgiyle birlikte, hac ibadeti de kadınlar için ulaşılması arzulanan bir hedef hâline gelmiştir. Ancak toplumda kadının seyahatiyle ilgili geleneksel bakış açıları hâlâ etkili olduğundan, kadınların hac ziyareti genellikle eşleriyle ya da erkek bir akrabayla birlikte gerçekleşmektedir (K.K., 1,8).

Dunganlarda hacca gitmek, dinî bir vecibenin yerine getirilmesi ve bireyin toplum içindeki saygınlığını artıran bir olgudur. Hacca gitmiş kişilere "*Hacı*" unvanı verilir ve bu kişiler genellikle dini törenlerde, mevlitlerde veya toplumsal etkinliklerde önde gelen bireyler olarak saygı görürler. Bu durum, Dunganlarda haccın sadece bireysel değil, toplum için önemli bir anlam taşıdığını da gösterir (K.K., 2,6,11,18).

Dunganlarda hacca gitmeden önce yapılan hazırlıklar hem dini hem de geleneksel unsurlar içerir. Toplum içinde hacı adayları için özel dualar yapılır, bazı köylerde uğurlama törenleri düzenlenir. Hac dönüşünde ise hacının ailesi bir “karşılama yemeği” verir; bu yemeklerde geleneksel Dungan yemekleri ikram edilir ve hacı, Mekke’deki izlenimlerini, dualarını paylaşır.

İnsanların hacca gittikten sonra toplum içerisinde saygınlığı artar. Bunlar arasından söz konusu dini vecibeyi yerine getirmiş olanlar, aynı zamanda mahallesinde dini konularda danışılan biri haline gelir. Hacca gitmeden önce komşularıyla ve bütün tanıdıklarıyla helalleşirler. Camide toplu dua edilir. Dönüşte ise ailesi büyük bir yemek vermiş, bu vesileyle hem teşekkür hem de paylaşım ortamı sağlanmış olur (K.K., 6,8).

Görüştiğimiz Dunganlardan Halmedjan Hacı şunları söyledi:

“Hacca gitmeden önce gönlümü de hazırladım. Kimseye kırgın olmadan, kimsenin hakkı bende kalmadan gittim. Orada dua ederken sadece kendim için değil, köyümdeki herkes için dua ettim. Şimdi bana gelip ‘biz de gitmek istiyoruz’ diyorlar, onları bilgilendirmek için elimden geleni anlatıyorum.”

1.4.3. Zekât ve Fitre

Dunganlar, İslam’ın temel ibadetlerinden olan zekât ve fitre uygulamalarını günümüzde aktif biçimde sürdürmektedir. Bu ibadetler, hem dini vecibe olarak kabul edilmekte hem de toplumsal dayanışmayı güçlendiren bir uygulama olarak görülmektedir.

Ramazan ayında verilen fitre, Dunganlar arasında aile büyüğü tarafından tüm aile fertleri adına belirli bir miktar para olarak ihtiyaç sahiplerine ulaştırılır. Bu uygulama, Ramazan Bayramı öncesinde tamamlanmakta ve dini bir sorumluluğun yanı sıra toplumsal nezaketin bir göstergesi olarak değerlendirilir. Dunganlar arasında fitre genellikle Ramazan Bayramı öncesinde verilir. Fitrenin miktarı, o yılın ekonomik koşullarına ve kişisel gelir düzeyine göre belirlenir. Verilecek kişi ise çoğunlukla köyde ya da mahallede bilinen yoksul, yetim ya da dul kadınlardan biri olur. Zekât ise daha sistematik ve büyük ölçekte uygulanır; bazen bu bağışlar

camilerin onarımı, Kur'an kurslarının desteklenmesi ya da hacı adaylarının yolculuk masrafları için kullanılmaktadır (K.K., 1,2,6,8).

Zekât uygulaması ise Dungan toplumunda klasik fikhî hesaplamalardan ziyade, maddi durumu iyi olan bireylerin çevrelerindeki ihtiyaç sahiplerine doğrudan yardım etmesi şeklinde yaşıatılmaktadır. Bu yardımlar genellikle para, gıda veya giysi şeklinde olabilir ve bireysel düzeyde ya da yerel din adamları aracılığıyla organize edilir. Zekât ve fitre uygulamaları, sadece ibadet bağlamında değil, Dungan kimliğinin ve dini bağlılığın güncel ifadesi olarak da önem taşır. Bu uygulamalar, özellikle genç kuşaklar arasında İslami kimliğin korunması ve sürdürülmesi açısından değerli görülmektedir (K.K., 1,6,18).

Zekât ve fitre uygulamalarının sürekliliğinde din adamlarının ve yaşlı neslin etkisi büyüktür. Çocuklar ve gençler, bu ibadetlerini çoğunlukla aile büyüklerinden öğrenir. Bayram arifelerinde aile içinde yapılan sohbetlerde, kime ne kadar fitre verileceği, kimin gerçekten ihtiyaç sahibi olduğu gibi konular uzun uzun tartışılır.

1.4.4. Kurban

Dunganlar arasında dini bayramlar ve ritüeller, İslam'ın temel öğretileri doğrultusunda büyük bir önem taşımaktadır. Sünni mezhebe mensup olan Dunganlar arasında iki dini bayramın da canlı bir şekilde kutlandığı belirtilmektedir. Kurban Bayramı *Eid al-Adha* ve Ramazan Bayramı *Eid al-Fitr* şeklinde ifade edilir. Bu bayramlar, Dungan toplumu için sadece dini değil, aynı zamanda sosyal dayanışma ve toplumsal birlikteliğin kutlandığı önemli zaman dilimlerini ifade etmektedir.

Günümüz Dunganlarda kurban bayramı, İslam'ın temel vecibelerinden biri olarak düzenli şekilde yerine getirilmektedir. Kırgızistan'daki Dunganlar, özellikle Kurban Bayramı'nda bu ibadete büyük önem atfetmekte ve kurban kesme geleneğini hem dini hem de toplumsal bir sorumluluk olarak görmektedirler.

Kurban Bayramı, Dunganlar arasında büyük bir dini ritüel olarak kutlanır. Onlar Kurban Bayramını, Hazreti İbrahim'in oğlunu Allah'a kurban etmek üzere göstermiş olduğu teslimiyeti hatırlatan bir ritüelin kutlanması olarak görürler. Bu bayramda, maddi gücü olanlar kurban

keserek dini görevlerini yerine getirirler. Kesilen kurbanların etleri, aile bireyleri, komşular ve ihtiyaç sahipleri ile paylaşılır (K.K., 3,4,6,8).

Kurban ibadeti Dunganlar arasında sadece bayram günleriyle sınırlı kalmaz; adak, şükür ya da hastalık gibi özel nedenlerle de kurban kesildiği görülmektedir. Örneğin, bazı ailelerde torununun sağlığına kavuşması üzerine küçükbaş hayvan keserek kurban etinden yapılan yemeğin komşulara dağıtıldığı, bunun hem bir adak hem de Allah’a şükür niyetiyle yapıldığı ifade edilmiştir (K.K., 6,11,14).

Dunganlarda kurban kesimi sırasında dualar okunur; kurbanın kesimi ise genellikle cami imamı ya da bu konuda tecrübeli bir erkek tarafından gerçekleştirilir. Kurban Bayramı sabahı çocuklarıyla birlikte camide bayram namazını kıldıktan sonra evlerinin avlusunda bir koyun kestikleri, etin üçe bölünerek bir kısmının komşulara, bir kısmının fakirlere, kalanının ise aile bireylerine ayrıldığı belirtilmiştir. Bu paylaşım geleneği, topluluk içindeki bağları güçlendirmekte ve kurban ibadetine sosyal bir boyut kazandırmaktadır. Köy düzeyinde, bazı aileler ihtiyaç sahibi kimselere ulaştırılmak üzere kurban etlerini yerel cami veya din adamları aracılığıyla dağıttıkları ifade edilmiştir (K.K., 1,3,6,8).

Bazı Dunganlar adak kurbanını, özellikle önemli sınavlara girmeden önce, askere gidecek çocuklar için ya da yeni bir işe başlamadan evvel kestikleri görülmektedir. Bu tür adak kurbanları genellikle sessiz sedasız şekilde kesilir, herhangi bir toplu tören yapılmaz. Kurban ibadetine asıl amacı, Dunganlar arasında “*Allah’ın rızasını kazanmak ve kalpleri birleştirmek*” olarak belirtilmektedir (K.K., 2,6,15).

Benzer şekilde, özel günlerde örneğin yeni bir gelin eve geldiğinde küçükbaş kurban kesilerek hem uğur getirmesi amaçlanır hem de gelen misafirlere ikram edilir.

Kurban Bayramı, Dunganlar için toplumsal dayanışmanın, yardımlaşmanın ve paylaşmanın ön plana çıktığı önemli bir dönemdir. Kurbanlıklar genellikle koyun ve keçi türlerinden seçilir; ekonomik durumu iyi olanlar ise sığır kurban edebilir. Kesim işlemi, İslamî usullere uygun şekilde gerçekleştirilir. Bu işlem sırasında helallik, besmele ve dua gibi dini uygulamalar titizlikle uygulanır (K.K., 1,4,5,6,10).

Kurban sırasında kadınlar da aktif bir rol üstlenir. Evde etin işlenmesi, yemeklerin hazırlanması ve bayram sofralarının kurulması gibi görevler genellikle kadınlar tarafından yerine getirilir. Bayram günü, hem dini hem kültürel ritüellerin iç içe geçtiği bir sosyal kutlama niteliğindedir. Bayramlarda topluca mezarlık ziyaret edilir, Kur'an okunur, dua edilir ve yemek yenir (K.K., 8,15).

1.4.5. Ramazan (Oruç)

Dungan toplumu içerisinde *oruç ibadeti*, büyük önem taşır. Ramazan ayında oruç tutmanın dini bir görev, aynı zamanda Allah'a olan teslimiyetin, sabrın ve toplumsal dayanışmanın bir göstergesi olduğu anlaşılmaktadır. Oruç, Dunganlar arasında yaygın bir uygulamadır ve Ramazan ayı boyunca büyük bir dikkatle tutulur. Ramazan ayı, Dunganlar için dini ritüellerin yoğunlaştığı bir dönemdir. Bu dönemde iftar sofraları, topluluk üyelerini bir araya getirir ve dayanışma duygusunu pekiştirir (K.K., 1,2,4,6,8,10,18).

İftar vakti geldiğinde ailece sofraya oturup birlikte dua ederek oruçlarını açarlar. Onlara göre oruç, sadece aç kalmak değil; kötü sözden, dedikodudan ve israftan da uzak durmak anlamına gelmektedir. Çocukları küçük yaşlardan itibaren oruca alıştırırlar. Aileler, çocuklarına iftar öncesi dua etmesini ve hurma ile oruç açmanın sünnet olduğu gibi bir çok şey daha küçükken öğretmek için özen gösterirler (K.K., 2,4,5,7,11).

Dunganlar arasında sağlığı yerinde olmayanlar, yaşlı olanlar, lohusa veya emzirme durumunda olan kadınlar oruç tutamazlar. Bu durumda olanlar fidyeyle bu eksikliği telafi etmeye çalışırlar. Ramazan ayında toplu iftarlar düzenlenir. Yoksullara yemek dağıtılır. Teravih namazlarına katılım oranı yüksektir. Bu tip uygulamalar, Dungan toplumunun kolektif ibadet ve paylaşım kültürünü canlı tuttuğu ifade edilmektedir (K.K., 1,2,6,8).

Ramazan ayının sonunda kutlanan Ramazan Bayramı, Dunganlar arasında büyük bir coşkuyla karşılanır. Ramazan ayı boyunca oruç tutan Dunganlar, bu ayın sonundaki bayramı manevi bir arınma ve dini bir görevi yerine getirmenin huzuru ile karşılarlar. Bayram sabahında bayram namazı kılmak, topluluk için önemli bir ritüeldir. Bu namaz, camide cemaatle birlikte kılınır.

Ramazan Bayramı'nda, insanlar birbirlerine misafir olur, aileler arasında ziyaretler yapılır ve bayram sofraları kurulur. Zengin sofralar, hem dini hem de toplumsal bir ritüel olarak kabul edilir. Aynı zamanda, bu dönemde sadaka ve zekat verme gibi yardımlaşma eylemleri de yaygındır. Dunganlar, Ramazan Bayramı'nda yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyi dini bir sorumluluk olarak görürler (K.K., 6,8,10,14,15).

1.5. ÖRNEK BİR CAMİ “İBRAHİM HACI” CAMİİ

Cami, İslam dininin ibadet mekanıdır. Genellikle minaresiz küçük camilere *mescit* adı verilir. Camiler, Müslüman toplulukların kalbidir, inancın ve birliğin sembolüdür. Sadece bir ibadet yeri olmanın ötesinde, camiler, aynı zamanda birer toplum merkezi, birer eğitim yuvası, birer yardımlaşma ve dayanışma merkezidir.

Dungan toplumunda caminin anlamı ve fonksiyonu son derece önemlidir. Farklı mimari özelliklere sahip birçok cami bulunmaktadır. Biz burada Kırgızistan'ın Karakol şehrinde bulunan bir Dungan cami olan *İbrahim Hacı* camiini tanıtmaya çalışacağız.

Rivayete göre dünyada çivi kullanılmadan Dunganlar tarafından inşa edilmiş üç Müslüman cami (ibadethane) bulunmaktadır. Bu yapılar halk arasında “ejderhanın başı”, “gövdesi” ve “kuyruğu” olarak anılır. “Ejderhanın başı” Çin'in Kulca (Кульджа) kentinde, “gövdesi” Kazakistan'ın Jarkent (Жаркент) şehrinde, “kuyruğu” ise Kırgızistan'daki Karakol şehrinde.

Dunganlar bu camiyi, 19. yüzyılın sonunda Çin'deki Çing Hanedanı'na karşı gerçekleştirilen isyanların ardından Orta Asya'ya göç ettikten sonra inşa etmişlerdir. Bu topluluk beraberinde yalnızca dil, mutfak ve dini inançlarını değil, geleneksel marangozluk sanatını ve mimari anlayışlarını da taşımıştır. Yapının en dikkat çekici özelliklerinden biri, tek bir çivi dahi kullanılmadan tamamen geçme ve oyma teknikleriyle inşa edilmiş olmasıdır. İnşa süreci, Gansu bölgesinden gelen usta marangoz *Zhou Si* 'nin (Чжоу Си) öncülüğünde, yaklaşık 20 işçinin üç yıl süren çalışmasıyla gerçekleştirilmiştir. Tien-Şan dağlarından temin edilen özel köknar ağacı kullanılmıştır. Usta, yapının nefes alabilmesi için ahşap elemanlar arasında genleşmeye imkân tanıyan boşluklar bırakmıştır (K.K., 6).

1907 yılında Karakol şehrinde inşa edilmeye başlayan cami, Çin ahşap mimarisinin nadir örneklerinden biridir. Bu yapı, yalnızca dini bir işlev görmekle kalmayıp aynı zamanda kültürel bir hafıza mekânı işlevi üstlenir.

Mimari açıdan cami, Çin Budist tapınaklarını andıran dış görünümüyle dikkat çeker. Eğimli çatılar, parlak renkli ahşap oymalar ve ejderha, bulut, şakayık gibi semboller geleneksel Çin estetiğine işaret ederken, yapı içerik bakımından tamamen İslamî bir fonksiyona sahiptir. Bu durum, dış form ile içeriğin farklı kültürel kodlara ait olduğu bir mimari sentezi temsil eder. Cami, Mekke yönüne göre batıya dönük olarak inşa edilmiştir. Kible yönü, Çinli ustaların kullandığı geleneksel astronomik yöntemlerle belirlenmiştir. İç mekânda geniş, bölmesiz bir ibadet alanı; tavanlarda çiçek motifleri ve merkezde kubbemsi bir mihrap yer alır. Yapının akustiği özenle tasarlanmış, sesin yankılanmadan mekânda dağılması sağlanmıştır (K.K., 6,8).

Yapının inşasında kullanılan malzemeler de dönemin ekolojik ve kültürel tercihlerini yansıtır. Tuğlalar, Isık Göl'ün kuzey kıyılarından getirilen kum, kireç ve kil karışımı ile üretilmiş; dış cephede ise yalnızca doğal boyalar tercih edilmiştir. Tüm bu özellikler, caminin hem estetik hem de işlevsel olarak dönemin mimari bilgisini ve inanç sistemini yansıttığını ortaya koyar.

Cami, yalnızca ahşap bir yapı değil; sınırları aşarak gelen bir halkın hafızasını, direncini ve kültürel sürekliliğini taşıyan bir sembol olarak varlığını sürdürmektedir. Günümüzde devlet koruması altında olsa da, gerçek koruyucuları onu her gün yaşatan, bakımını yapan ve anlamını kuşaktan kuşağa aktaran yerel halktır.

Sovyet döneminde cami ibadete kapatılmış, bir süre depo ve ardından halk kulübü olarak kullanılmıştır. İç mekândaki süslemeler tahrip edilmiş, cami mimarisi büyük ölçüde zarar görmüştür. Ancak 1991 sonrası dönemde, yerel halkın katkılarıyla yapı aslına uygun şekilde restore edilmiştir.

Günümüzde cami, Karakol'daki Dunganlar için bir ibadethane, sosyal, kültürel ve kimliksel bir merkez konumundadır. Cuma günleri cemaatle namaz kılınırken; bayram ve özel günlerde topluluk bir araya gelir, gündelik sorunlar tartışılır ve toplumsal dayanışma pekiştirilir.

Pandemi ve doğal afet dönemlerinde cami, yardım dağıtım merkezine dönüşmüş; doğum, evlilik gibi bireysel geçiş ritüelleri de burada toplumsal onay almıştır (K.K., 2,6,8).

Caminin çevre düzenlemesi ve abdesthane bölümünün onarımı, 2016 yılında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarafından gerçekleştirilmiştir.

Resim 2.4. Dungan Camisi.

Resim 2.5. Dungan Camisinin içerisi.

SONUÇ

Dunganların etnik kökeni ve tarihsel geçmişi, farklı dönemlerde gelişen siyasi, kültürel ve dini etkileşimlerin bir sonucudur. Tang Hanedanlığı'ndan başlayarak *Huihe*, *Huihu* ve *Huihui* gibi farklı adlandırmalarla anılan bu topluluğun kimliği, zamanla İslam'ın kabulüyle birlikte dini bir boyut da kazanmıştır. Dunganların Çin'in yerli halklarından mı yoksa dışarıdan gelen unsurlardan mı türediği sorusu ise araştırmaların odak noktalarından biri olmuştur. Türk, Uygur, Moğol ve Çin unsurlarını içeren çeşitli teoriler, Dungan kimliğinin çok katmanlı yapısını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, dil bakımından benzerliklere veya ideolojik yorumlara dayanan bazı görüşler, yeterli tarihsel kanıtlarla desteklenmediğinden temkinle değerlendirilmelidir. Tüm bu veriler ışığında, Dungan kimliğinin oluşumu tek bir kökene değil; tarihsel göçler, dini dönüşümler ve kültürel etkileşimlerle şekillenen karmaşık bir süreç dayandığı anlaşılmaktadır.

Dunganların Çin'den Orta Asya'ya göç süreci, sadece siyasi ya da ekonomik nedenlerle gerçekleşen bir yer değiştirme değil, aynı zamanda kimlik inşasını da beraberinde getiren çok boyutlu tarihsel bir süreçtir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren üç ana göç dalgasıyla Kırgızistan'a yerleşen Dunganlar, zamanla bu coğrafyanın kalıcı bir parçası hâline gelmişlerdir. İlk büyük göç 1877'de yaşanmıştır; bunu 1881-1884 yılları arasındaki ikinci dalga ve 1960'larda Çin'deki siyasi baskılar sonucunda gerçekleşen üçüncü göç izlemiştir. 1990'lardan itibaren yaşanan küçük ölçekli bireysel göçler ise akrabalık bağları ve ekonomik nedenlere dayanmaktadır.

Bu göçler neticesinde Dunganlar, özellikle Kırgızistan'da tarım, ticaret ve eğitim gibi alanlarda aktif rol almış; hem kendi kültürel kimliklerini korumayı başararak yaşadıkları toplumla etkileşim kurup özgün bir topluluk profili oluşturmuşlardır. Böylece Dunganlar, hem Çin hem de Orta Asya tarihinin şekillenmesinde önemli bir etnik-dini grup olarak varlık göstermeye devam etmektedir.

Kırgızistan başta olmak üzere Orta Asya'da yaşayan Dunganlar, Sünni-Hanefi mezhebine bağlıdır. İslam'ın beş şartına sıkı sıkıya bağlı bir yaşam sürmektedirler. Namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetler, bireysel dindarlığın yanı sıra toplumsal dayanışmayı da güçlendirmektedir. Cami ve cemaat kültürü, topluluğun sosyal yaşamında merkezi bir rol üstlenmektedir. Dunganlar, İslam'ı sadece bir inanç sistemi olarak değil, kültürel kimliklerini korumanın ve güçlendirmenin bir aracı olarak benimsemişlerdir. Göç ettikleri bölgelerde İslam,

onların sosyal ilişkilerini, törenlerini ve gündelik yaşam pratiklerini şekillendirmiştir. Ramazan, bayramlar, cenaze ve evlilik gibi dini ritüeller, topluluk içinde birlik duygusunu pekiştiren önemli yapılar hâline gelmiştir.

Ayrıca Dunganlar, ortak dini kimlikleri sayesinde Kırgız toplumuyla da güçlü bağlar kurabilmiş, bu sayede yerel toplumla entegrasyon süreçlerini daha kolay yönetmişlerdir. Böylece hem kültürel kimliklerini koruyabilmiş hem de içinde bulundukları sosyal çevreyle uyum sağlayabilmişlerdir.

Dunganların Kırgızistan'daki varlığı, yalnızca bir göç hareketinin sonucu değil, bölgenin sosyo-demografik yapısını etkileyen kalıcı bir yerleşim sürecidir. 19. yüzyılın son çeyreğinde Çin'de yaşanan Dungan İsyanı sonrasında başlayan zorunlu göç, Kırgızistan'ın kuzeyindeki Çuy ve Issık Göl bölgelerinde yoğunlaşan istikrarlı yerleşimlerle sonuçlanmıştır. Zamanla Dungan nüfusu, yüksek doğurganlık oranları ve sınırlı göç hareketleriyle önemli ölçüde artmış, 2021 yılı itibarıyla 75 bini aşarak ülkedeki en büyük üçüncü etnik grup hâline gelmiştir. Yerleşimlerin coğrafi olarak belli bölgelerde yoğunlaşması, Dunganların geleneksel kültür ve dini değerlerini korumalarına imkân sağlarken, aynı zamanda ülkenin sosyo-kültürel çeşitliliğine katkı sunan bir yapı ortaya koymuştur. Dunganlar, bir yandan kendi kimliklerini muhafaza ederken, diğer yandan Kırgız toplumuyla etkileşim hâlinde yaşayan, dinamik ve etkili bir azınlık grubu olarak dikkat çekmektedir.

Dunganlar, Kırgızistan'a yerleşmelerinin ardından özellikle tarım ve ticaret alanındaki bilgi ve becerileriyle dikkat çeken bir topluluk olmuşlardır. Çin'den taşıdıkları tarımsal teknikler ve çalışma disiplini sayesinde verimsiz toprakları üretken hale getirmiş, sulama sistemleri kurarak bölgesel ekonomiye katkı sunmuşlardır. Pirinç başta olmak üzere sebze ve meyve üretiminde uzmanlaşmış, ürünlerinin kalitesiyle hem yerel pazarlarda hem de komşu ülkelere yapılan ihracatta önemli bir yer edinmişlerdir. Bunun yanı sıra Dunganlar, zanaatkârlık ve el sanatlarıyla da ekonomik ve kültürel bir varlık ortaya koymuşlardır. Ahşap oymacılığı, dokuma ve seramik gibi alanlarda ürettikleri ürünler, hem işlevsel hem de sanatsal nitelikleriyle pazarlarda rağbet görmüş; bu durum, kültürel kimliklerinin görünürlüğünü de artırmıştır.

Sovyet sonrası dönemde ise Çin'le gelişen ticari ilişkiler, Dunganlar için yeni fırsatlar oluşturmuş; dil ve kültür avantajları sayesinde bu alanda da etkili olmuşlardır. Ancak tarım ve

ticaretteki bu başarılar, zaman zaman yerel halkla ekonomik rekabete dönüşerek toplumsal gerilimlere de yol açmıştır.

Genel olarak bakıldığında, Dunganlar hem üretici hem de girişimci kimlikleriyle Kırgızistan'daki ekonomik yapıya güçlü bir şekilde entegre olmuş; aynı zamanda kültürel değerlerini koruyarak çok yönlü bir toplumsal varlık ortaya koymuşlardır.

Dunganlar, tarih boyunca yaşadıkları coğrafyanın yanı sıra dil ve kültür açısından da benzersiz bir kimlik geliştirmişlerdir. Dungan dili, Çin dil ailesinin bir lehçesi olarak ortaya çıkmış, ancak Orta Asya'ya göç sonrası çeşitli dilsel ve kültürel etkileşimlerle özgün bir yapıya bürünmüştür. Sovyetler döneminde Kiril alfabesine dayalı yazı sisteminin kabulü, Dungan dilinin standartlaşması ve kurumsallaşması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bununla birlikte, Dungan dili günümüzde Kırgızistan ve Kazakistan başta olmak üzere Orta Asya'da yaşayan topluluklar arasında canlı olarak kullanılmakta ve zenginleşmektedir. Ancak dil, Rusça ve Kırgızca başta olmak üzere çevre dillerden yoğun biçimde etkilenmekte; genç kuşaklar arasında Çince'den alınan sözcüklerin artması gibi yeni dinamikler ortaya çıkmaktadır. Bu durum, Dungan dilinin hem bir zenginlik hem de dönüşüm sürecinde olduğunu göstermektedir.

Netice itibariyle, Dungan dilinin sürdürülebilirliği için eğitim kurumlarında daha etkin temsil edilmesi, dijital medya ve sosyal platformlarda içerik üretiminin artırılması gerekmektedir. Ayrıca, iki ülke arasında gelişen kültürel ve akademik işbirliklerinin güçlendirilmesi, Dungan kimliği ve dilinin gelecek kuşaklara aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu süreç, Dunganların hem kendi kimliklerini korumalarına hem de çok kültürlü Orta Asya coğrafyasında varlıklarını sürdürmelerine olanak sağlayacaktır.

Dungan topluluğunda eğitim ve dini öğretim, hem tarihsel hem de kültürel açıdan ayrılmaz bir bütün oluşturmuştur. SSCB ve öncesi dönemlerde camilere bağlı mektepler ve medreseler, Dungan çocuklarının temel dini ve ahlaki eğitiminin verildiği başlıca kurumlar olmuş; bu sayede toplumun kimliği ve inançları korunmuştur. Molla önderliğinde verilen Arap harfleri ve dini bilgilerle çocuklar, sadece yazma-okuma değil, aynı zamanda dini sorumluluklarını da öğrenmişlerdir. Medreselerde daha derinlemesine verilen İslami eğitim, dini ve hukuki bilgiyle donanmış Dungan din adamlarının yetişmesini sağlamıştır.

Çarlık dönemi ve Sovyetler Birliğinin ilk yıllarında, yeni eğitim yöntemlerinin ve Rus-Türkistan okullarının açılması, Dungan eğitiminde modernleşme çabalarını beraberinde getirmiştir. Geleneksel dini eğitim yöntemleriyle modern laik eğitim arasındaki rekabet, bölge halkının eğitim düzeyinin yükselmesine katkıda bulunmuştur. Sovyetler döneminde Dungan dilinin eğitimde kullanılması ve Dungan entelektüellerin yetiştirilmesi önemli adımlar olmuş, ancak dil ve din eğitimi alanındaki kaynak yetersizliği, öğretmen eksikliği ve politik kısıtlamalar bu sürecin önünde engel teşkil etmiştir.

Günümüzde ise Dungan toplumu, çok dillilik ve çok kimliklilik bağlamında yeni bir dönüşüm içindedir. Anadilin zayıflaması genç kuşakların eğitimini Rusça ve Kırgızca dillerinde sürdürmesi, dilsel kimlik üzerinde riskler meydana getirmektedir. Buna karşılık, 1990 sonrası dönemde dinî eğitim yeniden canlanmış, cami ve medreseler İslami bilginin genç kuşaklara aktarılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Ayrıca Çin'in burs ve eğitim imkânlarıyla gençlerin Çince öğrenmeye başlaması, Dunganların uluslararası kültürel bağlarını güçlendirme potansiyeline işaret etmektedir.

Sonuç olarak, Dunganların eğitim ve dini öğretim alanındaki bu çok katmanlı süreçleri, hem geleneksel kimliğin korunması hem de modernleşme ile entegrasyon açısından kritik öneme sahiptir. Dungan toplumu, kültürel mirasını yaşatırken çağın gereksinimlerine uyum sağlama çabası içindedir. Bu bağlamda, anadilin yaşatılması, eğitim altyapısının güçlendirilmesi ve dini eğitim ile modern laik eğitimin dengeli biçimde geliştirilmesi, Dungan kimliğinin geleceği açısından belirleyici olacaktır.

Dunganlarda hayatın çeşitli safhalarıyla ilgili inanç ve uygulamalar, Dungan toplumunun İslamî değerlerle şekillenen ancak Çin kültürel mirası ve Orta Asya halk inanışlarıyla da beslenen özgün bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Dunganlar için çocuk sahibi olmak sadece bireysel bir istek değil, dini ve toplumsal bir sorumluluktur. Bu nedenle doğumla ilgili her aşama gebelikten korunma, doğurganlık sorunlarına yaklaşım, doğuma hazırlık ve çocuğun ilk yılları hem biyolojik hem de manevi düzeyde dikkatle yürütülür.

İslam'ın çocuk sahibi olmayı teşvik eden yaklaşımı, korunma yöntemlerine yönelik tutumları şekillendirirken; ekonomik koşullar, kadının sağlığı ve aile planlaması gibi modern gerekçelerle bu yöntemlere başvurulabildiği de görülmektedir. Kısırlık ise yalnızca tıbbi bir

sorun değil, manevi ve toplumsal bir mesele olarak değerlendirilir. Geleneksel ve modern bilgi sistemlerinin iç içe geçtiği bu süreçlerde, dua, şifalı bitkiler, aile büyüklerinin rehberliği ve dini uygulamaların önemli rol oynadığı görülür.

Doğuma hazırlık, annenin fiziksel sağlığı kadar manevi huzurunu da gözeten uygulamaları içerir. Dualar, koruyucu objeler ve halk hekimliği gibi unsurlar, bu sürecin önemli parçalarıdır. Doğum sonrası dönem ise hem annenin hem de bebeğin korunması amacıyla çeşitli geleneksel ve dini ritüellerle zenginleşir. Çocukla ilgili uygulamalarda İslamî isim verme, kötü ruhlardan korunma gibi birçok unsur yer almakta; bu da Dungan kültürünün kuşaklar arası aktarımı ve toplumsal kimliğin korunması açısından önemli bir rol oynamaktadır. Modern tıbbın sunduğu imkânlarla rağmen Dunganlarda doğum ve çocukla ilgili geleneksel bilgi sistemleri yaşamaya devam etmektedir. Dini hassasiyetlerle şekillenen bu uygulamalar, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde güçlü bir anlam ve aidiyet zemini oluşturmaktadır. Bu durum, kültürel sürekliliğin ve kimliğin korunması açısından da dikkate değerdir.

Bu bağlamda, Dungan toplumunda doğurganlık ve doğumla ilgili inanç ve uygulamalar, bireysel yaşantılara, aynı zamanda kültürel devamlılığa, toplumsal dayanışmaya ve dini kimliğin yaşatılmasına hizmet eden çok katmanlı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dungan toplumunda evlilik, iki bireyin hayatlarını birleştirmesi ve aynı zamanda aileler ve hatta topluluklar arası sosyal bütünleşmeyi sağlayan çok katmanlı bir kurumdur. Bu yapıda, evlilik öncesi uygulamalardan başlayarak nikâh ve düğün törenlerine kadar uzanan sürecin, hem İslamî inanç sisteminin hem de Çin kökenli halk kültürünün etkileşimiyle biçimlendiği anlaşılmaktadır. Özellikle “*kısmet açma*” gibi uygulamalar, bireysel taleplerin ve manevi beklentilerin kültürel ritüellere dönüştüğü bir alan sunmakta; dua, semboller, rüyalar ve doğa unsurları üzerinden kaderin yönlendirilebileceği inancına dayanmaktadır. Bu yönüyle Dungan toplumunun evlilik kültürü, senkretik inanç yapısının canlı örneklerinden biridir.

Evlilik ve eş seçimi sürecinde aile büyüklerinin belirleyici rolü, bireysel tercihlerin geleneksel normlarla ne denli sınırlandırıldığını ortaya koymaktadır. Ancak özellikle kentleşmenin ve eğitimin etkisiyle genç bireylerin karar alma süreçlerinde daha aktif rol üstlenmeye başladıkları da dikkat çekmektedir. Buna rağmen, dini uygunluk, etnik köken, sosyal denklik ve ahlaki değerlere bağlılık hâlen eş seçiminin temel ölçütleri arasında yer almaktadır. Bu durum,

Dungan toplumunda modernleşme eğilimlerine rağmen kültürel sürekliliğin korunduğunu göstermektedir.

Evlenme çağına ilişkin veriler, geleneksel olarak erken yaşta evliliğin teşvik edildiğini, özellikle kız çocuklarında 16-18 yaşlarının yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Erkeklerde ise ekonomik bağımsızlık önemli bir kriter olarak öne çıkmakta, bu da evliliğin yalnızca duygusal değil, yapısal ve işlevsel bir kurguya sahip olduğunu göstermektedir. Modernleşmenin etkisiyle şehirli gençler arasında evlilik yaşı yükselmekte ve bireysel karar alma özgürlüğü artmaktadır. Ancak bu durum, köylerde hâkim olan geleneksel evlenme anlayışının tam anlamıyla çözüldüğü anlamına gelmemektedir.

Dungan düğünleri, bu toplumun kültürel hafızasını, toplumsal yapısını ve değerler sistemini yansıtan bütüncül ve işlevsel törenlerdir. Düğün ritüelleri içerisinde şekillenen toplumsal cinsiyet rolleri, ekonomik sorumluluk paylaşımı, misafirperverlik pratikleri ve dini ritüeller, Dungan kimliğinin korunmasında ve nesiller arası aktarımında merkezi bir rol oynamaktadır. Modernleşme, şehirleşme ve teknolojik dönüşüm gibi dinamikler bazı geleneksel formlarda sadeleşmeye yol açsa da, Dunganlarda düğünler hâlen kültürel sürekliliğin ve kolektif dayanışmanın en görünür örnekleri arasında yer almaktadır.

Dungan toplumunda ölüm, bireyin fiziksel varlığının sona ermesi değil, sosyal ilişkilerin, dini yükümlülüklerin ve kültürel hafızanın yoğunlaştığı bir geçiş süreci olarak anlam kazanır. Bu süreç, İslam inancına sıkı sıkıya bağlı ritüellerle şekillenirken; Çin kökenli geleneksel unsurların da zamanla bu yapıya eklemlendiği gözlemlenmektedir. Ölüm öncesi sezgisel işaretler, rüya yorumları ve hayvan davranışlarına atfedilen anlamlar, senkretik bir inanç sisteminin günümüzde dahi Dunganlar arasında yaşatıldığını ortaya koyar.

Hasta bireye gösterilen özel ilgi, Kur'an tilavetleri, şehadet telkinleri ve manevi hazırlıklar, ölümün hem bireysel hem de toplumsal yönüyle karşılandığını gösterir. Kadınların bakım, dua ve duygusal destek rollerinde öne çıkması, toplumsal cinsiyet normlarının dini ve kültürel bağlamda nasıl yeniden üretildiğine dair anlamlı veriler sunar. Bununla birlikte, ölüm sonrası gerçekleşen taziye, anma ve eşyaların değerlendirilmesi gibi uygulamalar, hem ölen kişiye saygının hem de yaşayanların manevi sorumluluğunun bir yansımasıdır.

Dunganlarda taziye süreci, topluluk içi dayanışmanın, dini vecibelerin ve kültürel aidiyetin görünür olduğu bir sosyal organizasyon biçimidir. Sessizlik, ölçülülük ve sade davranış biçimleriyle şekillenen bu süreç, Dungan kültüründe ölüm karşısında sergilenen sabır, teslimiyet ve vakar anlayışının somut bir tezahürüdür. Mevtanın anılması ve eşyalarına dair gösterilen hassasiyet ise ölümün ardında bir hatıra değil; yaşayanlarla ruhsal bir bağ kuran manevi bir iz bıraktığını gösterir.

Tüm bu uygulamalar, Dungan toplumunun ölüm karşısında sergilediği kolektif tavrın; dini inanç, kültürel hafıza ve toplumsal yapı arasındaki güçlü bağlarla biçimlendiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Dunganlarda ölüm olgusu, bireysel bir son değil; çok boyutlu bir kültürel pratikler bütünü olarak değerlendirilmeli ve bu yönüyle toplumun kimlik inşasında oynadığı rol göz ardı edilmemelidir.

Dunganlar arasında yapılan görüşmeler ve gözlemler, İslam'ın temel iman esaslarının benimsendiğini ve dini kimliğin korunmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır. Dunganların evlerinde bulunan Kur'an-ı Kerim, dini hat levhaları ve Arap harfli dua metinleri, dini kimliğe verilen önemi yansıtmaktadır. Beş vakit namaz, oruç ve diğer ibadetler topluluk içinde bilinmekte; Bununla birlikte Ramazan ayında oruç tutanların oranı görece yüksektir. Erkekler çoğunlukla Cuma, bayram ve cenaze namazlarına katılmakta; kadınlar ise özellikle dua, tesbihat ve Kur'an okumaya daha fazla önem vermektedir. Dunganların kültürel geçmişi ve Sovyet sonrası dönemdeki dini canlanma çabaları, ibadetlerin bireysel ve toplu düzeyde farklı biçimlerde yaşanmasına neden olmuştur. Genel olarak Dunganlar, dini pratiklerini kendi tarihsel ve kültürel bağlamları içinde sürdürmeye gayret etmektedirler.

Kırgızistan'daki Dungan toplumu içerisinde Hac ve Umre ibadetlerinin, özellikle son yıllarda maddi imkânları elveren kişiler tarafından yerine getirildiği tespit edilmiştir. Görüşülen bireylerin çoğunluğu Hac ibadetini geleneksel İslamî usullere göre Mekke merkezli olarak gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir.

Zekât ve fitre gibi mali ibadetler de toplumda bilinmekte olup, özellikle ekonomik olarak güçlü olan bireyler tarafından yerine getirilmektedir. Kurban ibadeti ise Dungan dini hayatında daha görünür ve yaygın bir yere sahiptir. Kurban genellikle bayramlarda kesilmekte, Allah rızası için yapılan bu ibadet toplu olarak uygulanmaktadır. Dunganlar arasında niyetin ve paylaşmanın

ibadetin esasını oluşturduğuna dair anlayış yaygındır. Ayrıca bazı geleneksel uygulamalar da dikkat çekmektedir; örneğin düğün, doğum gibi özel günlerde kurban kesilmesi hâlâ süregelen bir pratiktir. Bu yönüyle Dungan toplumu, İslam'ın temel ibadet esaslarını kültürel bağlamlarıyla harmanlayarak yaşatmaktadır.

Dunganlarda Ramazan orucu yaygın olarak tutulmakta, bu ibadet sabır, arınma ve empati aracı olarak görölmektedir. Özellikle yaşlılar arasında oruca bağlılık güçlüdür. Sonuç olarak, Dunganlar hem İslam'ı koruma çabası hem de geçmişten gelen kültürel mirasla birlikte özgün bir dini kimlik oluşturmuşlardır. Bu yapı, İslam'ın farklı coğrafyalarda nasıl yerel unsurlarla bütünleştiğinin önemli bir örneğini sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- ALFF, Henryk “A Sense of Multiple Belonging: Translocal Relations and Narratives of Change within a Dungan Community”, *Mobilities, Boundaries, and Travelling Ideas: Rethinking Translocality Beyond Central Asia and the Caucasus*, Ed: Manja Stephan-Emmrich and Philipp Schröder, Open Book Publishers, Cambridge 2018, s. 177-204.
- ALLÈS, Elisabeth, “The Chinese-Speaking Muslims (Dungans) Of Central Asia: A Case of Multiple Identities in A Changing Context”, *Asian Ethnicity*, United Kingdom 2005, 6/2, s. 121-134.
- ARSAN, Fuat A., *18.Yüzyıl Sonu - 19. Yüzyıl Çin’inde Genel Durum ve Yünnan Müslüman Ayaklanmaları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinoloji ABD, Ankara 1990.
- AUBİN, Françoise, “A glimpse of Chinese Islam”, *Institute of Muslim Minority Affairs*, 12/2, 1991, s. 335-345.
- BAO GUANG, Nuer Hassan Pang, “The Hui: A Chinese Muslim Nationality”, *Institute of Muslim Minority Affairs. Journal*, 11/2, 1990, s. 257-262.
- BEN, Zvi -Dor Benite, *The Dao of Muhammad A Cultural History of Muslims in Late Imperial China*, (Harvard University Press), Cambridge 2005.
- BEŞİRLİ, Hayati, “Kırgızistan’ın Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Yapısı”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2011, s. 313-331.
- BİRAN, Michal, *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History: Between China and the Islamic World*, (Cambridge University Press), Cambridge 2008.
- BUYAR, Cengiz, “Kırgızistan’da Bir Etnik Grup: Sart Kalmaklar”, *Electronic Turkish Studies*, Ankara 8/9, 2013, s. 819-831.

CEYLAN, Ertuğrul, *Çinli Müslüman Âlim Wang Daiyu'nün Çin İslam Tarihindeki Yeri Ve Önemi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Sinoloji ABD, Ankara 2019.

ДЕРБИШЕВА, Замира Касымбековна, “Билингвальное И Полилингвальное Образование В Контексте Языковой Ситуации В Кыргызстане”, *Кыргызский Университет Манас*, Бишкек 2015, ст. 72-77. (Z.K. Derbisheva, “Bilingual And Multilingual Education In The Context Of Lingustic Situation In Kyrgyzstan”, *Kyrgyz-Turkish Manas University*, Bishkek 2015, s. 72-77).

DILLON, Michael *China's Muslim Hui Community: Migration, Settlement and Sects*, (Curzon Press), Routledge 1999.

EBERHARD, Wolfram, *Çin Tarihi*, (TTK yay.), Ankara 2022.

ERASLAN, Derviş Ulaşan, “Kırgızistan'daki Dunganların Sosyal Çatışma Dönemlerinde Çevre ile İlişkileri”, *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 6/12, 2023, s. 97-117.

-----, *Kırgızistan'daki Dunganların Sosyo-Kültürel Yapısı*, (Yüksek Lisans Tezi, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bişkek 2023.

ERTUĞRUL, Ceylan, *Çinli Müslüman Âlim Wang Daiyu'nün Çin İslam Tarihindeki Yeri ve Önemi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Sinoloji ABD, Ankara 2019.

ESENBEL, Selçuk, *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı: Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları*, (İletişim Yayınları), İstanbul 2021.

FATHİL, Fauziah , “A Study of Islam in Ming Dynasty China”, *International Journal of History and Cultural Studies*, 5/4, 2019, s. 115-135.

FLETCHER, Joseph, “The Naqshbandiyya in Northwest China”, *Studies on Chinese and Islamic Inner Asia*, Variorum, Great Britain 1995, s. 1-20.

- FOUGNER, Kari, *Chinese Perspectives on the Dungan People and Language*, (Masters thesis in EAL 4090) - East Asian linguistics, Department of Culture Studies and Oriental Languages, Oslo 2012.
- GLADNEY, Dru C., *Muslim Chinese: Ethnic Nationalism in the People's Republic*, (Harvard University Press), Cambridge and London 1991.
- GÜLENAY, Hilmi, “Kırgızların İlk Romanı Uzak Col’da Ötekileştirme ve İdeolojik Propaganda”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12, 2023, s. 668-682.
- HUTUHU, Sigi, *Moğolların Gizli Tarihi*, Çev: Ahmet Temir, (TTK yay.), Ankara 1986.
- IMYAROVA, Zulfiya, “Balancing between majorities: the negotiable identity of Osh Dungans”, *Central Asian Survey, Routledge/Taylor&Francis Group*, 41/3, 2022, s. 402-418.
- JUNG-PANG, Lo *China As A Sea Power, 1127-1368: A Preliminary Survey Of The Maritime Expansion And Naval Exploits Of The Chinese People During The Southern Song And Yuan Periods*, (Nus Press), Singapore 2012.
- KALAFAT, Yaşar - Derya Yelis, “Türk Halk İnanmalarında Dunganlar”, *Avrsaya Etüdləri*, 38/2011-1, s.123-153.
- KANAT, Şevket, *Çinli Müslümanlar Huiler / Tunganlar Ve Guomindang Dönemi İlişkileri (1911-1949)*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 2020.
- KARLUK, Abdurreşit Celil, *Çinlilik ve Çin’de Ötekiler*, (Atlas Yayınları), Ankara 2021.
- KHALİD, Adeeb, *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*, (University of California Press), California 1999.
- KHİSHANLO, Salmira, “The Role of the Dungans in Trade Relations Between Kazakhstan and China”, *History Issues*, 8/1, 2021, s. 201-211.

- KILIÇ, Filiz, “Kırgızistan’daki Dunganlar: Tarihleri, Göçleri, Yaşamları, Dil Durumları”, *Türkbilig (Türkoloji Araştırmaları Dergisi)*, 14/26, 2013, s. 1-26.
- KINACI, Cemile, “Türk Dünyasının Kültürel Mirası ve Müzeler”, *Bilig*, S:77: 2016, 339-342.
- KIRİLEN, Gürhan, “Xuan Zang’ın Orta Asya İzlenimleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(1), Ankara 2013, s. 63-84.
- KOK, Emile -Kheng Yeoh, “From Dungans to Xinyimin: China, Chinese Migration and the Changing Sociopolitical Fabric of Central Asian Republics”, *Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations*, 1/2, Malasiya 2015, s. 187-245.
- KOK, Emile -Kheng Yeoh, Yusuf Liu Baojun, Fan Pik Shy, “Descendants of Dungan Chinese Migrants in Central Asia: Ethnic Identity in the Midst of Emergent Nationalisms and Economic Turmoil”, *Institute of China Studies, University of Malaya*, 2011, s. 1-42.
- KOKAİSL, Petr-Amirbek Usmanov, *Dějiny Kyrgyzstánu očima pamětníků : 1917-1938*, Nostalgie/Praha 2012.
- KOMİSSAROV, Sergei, A., - FROLOVA, Anna, A., “The Dongan People: An ethnos inside the ethnos”, *Problems of Archaeology, Ethnography, Anthropology of Siberia and Adjacent Territories*, Novosibirsk State University, 23, 2017, s. 481–484.
- LARUELLE, Marlène-Sébastien Peyrouse, “Cross-border Minorities as Cultural and Economic Mediators between China and Central Asia”, *The China and Eurasia Forum Quarterly*, 7/1, Swedish 2009, s. 93-119.
- LEİBOLD, James, “Positioning" Minzu" within Sun Yat-Sen's discourse of Minzuzhuyi”, *Journal of Asian History*, 38/2, Wiesbaden/German 2004, s. 163-213.
- Lİ, Yan, *China's Soviet Dream: Propaganda, Culture, and Popular Imagination*, (Routledge), England 2018.

- LİPMAN, Jonathan N., *Familiar Strangers: A History of Muslims in Northwest China*, (University of Washington Press), Seattle and London 1997.
- МАДЖУН, Джамиля Сулеймановна (Мусарова), “Исламское Образование У Дунган Киргизстана и Казахстана: Прошлое и Настоящее”, *Ислам В Современном Муре*, 13/1, Москва, 2017, ст. 40-56. (Djamilya S. Madzhun (Musarova), “Islamic Education Of Dungan In Kyrgyzstan And Kazakhstan: Past And Present”, *The World of Islam*, 13/1, Moscow 2017, s. 40-56).
- MAERJIANG, Wu, “Çin Kaynaklarına Göre Çin’deki Tarihi Camiler Hakkında Bir Araştırma”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2/3, Trakya 2019, s. 46-67.
- MİLLWARD, James A., *Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang*, Columbia University Press, New York 2007.
- ORTİKOV, Yosin, A, “National Language as a Factor of Ethno-Cultural Identity in the Dungans of Uzbekistan”, *Journal of Intellectual Porperty and Human Rights*, 2/5, 2023, s. 11-16.
- ОРМОНОВА, А. Т, “Из Истории Борьбы Дунганского Народа За Укрепление Советской Власти В Годы Гражданской Войны”, *Наука, Новые Технологии И Инновации Кыргызстана*, Бишкек 2016, ст. 110-116. (Ormonova A T, “From The History Of The Struggle Of The Dungan People For The Strengthening The Soviet System During The Civil War”, *Science, New Technologies and Innovations in Kyrgyzstan*, Bishkek 2016, s. 110-116).
- PAPAS, Alexandre, *Handbook of Sufi Studies: Sufi Institutions*, (Brill Press), Holland 2020.
- RİMSKY, Svetlana -Korsakoff Dyer, “Karakunuz: An early settlement of the Chinese Muslims in Russia”, *Asian Ethnology*, (Asian Folklore Studies), (Çev: Tsibuzgin, V.; Shmakov, A.), 51/2, Japan 1992, s. 243-279.
- RİMSKY, Svetlana – Korsakoff Dyer, *Soviet Dungans in 1985: Birthdays, Weddings, Funerals and Kolkhoz Life*, (Center for Chinese Studies), Taipei 1991.

-----, “The Soviet Dungans, the Muslims from China, Their Past, Present, and Future”, *Monumenta Serica*, 39/1, 1990, s. 301-323,

-----, “Muslim life in Soviet Russia: the case of the Dungans”, (Institute of Muslim Minority Affairs), Journal 2/2, 1980, s.42-54.

RUGUA, Zhao, *Yabancıların Tasviri: Bir Çinlinin Gözüyle Ortaçağ İslam Dünyası*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.

SHA, Xiaopeng Hu-Yong, “Donggan Mincheng Tanyuan (Investigation of the «Donggan» ethnonym’s origin)”, *Minzu yanjiu*, 2007, s. 75–81.

SHOSAİDOV, Anvar Soatovich, “Markaziy Davlat Arxivi Hujjatlarida Xıtoy Xalqlarına Oid Ma’lumotlar”, *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3/21, 2023, s. 547-551.

СИНИЦЫН, Федор Леонидович, “Создание Дунганской Письменности в СССР: Между «Советизацией» и Внешнеполитическим Расчетом, 1920-е-1930-е гг.”, *Институт Всеобщей Истории РАН*, Российская Федерация 2023, ст. 187-197 (Sinitsin Fedor Leonidoviç, “Sozdaniye Dunganaskoy Pismennosti v SSCB: mejdu “sovetizatsiyei” Vneşnopolitiçeskim Raşçötam, 1920-1930 yy.” *İntitit Vseobşey İstorii RAN*, Russia 2023, s. 187-197).

SMAGULOVA, Juldyz, “The Dungans of Kazakhstan: Old minority in a new nation-state, Multilingualism in the Chinese diaspora worldwide”, Routledge 2015, s. 63-86.

СУШАНЛО, Мухамед Ясызович - Георгий Григорьевич Стратанович, *Очерки Истории Советских Дунган*, Илим, Фрунзе 1967. (Mihail Sushanlo ve Georgiy Grigoryeviç Stratanoviç, *Sovyet Dunganlarının Tarihinden Denemeler*, İlim yay., Frunze 1967).

СУШАНЛО, Мухамед Ясызович *Дунгане: (Историко-Этнографический Очерк)*, Илим, Фрунзе 1971. (Muhamed Yasızoviç Sushanlo, *Dunganlar: Tarihî ve Etnografik Bir İnceleme*, İlim yay., Frunze 1971).

- SUSSAN Kh.I., “The History of Dungan Agriculture in Central Asia and its Current State”, *Shaanxi Normal University, Вестник Бишкекского государственного университета*, Bishkek 2025, s. 165-175.
- TEKKAYA, Yelda, *Putimtsev’in Kulca Seyahat Notları (1811)*, Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ordu 2023.
- ТОКСОНАЛИЕВА А.М., “Кыргызстанда Жашаган Дунгандар Жана Дунган Тилинин Азыркы Учурдагы Абалы”, *Наука, Новые Технологии И Инновации Кыргызстана*, Бишкек 2015, ст: 156-159: (Toksonalieva A.M., “The State of The Dungan Language and Dungans Living in Kyrgyzstan”, *Наука, Новые Технологии И Инновации Кыргызстана*, Bishkek 2015, s. 156-159).
- ЯНШАНСИН, Юсуп, *Краткий Дунганскорусский Словарь*, (Национальная Академия Наук Кыргызской Республики), Москва 2009. (Yusup Yanşansin, *Kratkii Dunganskarusskiy Slovar*, (Natsiyonalnaya Akademiya Nauk Kirgizskoy Respubliki), Moskova 2009).
- ЗАВЬЯЛОВА, Ольга, «Язык и Культура Китайского Мусульманина Хуэйцзу», *Дунгане История и Культура: Российские Дореволюционные Работы О Дунганах*, сост. М.Р. Мадиван; отв. ред. О.И. Завьялова; Российская Академия Наук Институт восточных рукописей (Азиатский Музей) Институт Дальнего Востока, Москва 2017, ст. 7-37: (Olga Zavyalova, “Yazık i Kultura Kitayskogo Musulmanina Hueyzu”, *History and Culture*, Moskova 2017, s. 7-37).

DİJİTAL KAYNAKÇA

- Alexander Berzin, “Çinli Hui Müslümanlarının Tarihi”, *StudyBuddhism*, <https://studybuddhism.com/tr/ileri-seviye-calismalar/tarih-ve-kultur/budizm-ve-islam-ileri-duzey/cinli-hui-muslimanlarinin-tarihi>, (Erişim Tarihi: 30.05.2025).
- James, Leibold, “Nationality (minzu) Policy in China: A Retrospective”, *Made in China Journal*, 4.09.2020., <https://madeinchinajournal.com/2020/09/04/nationality-minzu/>, (Erişim Tarihi: 10.05.2025).
- “Национальный статистический комитет Кыргызской Республики” (National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic), <https://stat.gov.kg/ru/opendata/category/312/>, (Erişim Tarihi: 15.06.2025).
- Hee Soo (Cemil) Lee, “Döngen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/dongen>, (Erişim Tarihi: 30.05. 2025).
- Roza Nurgozhayeva, “How Is China’s Belt and Road Changing Central Asia?”, <https://thediplomat.com/2020/07/how-is-chinas-belt-and-road-changing-central-asia/>, *The Diplomat*, (Erişim Tarihi: 16.06.2025).
- Yam G-Jun, “The Enduring Chinese Roots of Central Asia’s Dungan People”, *The World of Chinese*, <https://www.theworldofchinese.com/2021/09/the-enduring-chinese-roots-of-central-asias-dungan-people/>, (Erişim Tarihi: 15.06.2025).
- Iskandar Ding, “Xiao’erjing—Writing Chinese with Arabic Letters: An Introduction”, *The Sino-Arabica Project*, <https://sinoarabica.com/2025/02/03/xiaoerjing-an-introduction/>, (Erişim Tarihi: 22.06.2025).
- Zhu Yujie, “A Shared Destiny: Dungans and the New Silk Road”, *The China Story*, <https://www.thechinastory.org/yearbooks/yearbook-2017/forum-all-i-have-to-do-is-dream/a-shared-destiny-dungans-and-the-new-silk-road/>, (Erişim Tarihi: 22.06.2025).

KAYNAK KİŞİLER

1. Anvar Nanshanlo Abdulaevich, 1962, İrdık/Karakol doğumlu, Üniversite mezunu, Isık Göl Bölgesi Dunganlar Derneği başkanı
2. Bahtiyar Mabo, 1984 Grigoryevka/Issık Göl doğumlu, Üniversite mezunu, Esnaf-Çiftçi
3. Bey Va Ushur, 1975 Grigoryevka/Isık Göl doğumlu, Lise mezunu, Çiftçi
4. Davuza Lovar Vumezoviç, 1981 Aleksandrovka/Çuy doğumlu, Lise mezunu, Kafe işletmecisi
5. Fatima Hafizova Djumazova, 1962 Aleksandrovka/Çuy doğumlu, Lise mezunu, Ev hanımı
6. Halmedjan Magomedov, 1965 İrdık/Karakol doğumlu, Üniversite mezunu, “İbrahim Hacı Camii” görevlisi
7. Halima İsmæva Rashidovna, 1965 Tokmok/Çuy doğumlu, Üniversite mezunu
8. Li Min (Ramazan Dagaziyev), 1955 İrdık/Karakol doğumlu, Üniversite mezunu, Emekli
9. Malik Tseahunov, 2006 Grigoryevka/Isık Göl doğumlu, Öğrenci
10. Mariyana Mabo, 1979 Grigoryevka/Isık Göl doğumlu, Üniversite mezunu, Ev hanımı
11. Safina Nazarova, 1960 Aleksandrovka/Çuy doğumlu, Lise mezunu, Ev hanımı
12. Safina Marassulova, 2004 Kazakistan doğumlu, Üniversite Öğrencisi
13. Sari Tseahunova Djanbarovna, 1977 doğumlu İrdık/Karakol, Lise mezunu, Çiftçi
14. Sonya Mabo, 1980 Grigoryevka/Isık Göl doğumlu, Lise mezunu, Ev hanımı
15. Vali Tseahunov Muhamedovich, 1972 İrdık/Karakol, İrdık doğumlu, Lise mezunu, Çiftçi
16. Van Shan Lo Zuhra, 1981 Grigoryevka/Isık Göl doğumlu, Lise mezunu, Çiftçi
17. Zeber Mafguzaeva Shimezovna, 1971 Tokmok/Çuy doğumlu, Lise mezunu
18. Zeynep Nanshanlo, 1970 İrdık/Karakol doğumlu, Lise mezunu, Ev hanımı

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı: Sagıpa SUIUMBAL KYZY

Eğitim Durumu

Lisans: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık

Yüksek Lisans: KAEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yayınlar: SUIUMBAL KYZY, Sagıpa, *Kırgızistan’da Dunganlar, 10.* Uluslararası Öğrenci Sempozyumu’da Yüzyüze Sunulan Sözlü Bildiri (UDEF), (35-48), İstanbul 2025.